

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Γιατί και πως μελετούμε την Ιστορία

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Ποιες λέξεις έρχονται στο μυαλό μας όταν ακούμε τη λέξη «ιστορία»; • «Η ιστορία έχει σχέση μόνο με το παρελθόν»; [Οι απαντήσεις και στα δύο ερωτήματα βρίσκονται στο προλογικό τμήμα της διδακτικής ενότητας].	5'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Η ιστορία: γνώση του ανθρώπου και του πολιτισμού του • «Ιστορία»: η μελέτη του ανθρώπινου παρελθόντος • Με τη μελέτη της ιστορίας γνωρίζουμε βαθύτερα τον άνθρωπο. Η έρευνα της ιστορίας • Τα αίτια και οι αφορμές των ιστορικών γεγονότων • Τα συμπεράσματα από τη μελέτη της ιστορίας • Αντικειμενικότητα και αμεροληψία στην ιστορική έρευνα.	20'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Σύνοψη του υλικού, όπως αναφέρει το σχολικό βιβλίο. • Ανάγνωση του κειμένου από μαθητή.	5'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η ενότητα αυτή ανακαλεί στη μνήμη των μαθητών στοιχεία από τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας στα προηγούμενα χρόνια. Στον τρόπο παρουσίασης, ο καθηγητής θα πρέπει να δημιουργήσει συνδυαστικό κρίκο με όλες αυτές τις προηγούμενες γνώσεις.
- Ο διδάσκων δεν πρέπει να λησμονήσει, κατά τη διδασκαλία της παρούσας ενότητας, ότι η εισαγωγική αναφορά στην ιστορία γίνεται για να αντιληφθούν οι μαθητές (στην επόμενη διδακτική ενότητα) ότι η ιστορία της Εκκλησίας εντάσσεται στη γενικότερη ιστορία του ανθρώπου.

- Στην εισαγωγική συζήτηση για την «Ιστορία», ο καθηγητής θα πρέπει να μην επιτρέψει πλατειασμούς των μαθητών σε ειδικότερα θέματα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εστιάσει περισσότερο στην παγκοσμιότητα και στη διαχρονικότητα της ιστορίας.
- Μετά από το εισαγωγικό αυτό τμήμα, ο διδάσκων θα πρέπει να εστιάσει την προσοχή των μαθητών στον παράγοντα «άνθρωπο» και στο πώς ο παράγοντας αυτός επιδρά με τις σκέψεις και με την όλη του συγκρότηση στην εξέλιξη της ιστορίας.
- Ένα βασικό θέμα στο οποίο ο διδάσκων πρέπει να εστιάσει την προσοχή των μαθητών θα πρέπει να είναι η σχέση του τελευταίου τμήματος για αντικειμενικότητα και για αμεροληψία με το τμήμα για τα αίτια, για τις αφορμές και για τα συμπεράσματα της ιστορικής έρευνας. Ο διδάσκων πρέπει να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές του στο πώς μπορεί να παραχαραχθεί η ιστορία, όταν γίνεται μεροληπτική θεώρησή της.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Η ενασχόληση με την ιστορία, ως εξέλιξη του πολιτισμού και της τεχνολογίας, μπορεί να συσχετιστεί από τον διδάσκοντα με τις γνώσεις των μαθητών στα μαθήματα της Φυσικής, της Χημείας και της Βιολογίας. Με τις γνώσεις αυτές ο μαθητής μπορεί να κατανοήσει ότι η ανθρώπινη ιστορία συνιστά εξέλιξη με μακρά διάρκεια.
- Η διαθεματικότητα, όμως, της παρούσας διδακτικής ενότητας επιτυγχάνεται με την αναφορά του καθηγητή στις ιστορικές περιόδους που έχουν διδαχθεί οι μαθητές στο μάθημα της Γενικής Ιστορίας (αρχαία, ρωμαϊκή και βυζαντινή που είναι η ύλη της Ιστορίας των Α' και Β' τάξεων του Γυμνασίου).
- Εάν υπάρχει διαθέσιμος χρόνος, ο καθηγητής μπορεί να καλέσει τους μαθητές να σχολιάσουν όλα όσα διδάχθηκαν στην ενότητα, με βάση κάποια συγκεκριμένα παραδείγματα από περιόδους της Γενικής Ιστορίας που έχουν ήδη διδαχτεί σε προηγούμενες τάξεις.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Το περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας μπορεί να προκαλέσει ποικίλα και έντονα θέματα προς συζήτηση, κυρίως για το εάν σήμερα ερμηνεύουμε σωστά την ιστορία μας, καθώς και την ιστορία άλλων λαών. Πιθανά θέματα, επίσης, μπορεί να σχετίζονται με τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας και με τις διαφορετικές – σε κάποιες περιπτώσεις – ερμηνείες της.

Τα θέματα αυτά είναι ενδιαφέροντα και αξίζει να τεθούν προς συζήτηση, με δεδομένο όμως ότι δεν πρέπει να αποβούν σε βάρος του συνολικού περιεχομένου της ενότητας.

2.4. Ενδεικτικές απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Ο πόλεμος είναι σαν «αρρώστια» για την εξέλιξη του ανθρώπου· η σωστή γνώση της ιστορίας βοηθάει τον άνθρωπο να μην επαναλάβει τα λάθη που οδήγησαν σε πολέμους. Έτσι, η ιστορία «θεραπεύει» τον άνθρωπο από την τάση του να δημιουργεί πολέμους και συμφιλιώνει τους λαούς μεταξύ τους.

2. Η φράση αυτή του Μαρκελίνου αποκαλύπτει μία μεγάλη αλήθεια στην ιστορική έρευνα: ότι δηλαδή η ιστορία πρέπει να φωτίσει τις πτυχές των σημαντικότερων προσώπων και γεγονότων, ειδάλλως κινδυνεύει να χάσει τη σημασία και το κύρος της.
3. Η έλλειψη αντικειμενικότητας οδηγεί τον ιστορικό στην αυθαιρεσία είτε να αγνοεί εσκεμμένα κάποιους σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσης της ιστορίας είτε να δίνει σ' αυτούς ελάχιστο σημασία.
4. Τέλεια αντικειμενικότητα και αμεροληψία στη συγγραφή της ιστορίας δεν είναι δυνατόν να υπάρξει. Η χρονική απόσταση του ιστορικού από τα γεγονότα εξασφαλίζει αρκετά μεγάλη αμεροληψία, διότι δεν υπάρχει ο παράγοντας ούτε της προσωπικής ανάμειξης στα γεγονότα αλλά ούτε και της ανάμειξης συγγενικών προσώπων του ιστορικού.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Carr, E.H., *Τί είναι ιστορία;* (ελλην. μεταφρ. της έκδ.1962), Αθήνα, 1983.
- Καραγιαννόπουλου Ι., *Εισαγωγή στην επιστήμη της ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1989.
- Le Goff, J. – Nora, P., *Το έργο της ιστορίας* (μτφρ.), Αθήνα, 1981.
- Marwick, A., *Εισαγωγή στην ιστορία* (μτφρ.), Αθήνα, 1985.
- Μπαγιόνα, Α., *Η έννοια της προόδου και η μεθοδολογία της ιστορίας*, Αθήνα, 1970.
- Popper, K.R., *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, (μτφρ.), Αθήνα, 1980.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

www.ukans.edu/history/VL
www.besthistorysites.net/-6K
www.history-journals.de/-7K
www.historytoday.com

2. Η ιστορία της Εκκλησίας και η μελέτη της

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
«Γιατί μας ενδιαφέρει η μελέτη της εκκλησιαστικής ιστορίας»; (καλύτερη γνωριμία με την Εκκλησία/συνεπέστερη χριστιανική πορεία στο σύγχρονο κόσμο).	5'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Έννοια και σκοπός της Εκκλησίας Η λέξη «Εκκλησία» Ο σκοπός της Εκκλησίας: η σωτηρία του ανθρώπου. Πορεία της Εκκλησίας μέσα στην ιστορία Η ιστορία της Εκκλησίας είναι μέρος της γενικότερης ιστορίας Η εκκλησιαστική ιστορία νοηματοδοτεί τη γενική ιστορία Αντικειμενικότητα και αμεροληψία στην ιστορική έρευνα. Τρόπος μελέτης της ιστορίας της Εκκλησίας Ο τρόπος μελέτης της εκκλησιαστικής ιστορίας Αντικειμενικότητα και αμεροληψία κατά τη μελέτη της εκκλησιαστικής ιστορίας.	20'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Σύνοψη του υλικού, όπως αναφέρει το σχολικό βιβλίο Ανάγνωση του κειμένου από μαθητή.	5'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Ο καθηγητής οφείλει να συνδέσει τις δύο πρώτες διδ. ενότητες παρουσιάζοντας το θέμα της εκκλησιαστικής ιστορίας ως πτυχή του θέματος μελέτης της γενικότερης ιστορίας.
- Εννοείται, επομένως, ότι το ύφος του διδάσκοντα πρέπει να αποπνέει σεβασμό προς τις αρχές της γενικότερης ιστορίας, που εκτέθηκαν στην προηγούμενη ενότητα.
- Ο καθηγητής πρέπει να αποφύγει αναφορά στην Εκκλησία με την έννοια της διοικητικής της δομής, αλλά να προβάλλει τη Θεία Ευχαριστία ως γεγονός που συνιστά την Εκκλησία.

- Στην υποενότητα περί συνύπαρξης της εκκλησιαστικής ιστορίας με τη γενική ιστορία, το ενδιαφέρον μπορεί να εστιαστεί στην έννοια του κόσμου ως βασικού στοιχείου της γενικότερης ιστορίας και ως συνδετικού κρίκου με την εκκλησιαστική ιστορία.
- Στο θέμα της εκκλησιαστικής ιστορίας, ως μεταμόρφωσης της γενικότερης ιστορίας, ενδείκνυται η εστίαση στη μεταμορφωτική επίδραση της εκκλησιαστικής ιστορίας και στον παράγοντα «άνθρωπο», ως φορέα της ιστορικής εξέλιξης.
- Ο καθηγητής μπορεί να τονίσει το ότι η σύγχρονη χριστιανική έρευνα της εκκλησιαστικής ιστορίας πρέπει να έχει το δυναμισμό να αναγνωρίζει τα λάθη του παρελθόντος.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Βασικό σημείο της διαθεματικότητας είναι η Ρωμαϊκή και η Βυζαντινή ιστορία που διδάχτηκαν οι μαθητές στη Β' Γυμνασίου. Μπορεί να τονιστεί, δηλαδή, ότι στα μαθήματα της εκκλησιαστικής ιστορίας θα έχουμε την ευκαιρία να επανέλθουμε σε θέματα γνωστά, συμπληρώνοντας (και όχι αναιρώντας) την ιστορία που διδάχτηκαν στη Β' Γυμνασίου.
- Η διαθεματικότητα, όμως, ανιχνεύεται και στη Νεότερη ιστορία που διδάσκονται οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου, παράλληλα με την εκκλησιαστική.
- Είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί διαθεματική δραστηριότητα με θέμα τις σύγχρονες απόψεις μη χριστιανών ιστορικών τόσο για την ιστορία της Εκκλησίας όσο και για το σύγχρονο ρόλο της Εκκλησίας στην ιστορία. Αφορμή για παρόμοιες δραστηριότητες μπορεί να προσφέρουν δημοσιεύματα ή σχολιασμός της τρέχουσας επικαιρότητας, καθώς και προσωπικές εμπειρίες των μαθητών.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Τις περισσότερες φορές το ενδιαφέρον εστιάζεται σε θέματα σύγχρονης ή και πολύ πρόσφατης εκκλησιαστικής ιστορίας. Ο καθηγητής πρέπει να προβλέψει έστω και λίγο χρόνο για συζήτηση με τους μαθητές, εάν τεθούν παρόμοια θέματα.

2.4. Ενδεικτικές απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Όταν η μελέτη της εκκλησιαστικής ιστορίας τονίζει το μεταμορφωτικό ρόλο της Εκκλησίας στη γενικότερη ιστορία, τότε εμπλουτίζει και ολοκληρώνει τις γενικότερες ιστορικές γνώσεις.
2. Όσο ορθότερη και αντικειμενικότερη είναι η ιστορία της Εκκλησίας, τόσο περισσότερο συμβάλλει στη σωστότερη πορεία της σύγχρονης Εκκλησίας. Αυτό συντελείται με την προβολή των θετικών στοιχείων των προσώπων και των γεγονότων, αλλά και με την επισήμανση τόσο των αιτίων όσο και των αποτελεσμάτων των αρνητικών γεγονότων.
3. Το μεγαλύτερο πρόβλημα παρόμοιας θεώρησης της Εκκλησίας είναι να ιδεολογικοποιήσει τη χριστιανική πίστη, δηλαδή να την εμφανίσει ως μία εναλλακτική πρόταση μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών, πολιτικών και λοιπών θρησκευτικών θεωριών.

4. Είναι δύσκολο να επιλέξουμε τη μία ή την άλλη περίπτωση, εφόσον η αξία ή η απαξία της ιστορίας κρίνεται σε μεταγενέστερες εποχές. Όμως, μπορούμε να ελπίζουμε σε θετική έκβαση της σύγχρονης ιστορίας, εάν φροντίζουμε για τη σωστή μελέτη της ιστορίας της Εκκλησίας των προηγούμενων χρόνων.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βουλγαράκη-Πισίνα, Ε., «Ιστορική Αυτοσυνειδησία και θεολογική διδαχή», στο *Νεωτερικότητα και Σχολική Αγωγή*, εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα, 2004, σ.37-61.
- Καρμίρη, Ι., *Τα δογματικά και συμβολικά μνημεία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, 2 τόμοι, Αθήνα, 1960.
- Κονιδάρη, Γ., *Γενική εκκλησιαστική ιστορία*, Αθήνα, 1957.
- Παπαδόπουλου, Χ., *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Αθήνα 1910/ *Ιστορία της Εκκλησίας Αλεξανδρείας*, Αθήνα 1935»/ *Ιστορία της Εκκλησίας της Αντιοχείας*, Αθήνα, 1951.
- Στεφανίδου, Β., *Εκκλησιαστική ιστορία*, Αθήνα, 1959
- Φειδά, Β., *Εκκλησιαστική ιστορία*, τόμ. Α', Αθήνα, 1992/ *Ο θεσμός της Πενταρχίας των Πατριαρχών*, τόμ. Ι-ΙΙ, Αθήνα, 1969-1970/ *Βυζάντιο. Βίος-Θεσμοί-Κοινωνία-Εκκλησία-Παιδεία-Τέχνη*, Αθήνα, 1991.
- Φλοροφόσκυ, Γ., *Χριστιανισμός και πολιτισμός (μετφρ.)*, Θεσσαλονίκη, 1982.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- www.gty.org/phil/hall.htm
www.bible-history.com
www.christianitytoday.com/history

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

3. Πεντηκοστή: Το ξεκίνημα της Εκκλησίας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Μπορεί να γίνει σύνδεση με τα τελευταία γεγονότα της επίγειας δράσης του Χριστού και με την υπόσχεσή του για αποστολή του Παρακλήτου • Μπορεί, επίσης, να επισημανθεί η επιτακτική ανάγκη της εποχής μας για ένα νέο πολιτισμό που θα μεταμορφώνει τους ανθρώπους, τις σχέσεις και όλη την κτίση και ναδειχθεί ότι αυτός ο νέος πολιτισμός άρχισε να διαφαίνεται την ημέρα της Πεντηκοστής, με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος και την ίδρυση της Εκκλησίας.	2΄
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Πεντηκοστή: Η αποστολή του Παρακλήτου • Η γενέθλιος ημέρα της Εκκλησίας (αρχή της ιστορίας της) • Λεπτομερής περιγραφή του γεγονότος από τις <i>Πράξεις των Αποστόλων</i> (2,1-13).	7΄
Ο Απόστολος Πέτρος κηρύσσει για τον ερχομό του Αγίου Πνεύματος • Η προφητεία του Ιωήλ • Το πρόσωπο του Χριστού και η Ανάστασή του • Προτροπή για μετάνοια • Τα αποτελέσματα του γεγονότος της Πεντηκοστής και του κηρύγματος του Αποστόλου Πέτρου – Η ίδρυση της Εκκλησίας.	6΄
Το Άγιο Πνεύμα στην ιστορία του κόσμου και των ανθρώπων • Βαβέλ-σύγχυση, Πεντηκοστή-ενότητα • «Όπου υπάρχει το Πνεύμα του Θεού, εκεί υπάρχει και ελευθερία» • Μεταμόρφωση των ανθρώπων και των σχέσεών τους • Αλλαγή του κόσμου.	7΄
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση, όπως αυτή του βιβλίου • Ανάγνωση του τελικού κειμένου από μαθητή.	8΄

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Δυστυχώς, στο μυαλό των περισσότερων μαθητών τα γεγονότα της εκκλησιαστικής ιστορίας, ειδικά τα αρχικά, έχουν μια «μυθική» διάσταση. Είναι, συνεπώς, επιτακτικό να συνειδητοποιήσουν ότι το γεγονός της Πεντηκοστής συνέβη, ως ιστορικό γεγονός, σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, με συγκεκριμένους πρωταγωνιστές και είχε συγκεκριμένες συνέπειες, όπως άλλωστε κάθε άλλο ιστορικό γεγονός. Επιπλέον, ο συνάδελφος καλό θα ήταν να εξηγήσει στους μαθητές ότι η Πεντηκοστή δεν είναι απλώς ένα γεγονός που συνέβη κάποτε στην περιφέρεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι ένα γεγονός με κοσμικές διαστάσεις, που επηρέασε και επηρεάζει την ιστορία όλου του κόσμου, καθώς και του κάθε ανθρώπου προσωπικά.
- Η χρήση της Καινής Διαθήκης και από τους μαθητές είναι επιτακτική, τουλάχιστον στις πρώτες ενότητες της φετινής ύλης. Η σύνδεση των γεγονότων της εκκλησιαστικής ιστορίας με ένα γραπτό κείμενο ενισχύει στο μυαλό των μαθητών την ιστορικότητα των γεγονότων. Μπορεί να προταθεί από το συνάδελφο να υπάρχουν στη βιβλιοθήκη του Σχολείου δέκα αντίτυπα της Καινής Διαθήκης, ειδικά κάποιες εκδόσεις με μετάφραση στη νέα ελληνική γλώσσα (π.χ. η μετάφραση των τεσσάρων καθηγητών, έκδοσης του 1989, από τη Βιβλική Εταιρεία ή όποια άλλη κρίνει προσφορότερη ο συνάδελφος). Σε διαφορετική περίπτωση, μπορεί να προταθεί στους μαθητές να φέρουν τη δική τους Καινή Διαθήκη από το σπίτι τους.
- Χρήσιμο θα μπορούσε να αποδειχθεί να έχει ο συνάδελφος τυπωμένες σε ευδιάκριτο μέγεθος ή σε slides διαφορετικές παραστάσεις της Πεντηκοστής. Αν δεν διαθέτει ο ίδιος, μπορεί από το διαδίκτυο να βρει αρκετές καλές για εκτύπωση (βλ. δικτυακοί τόποι). Παράλληλα, κρίνουμε απαραίτητο να γίνει μια μικρή θεολογική ανάλυση της εικόνας της Πεντηκοστής με τη βοήθεια του βιβλίου του Ευδοκίμου, *Η τέχνη της εικόνας* (βλ. βιβλιογραφία).
- Ο συνάδελφος θα πρέπει να τονίσει ιδιαίτερα τη διαίρεση που προκάλεσε η Βαβέλ με τη σύγχυση των γλωσσών σε αντίθεση με την ενότητα, μέσα από την ποικιλία εθνοτήτων, πολιτισμών και γλωσσών, που προκάλεσε το γεγονός της Πεντηκοστής με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος.
- Η ύλη της φετινής χρονιάς αναφέρεται, μεθοδολογικά μιλώντας, στη δράση του Αγίου Πνεύματος μέσα στην ιστορία. Είναι, δυστυχώς, γεγονός ότι δεν έχουμε όσο θα έπρεπε τονίσει τη σπουδαιότητα αυτού του προσώπου της Αγίας Τριάδας. Αυτή η ενότητα, ειδικότερα, προσφέρεται για να επισημανθεί με έμφαση ότι η συνεργασία ανθρώπων και Αγίου Πνεύματος δημιουργεί ιστορία. Αυτή η συνεργασία, ιδιαίτερα μέσα στην Εκκλησία, μεταμορφώνει τους ανθρώπους, τις σχέσεις μεταξύ τους καθώς και με το περιβάλλον και, κατ' επέκταση με ολόκληρη τη δημιουργία.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Ομάδα μαθητών μπορεί να επισκεφτεί το ναό της ενορίας τους, να βρουν στις τοι-

χογραφίες του την απεικόνιση της Πεντηκοστής, να τη φωτογραφίσουν ή να κρατήσουν σε σημειώσεις μια λεπτομερή περιγραφή της (στοιχεία απεικόνισης, θέση προσώπων, χρήση χρωμάτων και αποχρώσεων κ.τ.λ. και να ανακοινώσουν την εργασία τους στην τάξη.

- Ένας μαθητής από την ιστοσελίδα <http://www.outopia.gr/greco> μπορεί να φέρει σε έγχρωμη εκτύπωση στην τάξη φωτοτυπία της αναπαράστασης της Πεντηκοστής από τον Δομίνικο Θεοτοκόπουλο. Στη συνέχεια οι μαθητές να εκφράσουν τις απόψεις τους, αφού συγκρίνουν την «Πεντηκοστή» του Θεοτοκόπουλου με την αντίστοιχη του βιβλίου.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Μπορεί να δοθεί σε φωτοτυπία στους μαθητές η παρακάτω προσευχή από την Αφρική και να κληθούν να σχολιάσουν πώς αντιλαμβάνονται οι χριστιανοί εκεί τη δράση του Αγίου Πνεύματος:

ΣΑΝ ΤΟ ΑΙΜΑ ΣΤΙΣ ΦΛΕΒΕΣ

Στις ύστερες μέρες Σου δω κάτω στη γη μάς είχες υποσχεθεί
 πως θα 'στελνες το Παράκλητο Πνεύμα Σου να μείνει ανάμεσά μας.
 Γνωρίζουμε, λοιπόν, πως το Πνεύμα Σου πνέει πάντα πάνω στη γη μας.
 Όμως εμείς δεν το αισθανόμαστε
 πολλοί το νιώθουν σαν άνεμο ή κάτι σαν αίσθημα.
 Άφησε το Πνεύμα Σου
 να εισχωρήσει στη ζωή μας
 να μπει και να κυλήσει όπως το αίμα μεσ' στις φλέβες μας
 για να ζωογονηθούμε και να εκπληρώσουμε το θέλημά Σου.
 Άφησε το Πνεύμα σου
 να πνεύσει πάνω στις πλούσιες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής
 για να γίνουν οι άνθρωποι εκεί πιο ταπεινόφρονες.
 Άφησέ το να πνεύσει πάνω στις χώρες των ερυθροδέρμων
 για να πάψουν πια οι άνθρωποι εκεί να υποφέρουν.
 Άφησέ το να πνεύσει πάνω στην Αφρική
 για να γευτούν κι εδώ οι άνθρωποι την Ελευθερία αληθινά.
 Στον κόσμο υπάρχουν πλήθος φωνές και πνεύματα·
 εμείς όμως θέλουμε τη δική Σου μόνο φωνή ν' ακούμε
 και μόνο το δικό Σου Πνεύμα να δεχόμαστε.
 Αμήν.

(Από το περιοδικό του Γραφείου Ιεραποστολής της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Πάντα τα Έθνη*, Έτος Ι', τεύχος 40, δ' τρίμηνο 1991, σ. 127).

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Πατερικά ερμηνευτικά υπομνήματα στις Πράξεις των Αποστόλων: Χρυσοστόμου PG 60, Κυρίλλου Αλεξανδρείας PG 74, Αμμωνίου PG 85, Οικουμενίου PG 118, Θεοφύλακτου PG 125.
- Γαλίτη, Γ., *Χριστολογία των λόγων του Πέτρου εν ταις Πράξεσι των Αποστόλων*, Αθήνα, 1963.
- Γιαγκάζογλου, Στ., *Κοινωνία Θεώσεως. Η σύνθεση Χριστολογίας και Πνευματολογίας στο έργο του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 2001.
- Δημητρίου Τρακατέλλη, Επισκόπου Βρεσθένης, νυν Αρχιεπισκόπου Αμερικής, *Παρουσία του Αγίου Πνεύματος*, εκδ. Σήμαντρο, Αθήνα 1984.
- Ενδοκίμων, Paul, *Το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Θεσσαλονίκη, 1973.
- Ενδοκίμων, Paul, *Η τέχνη της εικόνας. Θεολογία της ωραιότητας*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1973.
- Haenchen, E., *The Acts of the Apostles. A Commentary*, Westminster, Philadelphia, 1971.
- Λαιμόπουλος, Γ. (επιμ.), *Ελθέ, Πνεύμα Άγιον, ανακαίνισον πάσαν την κτίσιν*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη, 1991.
- Λαιμόπουλος, Γ. (επιμ.), *Η Ζ' Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών. Καμπέρρα, Φεβρουάριος 1991*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη, 1992
- Παναγόπουλου, Ιω., *Ο Θεός και η Εκκλησία. Η θεολογική μαρτυρία των Πράξεων*, Αθήνα, 1969.
- Τρεμπέλα, Π., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήνα, 1955.
- Zizioulas, John, D., *Being As Communion. Studies in Personhood and the Church*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1985.
- Ζηζιούλα, Ιω., «Πνευματολογία και Εκκλησιολογία. Εκκλησιολογικές συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας» (μτφρ. Γιαγκάζογλου, Στ.), στον τόμο *Σύναξις Ευχαριστίας. Χαριστήρια εις τιμήν του Γέροντος Αιμιλιανού*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2003, σσ. 153-174.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

http://www.pelagia.org/htm/b26.e.i_despotikes_eortes.12.htm

<http://www.imkby.gr/greek/sarakosti/easter/pentikosti.htm>

ΓΙΑ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ:

<http://www.orthodox.gr/images/pentikosti.jpg>

<http://users.otenet.gr/~gmcrl/bible/Pentikosti.htm>

<http://users.hol.gr/~pbklukas/EikonesNaou/5NDodekaorto/5NPentikosti.jpg>

<http://www.outopia.gr/greco/spain3-1.jpg>

4. Ιεροσόλυμα: πρότυπο χριστιανικών κοινοτήτων

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Α. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Γιατί ήταν τόσο σημαντική για την ανθρώπινη ιστορία η ίδρυση της πρώτης κοινότητας των Ιεροσολύμων; Από τη σημερινή ενότητα και στη συνέχεια θα δούμε πώς με το παράδειγμά της και με τη δράση της η Εκκλησία έφερε κάτι το συνταρακτικά νέο στον ανθρώπινο πολιτισμό.	1'
Β. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Η ζωή της πρώτης Εκκλησίας γίνεται το πρότυπο μιας νέας κοινωνίας Πώς ζούσαν τα μέλη της πρώτης χριστιανικής κοινότητας (Πράξ. 2,42-47. 4,32-37) Κοινοχρησία – «Αγάπες» Ιουδαϊστές – Ελληνιστές.	8'
Η Εκκλησία οργανώνεται και αντιμετωπίζει τα προβλήματα: η εκλογή των επτά Διακόνων Εμφάνιση των πρώτων προβλημάτων Η εκλογή των επτά Διακόνων από όλους τους μαθητές Ελληνικά ονόματα – άνοιγμα στους ειδωλολάτρες.	7'
Η παράδοση της πρώτης κοινότητας ζητούμενο και σήμερα στην Εκκλησία Το παράδειγμα της ανθρωπιάς και της αγάπης Φιλανθρωπικό έργο των ενοριών Η κοινοκτημοσύνη των κοινοβιακών μοναστηριών.	6'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Συνοπτική ανακεφαλαίωση Ανάγνωση του τελικού κειμένου από μαθητή.	8'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να τονιστεί στους μαθητές το πώς η πρώτη Εκκλησία των Ιεροσολύμων έκανε πράξη τη διδασκαλία του Χριστού για την αγάπη γεγονός που συνιστά (βασικό) χαρακτηριστικό γνώρισμα της ζωής των μαθητών του (σύνδεση με την ύλη της Β' Γυμνασίου), αλλά και ότι η αγάπη αυτή δεν ήταν μια θεωρητική

σύλληψη, αλλά πάνω της δομήθηκε μια διαφορετική κοινωνία που προσείλκυσε το θαυμασμό ακόμα και των ειδωλολατρών στους μετέπειτα αιώνες. Το κείμενο στο τέλος του μαθήματος βοηθά προς την κατεύθυνση αυτή, καθώς φανερώνει το επαναστατικά καινούριο που ενσάρκωσαν στις κοινότητές τους οι χριστιανοί της εποχής εκείνης.

- Να γίνει η παρουσίαση του κοινοτικού χαρακτήρα της πρώτης Εκκλησίας, με την επισήμανση ότι στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε ένα «κοινωνικό πρόγραμμα» που υλοποιείται από μια ομάδα για καθαρά «εγκόσμιους» λόγους. Υπό το πρίσμα αυτό, ερμηνεύοντας τον αρχικό Χριστιανισμό, η πρωτομαρξιστική σκέψη οδηγήθηκε στο λανθασμένο συμπέρασμα ότι ήταν ένα «προλεταριακό κίνημα» των καταπιεσμένων Ιουδαίων-Χριστιανών (βλ. K. Kautsky, *The Foundations of Christianity*, μτφρ. της γερμανικής έκδοσης του 1908, Orabis and Kindrush, New York 1973. Τη γραμμή αυτή ακολούθησαν και Έλληνες μαρξιστές, όπως ο Γ. Κορδάτος). Πρέπει, συνεπώς, να τονιστεί ότι η κοινοχρησία των πρώτων χριστιανών ήταν εθελοντική και φυσικά δεν αφορούσε τα μέσα παραγωγής, αλλά, το κυριότερο, ήταν η συνεπείσθη εφαρμογή της διδασκαλίας του Χριστού για την αγάπη προς το συνάνθρωπο.
- Το πρόβλημα ανάμεσα στους Ιουδαϊστές και στους Ελληνιστές, καθώς και η λύση του με την εκλογή των επτά Διακόνων από όλη την κοινότητα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μοντέλο του τρόπου με τον οποίο πρέπει να λειτουργεί η Εκκλησία σε παρόμοιες περιστάσεις. Πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ο δημοκρατικός (συνοδικός) χαρακτήρας της χριστιανικής κοινότητας, που θα διαφανεί πιο έντονα στην έβδομη ενότητα (Αποστολική Σύνοδος).
- Να επισημανθεί στους μαθητές ότι η Εκκλησία δεν ενδιαφέρεται μόνο για τα «θησκευτικής φύσης» θέματα των μελών της, αλλά και για τα καθαρά «κοσμικά». Το πρόβλημα άλλωστε με τις χήρες των Ελληνιστών τέτοιο πρόβλημα ήταν, και θεωρήθηκε τόσο σημαντικό, ώστε συγκεντρώθηκε όλη η κοινότητα για να το αντιμετωπίσει.
- Η τρίτη υποενότητα, πέρα από το θεωρητικό-διδακτικό της σκέλος, προσφέρεται ιδιαίτερα για αυτενέργεια των μαθητών, ώστε η γνώση να κατακτηθεί μέσα από τη δράση. Η επίσκεψη, είτε όλης της τάξης είτε ομάδων μαθητών, σε κοντινό μοναστήρι ή στην πλησιέστερη ενορία (προτείνονται, άλλωστε, τέτοιες δραστηριότητες) προσφέρεται για να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι το πρότυπο της πρώτης Εκκλησίας των Ιεροσολύμων είναι ζωντανό και στη σύγχρονη Εκκλησία.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Μπορεί να επισημανθεί στους μαθητές ότι, ως τάξη, αποτελούν μια κοινότητα που μπορεί τα μέλη της να αντιμετωπίζουν προβλήματα, όπως συνέβη και στην πρώτη Εκκλησία. Να ζητηθεί από τους μαθητές να απαριθμήσουν προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζουν ως κοινότητα και να διερευνήσουν τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν αυτά τα προβλήματα να αντιμετωπιστούν από τους ίδιους.
- Να προταθεί στους μαθητές να θεσπίσουν ένα κοινό ταμείο στην τάξη τους, όπου θα συγκεντρώνουν χρήματα, όσα μπορεί ο καθένας. Όταν συγκεντρωθεί ένα ποσό

χρημάτων, να διατεθεί τα Χριστούγεννα σε ένα φιλανθρωπικό ίδρυμα της επιλογής τους.

2.3 Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Μπορεί να συζητηθεί στην τάξη το φιλανθρωπικό έργο που η Εκκλησία της Ελλάδας, μέσω του μη κυβερνητικού οργανισμού «Αλληλεγγύη», έχει επιτελέσει σε διάφορες περιοχές του πλανήτη. Το ίδιο μπορεί να γίνει και για το έργο άλλων μη κυβερνητικών οργανισμών.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Πατερικά και σύγχρονα ερμηνευτικά υπομνήματα στις Πράξεις των Αποστόλων (βλ. ενότητα 3). Αγουρίδη, Σ., «Ο χαρακτήρας της κοινοκτημοσύνης στην αρχική Εκκλησία και η μαρτυρία των Πράξεων των Αποστόλων», στο *Άρα γε γινώσκεις α αναγινώσκεις; Ερμηνευτικές και ιστορικές μελέτες σε ζητήματα των αρχών του Χριστιανισμού*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 1989, σ. 155-166.
- Berdiaeff, N., *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, μτφρ. Β.Τ. Γιούλτση, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1983.
- Πέτρου, Ι., *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, (Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη 5), εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Τσανανά, Γ.Α., *Ελπίδα, διακονία και σωτηρία. Δυναμικότητα και στράτευση του Χριστιανισμού σήμερα*, εκδ. Μήνυμα, 2η έκδ., Αθήνα, 1980.
- Schmemmann, A., *Για να ζήσει ο κόσμος*, εκδ. Δόμος, 2η έκδ., Αθήνα, 1987.
- Weiss, J., *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός. Η Ιστορία της Περιόδου 30-150 μ.Χ.*, μτφρ. Σ. Αγουρίδης, Ζ. Πλιάκου, Θ. Σωτηρίου και Β. Στογιάννου, εκδ. Άρτος Ζωής, 2η έκδοση, Αθήνα 2001, σ. 58-95.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Στην ιστοσελίδα <http://www.sln.org.uk/re/syria> ο συνάδελφος μπορεί να έχει μια πλήρη εικόνα για τις ανασκαφές στη Δούρα Ευρωπό, όπου βρέθηκε οίκος της χριστιανικής κοινότητας (περ. 230 μ.Χ.) με αυλή, τραπεζαρία και βαπτιστήριο με πρωτοχριστιανικές τοιχογραφίες. Το φωτογραφικό υλικό μπορεί να εξυπηρετήσει για μια οπτική προσέγγιση των πρώτων ευκτηρίων οίκων. Επικουρικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί το *Παγκόσμια Ιστορία Τέχνης (τόμος 4: Ο Βυζαντινός κόσμος)*, επιμ. Γ. Χατζόπουλος, Χρυσός Τύπος, Αθήνα 1977, σσ. 9-11.

5. Ο πρώτος διωγμός των χριστιανών

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η πραγματικότητα της Εκκλησίας, έτσι όπως τη ζούμε σήμερα, δεν έγινε με κάποιον αυτόματο και ανώδυνο τρόπο. Η θεμελίωση και η εξάπλωση της Εκκλησίας επιτεύχθηκαν με αγώνες και θυσίες. Κάθε αλλαγή του κόσμου απαιτεί απ' αυτούς που την οραματίζονται αγώνες και θυσιαστικό φρόνημα.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Οι Απόστολοι με το κήρυγμα για το Χριστό προκαλούν αντιδράσεις • Κήρυγμα του Πέτρου και του Ιωάννη. Φυλακίσεις των Αποστόλων • Πυρήνας του κηρύγματος η Ανάσταση του Χριστού • «Δεν μπορούμε να μη μιλάμε γι' αυτά που είδαμε και ακούσαμε» (Πραξ. 4,20) • «Πιο πολύ πρέπει να υπακούμε στο Θεό παρά στους ανθρώπους» (Πραξ. 5,29). Το κήρυγμα και ο λιθοβολισμός του Στεφάνου • Ο χαρακτήρας του Στεφάνου • Ο Νόμος και η ιδιαιτερότητα του ιουδαϊκού λαού • Απολογία του Στεφάνου και λιθοβολισμός του • Ο νεαρός Σαούλ φυλάει τα ρούχα των εκτελεστών • Ο Πρωτομάρτυρας, γιορτάζεται στις 27 Δεκεμβρίου. Οι χριστιανοί διώκονται και η πίστη διαδίδεται έξω από τα Ιεροσόλυμα • Διωγμός των ελληνοιστών στα Ιεροσόλυμα (34-36 μ.Χ.) • Η πίστη διαδίδεται στους εθνικούς, έξω από τα Ιεροσόλυμα • Αιθίοπας αξιωματούχος γνωρίζει το χριστιανικό μήνυμα • Το όραμα του Αποστόλου Πέτρου και η βάπτιση του εκατόνταρχου Κορνηλίου • Η σπουδαιότητα της Αντιοχείας στα πρώτα χρόνια του χριστιανισμού • Νέες διώξεις και λιθοβολισμός του Ιακώβου του Αδελφοθέου.	6' 7' 7'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση • Ανάγνωση του τελικού κειμένου από μαθητή.	8'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Βρισκόμαστε στην πρώτη φάση του αποστολικού κηρύγματος που γίνεται στα Ιεροσόλυμα, αποκλειστικά προς τους Ιουδαίους. Στο κήρυγμα αυτό πρωτοστατούν ο Πέτρος και ο Ιωάννης. Παρότι στα μάτια των Ιουδαίων η Εκκλησία θα πρέπει να φαινόταν αρχικά σαν μια από τις πολλές ιουδαϊκές θρησκευτικές ομάδες, γρήγορα διαπίστωσαν ότι προβαλλόταν κάτι καινούριο, που απαιτούσε επανατοποθέτηση της ιουδαϊκής πίστης. Ήταν αναπόφευκτο, συνεπώς, όπως καθετί νέο μέσα στην Ιστορία, να προκαλέσει αντιδράσεις, διώξεις και φυλακίσεις.
- Είναι σημαντικό να τονιστεί αυτό το σημείο στους μαθητές. Κάθε αλλαγή, για να ριζώσει, απαιτεί τη θυσιαστική αυτοπροσφορά όσων την οραματίζονται. Μπορεί να αντλήσει ο καθηγητής πληθώρα παραδειγμάτων από την Ιστορία, τα οποία αποδεικνύουν την αλήθεια αυτού του ισχυρισμού (π.χ. η ηρωική έξοδος των πολιορκημένων στο Μεσολόγγι έδωσε ώθηση στο κίνημα του φιλελληνισμού κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του '21). Οι περιπτώσεις των διώξεων που υπέστησαν οι Απόστολοι, και του λιθοβολισμού του Στεφάνου και του Ιακώβου, πρέπει να γίνουν αντιληπτά από τους μαθητές ως θυσία που απαιτήθηκε για να στερεωθεί η νέα πίστη.
- Η μορφή και το έργο του πρωτομάρτυρα Στεφάνου προσφέρονται ιδιαίτερα ως παραδείγματα δράσης για τους μαθητές. Πρέπει, όμως, να τονιστεί ιδιαίτερα ότι στο κήρυγμα του Διακόνου έχουμε τις πρώτες βαθιές ρωγμές ανάμεσα στον Ιουδαϊσμό και στη νέα πίστη. Η σπουδαιότητα του Ναού, η ιδιαιτερότητα του ιουδαϊκού λαού, η αιωνιότητα του Νόμου και η αποκλειστικότητα στην αντίληψη περί Θεού ήταν στοιχεία αδιαπραγμάτευτα για έναν ευσεβή Ιουδαίο. Όταν, συνεπώς, αυτά αμφισβητήθηκαν από τον Στέφανο, ήταν αναπόφευκτο να οδηγήσουν στη ρήξη. Επιπλέον, εδώ βρίσκονται οι ρίζες της διένεξης, την εξέλιξη της οποίας οι μαθητές θα δουν στις επόμενες ενότητες, αλλά και η βάση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν μέσα στην πρώτη Εκκλησία, για την αντιμετώπιση των οποίων χρειάστηκε να γίνει η Αποστολική Σύνοδος.
- Οι περιπτώσεις του Αιθίοπα αξιωματούχου (ας σημειωθεί εδώ ότι πρόκειται μάλλον για κάτοικο της Νουβίας – νότια Αίγυπτος – και όχι της σημερινής Αιθιοπίας) και του εκατόνταρχου Κορνηλίου, που μόνο περιστασιακά αναφέρονται, θα μπορούσαν να παρουσιαστούν στο επόμενο μάθημα σαν εργασία από μαθητές στην τάξη. Θα πρέπει ιδιαίτερα να βοηθηθούν οι μαθητές να διαγνώσουν το βαθύτερο νόημα του οράματος του Αποστόλου Πέτρου, στο οποίο θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση.
- Είναι σημαντικό οι μαθητές να κατανοήσουν ότι γεγονότα αρνητικά μέσα στην Ιστορία (π.χ. οι διωγμοί στα Ιεροσόλυμα) μπορούν να οδηγήσουν σε βαθύτατα θετικές εξελίξεις (π.χ. διάδοση της πίστης στους εθνικούς). Έτσι, το τρίτο υποκεφάλαιο της ενότητας μπορεί να αξιοποιηθεί για να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι το σχέδιο του Θεού δε ματαιώνεται από την πρόσκαιρη επικράτηση αντίθετων σχεδιασμών των ανθρώπων. Μάλιστα, αυτοί οι ίδιοι οι αντίθετοι σχεδιασμοί μπορεί να

διευκολύνουν το θεϊκό σχέδιο. Για το λόγο αυτό δε δικαιολογείται απαισιοδοξία μπροστά σε φαινομενικά αδιέξοδα. Ο μαθητής, στη συγκεκριμένη συνάφεια, μπορεί να κατανοήσει ότι ο τελικός κύριος της Ιστορίας είναι ο Θεός.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Συλλογή, καταγραφή και παρουσίαση περισσότερων πληροφοριών από συναξάρια ή λογοτεχνικά έργα για τη ζωή και τη δράση του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου.
- Ομάδα μαθητών να δώσει πληροφορίες στην τάξη για την Ιερουσαλήμ κατά την εποχή του Χριστού, φέρνοντας υλικό είτε από βιβλία και εγκυκλοπαίδειες είτε από το διαδίκτυο. Ενδεικτικά, μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι ιστοσελίδες www.holylight.gr και www.bible-history.com.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Να συζητηθούν στην τάξη περιπτώσεις από την Ιστορία, όπου, παρά την πρόσκαιρη αρνητική έκβαση των γεγονότων, τελικά προέκυψε κάτι καλύτερο για τους ανθρώπους.
- Η διάδοση του Χριστιανισμού σχεδόν σ' όλα τα μήκη και πλάτη της γης δικαιώνει τη στάση του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου και των Αποστόλων απέναντι στην εβραϊκή παράδοση;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πατερικά ερμηνευτικά υπομνήματα στις Πράξεις των Αποστόλων: Χρυσοστόμου PG 60, Κυρίλλου Αλεξανδρείας PG 74, Αμμωνίου PG 85, Οικουμενίου PG 118, Θεοφύλακτου PG 125.
 Haenchen, E., *The Acts of the Apostles. A Commentary*, Westminster, Philadelphia, 1971.
 Παναγόπουλου, Ιω., *Ο Θεός και η Εκκλησία. Η θεολογική μαρτυρία των Πράξεων*, Αθήνα, 1969.
 Τρεμπέλα, Π., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήνα, 1955.
 Weiss, J., *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1983.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

<http://www.holylight.gr>
<http://www.bible-history.com>

6. Η μεταστροφή του Παύλου Άνοιγμα του Χριστιανισμού στον εθνικό κόσμο

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Ο νεαρός Σαούλ φύλαγε τα ρούχα των εκτελεστών του Στεφάνου, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Πώς φαντάζεστε ότι εξελίχθηκε η ζωή αυτού του νέου;	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Σαούλ ο Φαρισαίος, διώκτης των χριστιανών • Αυτοβιογραφικά κείμενα • Εβραϊός γέννημα θρέμμα, Φαρισαίος • Ζηλωτής διώκτης των χριστιανών. Ο διώκτης γίνεται χριστιανός: η μεταστροφή του Σαούλ και η αρχή της δημόσιας δράσης του • Τι σημαίνει «μεταστροφή». Ποιά βιώματα αναδεικνύονται από αυτήν • Το αυτοβιογραφικό κείμενο των <i>Πράξεων</i> (22,4-16) • Τα γεγονότα που ακολούθησαν μέχρι τη φυγάδευση του Αποστόλου στην περιοχή της Συρίας και Κιλικίας.	6'
Η πρώτη ιεραποστολική δράση του Παύλου στην Κύπρο και στη Μ. Ασία • Η Εκκλησία της Αντιοχείας • Παύλος και Βαρνάβας • Πρώτη ιεραποστολική περιοδεία (47-49 μ.Χ.) • Κύπρος (Πάφος-ανθύπατος Σέργιος Παύλος) • Πέργη-Αντιόχεια Πισιδίας-Ικόνιο-Λύστρα-Δέρβη-(επιστροφή)-Αντιόχεια της Συρίας.	7'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση • Ανάγνωση του τελικού κειμένου από μαθητή.	8'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, η ενότητα αυτή διαρκεί δύο διδακτικές ώρες. Οι λόγοι είναι προφανείς. Θα μπορούσε να αφιερωθεί η πρώτη ώρα στα της ζωής και της μεταστροφής του Αποστόλου Παύλου και η δεύτερη στην πρώτη ιεραποστολική περιοδεία. Διαφορετικά, θα ήταν δυνατόν η δεύτερη ώρα να

αφιερωθεί στην εμπέδωση όλης της ενότητας. Είναι απαραίτητη η χρήση του ανάλογου χάρτη στην ενότητα για την πρώτη περιοδεία (στο βιβλίο του μαθητή υπάρχει χάρτης στην ενότητα 8).

- Η ενότητα αυτή προσφέρεται για καταγραφή συναισθημάτων και βιωμάτων. Οι μαθητές μπορούν μέσα από τα αυτοβιογραφικά κείμενα του Αποστόλου Παύλου να παρακολουθήσουν τα πρώτα στάδια της ζωής του, να αποκρυπτογραφήσουν τα συναισθήματά του και να βιώσουν και οι ίδιοι έντονα συναισθήματα. Ο συνάδελφος θα πρέπει, όσο είναι δυνατόν, να ξεφύγει από την απλή ιστορική παράθεση των γεγονότων και να εστιάσει στις δραματικές αλλαγές ζωής, βιωμάτων και συμπεριφοράς του Αποστόλου. Χρήσιμο κείμενο στην προσπάθεια αυτή είναι το κλασικό, πλέον, βιβλίο του J. Holzner, *Παύλος*.
- Το ζήτημα της μεταστροφής του Σαούλ είναι το κεντρικό στην ενότητα. Είναι σημαντικό να καταλάβουν οι μαθητές τι σημαίνει *μεταστροφή*. Είναι μια προσωπική περιπέτεια με αδιανόητες εναλλαγές βιωμάτων. Ας τονιστεί στους μαθητές πόσο δύσκολο είναι, για παράδειγμα, να αλλάξει κανείς ποδοσφαιρική ομάδα, πόσο μάλλον να αλλάξει πίστη! Αυτό σημαίνει μια τέλεια ανατροπή της ζωής του. Αυτή την ανατροπή μπορεί να παρακολουθήσει ο μαθητής βήμα-βήμα μέσα από τα κείμενα.
- Ο συνάδελφος μπορεί να τονίσει ότι οι ιεραποστολικές περιοδείες του Αποστόλου Παύλου είναι απόρροια της μεταστροφής του: την εμπειρία της συνάντησης με τον αναστημένο Χριστό θέλει, πλέον, να την μοιραστεί με όλο τον κόσμο. Στο σημείο αυτό πρέπει να εντυπωθεί στο μαθητή ότι η συνάντηση με τον Χριστό, ακόμη και φανατικών διωκτών της πίστης, αλλάζει ολοκληρωτικά τη ζωή τους και μπορεί να τους μεταβάλλει στους πιο ένθερμους πιστούς.
- Οι μαθητές θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι το ιεραποστολικό έργο του Αποστόλου Παύλου ήταν τίτλιο, αν μάλιστα κριθεί βάσει των συνθηκών εκείνης της εποχής. Το μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής γίνεται με τα πόδια, οι κίνδυνοι για τη ζωή του είναι συνεχείς, οι ακροατές δε θα αποδεχθούν εύκολα το κήρυγμα. Είναι, συνεπώς, για τον Απόστολο το κήρυγμα μια «κατάθεση ζωής», που γίνεται υπό το φως της εμπειρίας της συνάντησής του με τον Χριστό.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να αναζητηθούν σύγχρονες περιπτώσεις μεταστροφών, να σχολιαστούν και να βρεθούν πιθανά κοινά στοιχεία με την μεταστροφή του Αποστόλου Παύλου.
- Ο Απόστολος Βαρνάβας είναι ο προστάτης Άγιος της Κύπρου. Οι μαθητές να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τη ζωή του και για την ιδιαίτερη σχέση του με την Κύπρο. Ομάδα μαθητών να βρει σε σύγχρονο χάρτη της Τουρκίας τα μέρη που επισκέφθηκε ο Απόστολος Παύλος στην πρώτη του περιοδεία. Επιπρόσθετα, μπορούν να αναζητηθούν σε τουριστικούς οδηγούς της Τουρκίας (π.χ. από την τουρκική πρεσβεία ή από το διαδίκτυο) αν αναφέρονται και με τι τρόπο τα γεγονότα αυτά.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Να εντοπιστούν στοιχεία της προσωπικότητας του Αποστόλου Παύλου που διαφαί-

νονται μέσα από το διάλογό του με τον αναστημένο Χριστό, στο δρόμο για τη Δαμασκό.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πατερικά ερμηνευτικά υπομνήματα στις Πράξεις των Αποστόλων: Χρυσοστόμου PG 60, Κυρίλου Αλεξανδρείας PG 74, Αμμωνίου PG 85, Οικουμενίου PG 118, Θεοφύλακτου PG 125.

Αγουρίδη, Σ., *Χριστός-Παύλος*, (μτφρ. Ι. Κοτσώνης) Αθήνα, 1977.

Breton, Stanislas, *Απόστολος Παύλος* (μτφρ. Κ. Μιτσοτάκη), εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2005.

Haenchen, E., *The Acts of the Apostles. A Commentary*, Westminster, Philadelphia 1971.

Holzner, J., *Παύλος*, εκδ. Δαμασκός, Αθήνα, 1973.

Παναγόπουλου, Ιω., *Ο Θεός και η Εκκλησία. Η θεολογική μαρτυρία των Πράξεων*, Αθήνα, 1969.

Τρεμπέλα, Π., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήνα, 1955.

Weiss, J., *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1983.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

www.jesuslovesyou.gr

www.ecclesia.gr

www.jerusalem-patriarchate.org

www.antiochpat.org/english

7. Η Αποστολική Σύνοδος: συλλογική λήψη αποφάσεων

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Να γίνει αναφορά στις δυο ομάδες που αποτελούσαν την πρώτη Εκκλησία και να τονιστούν οι διαφορές τους • Η πρώτη ιεραποστολική περιοδεία του Αποστόλου Παύλου έφερε στην Εκκλησία για πρώτη φορά εθνικούς. Οι ιουδαϊστές σίγουρα θα είχαν συγκεκριμένες αντιρρήσεις.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Οι αιτίες και τα γεγονότα που οδήγησαν στη Σύνοδο • Οι αντιλήψεις των ιουδαιοχριστιανών και οι συνέπειές τους • Αναταραχή στην Αντιόχεια από τους ιουδαιοχριστιανούς • Προσφυγή στην μητέρα Εκκλησία των Ιεροσολύμων. Η Αποστολική Σύνοδος • Πώς συγκλήθηκε η Σύνοδος, ποιοι συμμετείχαν • Η διαδικασία: ποιοι μίλησαν και τι είπαν • Η ομόφωνη απόφαση με τη φάτιση του Αγίου Πνεύματος. Η σημασία της Συνόδου • Δημοκρατικός τρόπος λειτουργίας • Ο ρόλος του Αγίου Πνεύματος • Συνοδικό σύστημα • Παράδειγμα για μια σημερινή Πανορθόδοξη Σύνοδο.	6'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση, όπως αυτή του βιβλίου.	9'
Δ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση, όπως αυτή του βιβλίου.	9'
Ε. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση, όπως αυτή του βιβλίου.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η ενότητα δίνει την ευκαιρία να τονιστεί ότι η Εκκλησία είναι ένας ζωντανός οργανισμός και ότι τα μέλη της έχουν και αδυναμίες. Έτσι μπορεί να δημιουργούνται προβλήματα, πολλές φορές μάλιστα έντονα, που πρόσκαιρα διαταράσσουν την ενότητα της κοινότητας. Αυτά δε θα πρέπει να σκανδαλίζουν τους μαθητές. Σημασία έχει πώς η Εκκλησία, ως Σώμα, αντιμετωπίζει τα προβλήματα αυτά.
- Θα πρέπει να δοθεί έμφαση στο πώς θα εξελισσόταν η Εκκλησία, αν οι απόψεις των ιουδαιοχριστιανών επικρατούσαν. Να επισημανθεί ότι ανάλογες στάσεις, όπως αυ-

τές παρατηρούνται και σε ομάδες πιστών μέσα στη σημερινή Εκκλησία. Προβάλλεται από κάποιους, για παράδειγμα, μια έντονα εθνοκεντρική σύλληψη της Ορθοδοξίας, σαν να είναι μόνο η Ελλαδική Εκκλησία ο φορέας της Ορθοδοξίας, ενώ οι άλλες τοπικές Ορθόδοξες Εκκλησίες να υστερούν σε «καθαρότητα» (;). Υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να επισημανθεί η οικουμενικότητα ως διαχρονικό χαρακτηριστικό της Ορθοδοξίας.

- Από την ενότητα αυτή οι μαθητές μπορούν να συνειδητοποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία αντιμετωπίζει τα εσωτερικά της προβλήματα. Είναι βέβαια πιθανόν να προβληθεί από κάποιους μαθητές η άποψη ότι η σημερινή Εκκλησία δεν αντιμετωπίζει τα προβλήματά της συλλογικά. Μπορεί να επισημανθεί, δηλαδή, ότι συμμετοχή του λαού δεν υπάρχει στις αποφάσεις που λαμβάνονται στη σημερινή εποχή. Ο συνάδελφος *ας* μη σπεύσει να δικαιολογήσει την κατάσταση αυτή. Μπορεί να σταθεί με διάθεση γόνιμης κριτικής και να επισημάνει ότι για τη σημερινή Εκκλησία η ενεργότερη συμμετοχή των λαϊκών στη λήψη των αποφάσεων παραμένει ζητούμενο. Αρκεί, βέβαια, να υπάρχει από την πλευρά των λαϊκών η διάθεση για ενεργότερη συμμετοχή.
- Να αναλυθεί ιδιαίτερα ο τρόπος με τον οποίο η πρώτη Εκκλησία έφτασε στην απόφαση. Έτσι θα διαφανεί ο δημοκρατικός τρόπος λειτουργίας της και, παράλληλα, θα φανερωθεί ο σημαντικός ρόλος που παίζει το Άγιο Πνεύμα στη λήψη των αποφάσεων. Η βεβαιότητα ότι με το Άγιο Πνεύμα, και παρά τις ανθρωπίνες αδυναμίες, η Εκκλησία δε θα απομακρυνόταν από το σκοπό της, είναι που στήριξε την Εκκλησία μέσα στην Ιστορία της.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να βρεθούν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ μιας συνέλευσης των μαθητών της τάξης σας και του τρόπου λειτουργίας της Αποστολικής Συνόδου.
- Ομάδα μαθητών να συλλέξει, με τη διαδικασία της συνέντευξης με μαθητές της τάξης, θέματα που θα μπορούσαν, κατά τη γνώμη τους, να απασχολήσουν μια μελλοντική Πανορθόδοξη Σύνοδο. Στη συνέχεια μπορούν, με τη βοήθεια του συναδέλφου, να παραβάλουν τα θέματα που συγκέντρωσαν με αυτά που έχουν ήδη προταθεί από θεολόγους και Εκκλησίες για την μελλοντική Σύνοδο.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Πώς σε ένα σώμα, όπως αυτό της Αποστολικής Συνόδου, όπου πλειοψηφούσαν τα μέλη με ιουδαϊκές καταβολές, λήφθηκε μια απόφαση που ευνοούσε ιδιαίτερα τους εξ εθνών χριστιανούς;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πατερικά ερμηνευτικά υπομνήματα στις Πράξεις των Αποστόλων: Χρυσοστόμου PG 60, Κυρίλλου Αλεξανδρείας PG 74, Αμμωνίου PG 85, Οικουμενίου PG 118, Θεοφύλακτου PG 125. Αγουριδίη, Σ., *Χριστός-Παύλος*, Αθήνα, 1982.

- Αγουρίδη, Σ., «Το επεισόδιο μεταξύ Πέτρου και Παύλου στην Αντιόχεια (Γαλάτας 2,11-21)», *Δελτίον Βιβλικών Μελετών*, νέα σειρά 12 (1992), σσ. 5-27.
- Haenchen, E., *The Acts of the Apostles. A Commentary*, Westminster, Philadelphia, 1971.
- Holzner, J., *Παύλος*, εκδ. Δαμασκός, Αθήνα, 1973.
- Παναγόπουλου, Ιω., *Ο Θεός και η Εκκλησία. Η θεολογική μαρτυρία των Πράξεων*, Αθήνα, 1969.
- Πασσάκου, Δ., «“Μετά των εθνών συνήσθην” (Γαλ. 2,12): Ο συμβολισμός της τροφής στην ιουδαϊκή και στην πρωτοχριστιανική παράδοση. Η συνδρομή της Πολιτιστικής Ανθρωπολογίας», *Θεολογία και Κοινωνία σε διάλογο. Νέες Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις στην Καινή Διαθήκη*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Στογιάννου, Β., *Πέτρος παρά Παύλω*, Θεσσαλονίκη, 1968.
- Σταυρίδου, Β.Θ., *Ο Συνοδικός θεσμός εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1986 (όπου και πληροφορίες και βιβλιογραφία για την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδόξου Εκκλησίας).
- Στογιάννου, Β., *Η Αποστολική Σύνοδος*, Θεσσαλονίκη, 1973.
- Τρεμπέλα, Π., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήνα, 1955.
- Weiss, J., *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα, 1983.
- Ζηζιούλα, Ιω., «Ο συνοδικός θεσμός. Ιστορικά, εκκλησιολογικά και κανονικά προβλήματα», *Τιμητικόν αφιέρωμα εις τον Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν*, Αθήνα, 1980, σσ. 1-30.

8. Ο Απόστολος Παύλος στην Ελλάδα

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Σύνδεση με την απόφαση της Αποστολικής Συνόδου: δικαίωσε την επιλογή του Αποστόλου Παύλου να κηρύττει στους εθνικούς και άνοιξε το δρόμο για την ιεραποστολή στην Ελλάδα • Η χριστιανική κληρονομιά της Ευρώπης οφείλεται στην ιεραποστολική περιοδεία του Αποστόλου Παύλου στην Ευρώπη.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εγκαθίδρυση ενός νέου πολιτισμού στην Ελλάδα • Από την Αντιόχεια στη Μ. Ασία. Αρχή Β' περιοδείας • Το όραμα με τον Μακεδόνα στην Τροία • Σαμοθράκη-Νεάπολη-Φίλιπποι-Αμφίπολη-Απολλωνία-Θεσσαλονίκη-Βέροια-Αθήνα-Κόρινθος • Το κήρυγμα στην Αθήνα και η δράση του Παύλου στην Κόρινθο. Το κήρυγμα και η φροντίδα του Αποστόλου Παύλου για τις εκκλησίες που ίδρυσε • Αρχικά στις συναγωγές: κήρυγμα για το Μεσσία • Στη συνέχεια στους εθνικούς: το μήνυμα της Ανάστασης • Σχέσεις των εκκλησιών με τον ιδρυτή τους: ταξίδια, Επιστολές. Οι υπόλοιπες περιοδείες του Αποστόλου Παύλου. Το μαρτύριό του στη Ρώμη • Γ' περιοδεία: Έφεσος, ελλαδικός χώρος, Μ. Ασία, Ιεροσόλυμα • Σύλληψη του Αποστόλου στα Ιεροσόλυμα • Ταξίδι προς τη Ρώμη για να δικαστεί (Δ' περιοδεία) • Κρήτη, Μελίτη, Ρώμη • Ισπανία, Μ. Ασία, Ελλάδα • Νέα φυλάκιση στη Ρώμη. Μαρτύριο (68 μ.Χ.).	7' 6' 7'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση • Ανάγνωση του διαγράμματος της δράσης του Αποστόλου Παύλου.	8'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Είναι γεγονός ότι στην ενότητα αυτή υπάρχει πολύ υλικό που πρέπει να πραγματευτεί ο διδάσκων. Δύο είναι, κατά τη γνώμη μας, τα στοιχεία στα οποία θα πρέπει να δοθεί βαρύνουσα σημασία. Το ένα αφορά τη συνειδητοποίηση από τους μαθητές, ότι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού και ευρύτερα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, που είναι ο Χριστιανισμός, έχει τις ρίζες του στη δράση του Αποστόλου Παύλου, την οποία διεξέρχεται η ενότητα. Το δεύτερο στοιχείο, το οποίο μάλιστα προτάσσει και ως στόχο το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών είναι να εντοπίσουν οι μαθητές και να αξιολογήσουν τους τρόπους με τους οποίους ο Απόστολος Παύλος μετέδωσε τη νέα πίστη στις πόλεις της Ελλάδας που επισκέφθηκε.
- Η χρήση του χάρτη είναι αυτονόητη στην ενότητα αυτή. Ο καθηγητής ως υποδεικνύει στους μαθητές τη διαδρομή του Αποστόλου Παύλου, τις πόλεις που επισκέφθηκε και τις σημερινές τους ονομασίες. Η δράση του Αποστόλου Παύλου στις πόλεις αυτές αποτελεί στοιχείο της ιστορικής διαδρομής των ίδιων των πόλεων αυτών, όπως φαίνεται από τα μνημεία που έχουν ανεγερθεί εκεί.
- Ανάλογα με την περιοχή στην οποία βρίσκεται το σχολείο, θα μπορούσε ο συνάδελφος να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στη δράση του Αποστόλου Παύλου στην περιοχή αυτή (εφόσον βέβαια ισχύει κάτι τέτοιο), χρησιμοποιώντας το κείμενο των Πράξεων των Αποστόλων. Ενδεικτικά, και λόγω της ιστορικής της σπουδαιότητας, παραθέτουμε εμείς το κείμενο της ομιλίας στον Άρειο Πάγο. Καλό είναι να διαβαστεί στην τάξη, ώστε οι μαθητές να πάρουν μια ιδέα του τρόπου με τον οποίο ο Απόστολος Παύλος προσέγγιζε τους εθνικούς.
- Ο Παύλος είναι ο κατεξοχήν Απόστολος της Ελλάδας. Θα ήταν πρόπον ο καθηγητής να βοηθήσει τους μαθητές να κάνουν μια αποτίμηση του έργου του, έστω και συνοπτικά, ώστε να γίνει κατανοητό γιατί δίκαια ονομάζεται «ο πρώτος μετά τον Ένα».

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Ομάδα να αναλάβει να βρει πληροφορίες για τις ελληνικές πόλεις που επισκέφθηκε ο Απόστολος Παύλος, για το ιστορικό τους πλαίσιο εκείνη την εποχή και για τη δράση του Αποστόλου εκεί. Άφθονες πληροφορίες μπορούν να αντληθούν από το μάθημα της Ρωμαϊκής Ιστορίας, καθώς και από το διαδίκτυο, π.χ. από ιστοσελίδες των Μητροπόλεων στις οποίες ανήκουν οι πόλεις.
- Ομάδα μαθητών, με τη βοήθεια του καθηγητή τους μπορεί να αναλύσει την ομιλία του Αποστόλου Παύλου στον Άρειο Πάγο, να βρει στοιχεία από την αρχαία ελληνική σκέψη που χρησιμοποίησε ο Απόστολος στην ομιλία του και να πιθανολογήσει για τους λόγους για τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν αυτά τα στοιχεία.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Με βάση τη σχέση του Αποστόλου Παύλου με τους χριστιανούς των εκκλησιών που

ίδρυσσε, να γίνει μια συζήτηση για τις ικανότητες που πρέπει να διαθέτει ένας σύγχρονος ποιμένας.

- Η επίκληση της ιδιότητας του Ρωμαίου πολίτη ήταν σημαντική για την εποχή εκείνη. Να γίνει παραβολή με την ιδιότητα του Αμερικανού πολίτη στη σύγχρονη εποχή.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Πατερικά ερμηνευτικά υπομνήματα στις Πράξεις των Αποστόλων: Χρυσοστόμου PG 60, Κυρίλλου Αλεξανδρείας PG 74, Αμμωνίου PG 85, Οικουμενίου PG 118, Θεοφύλακτου PG 125.
- Αγουρίδη, Σ., *Χριστός-Παύλος*, (μτφρ. Ι. Κοτσώνης), Αθήνα, 1977.
- Βασιλειάδη, Π., *Παύλος. Τομές στη θεολογία του. Α'*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2004.
- Beker, J.C., *Paul the Apostle. The triumph of God in life and thought*, Fortress Press, Philadelphia, 1980.
- Η προς Γαλάτας επιστολή του Αποστόλου Παύλου. Εισηγήσεις Η' Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων* (Μεσημβρία Βουλγαρίας, 10-14 Σεπτ. 1995), εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1997.
- Holzner, J., *Παύλος*, εκδ. Δαμασκός, Αθήνα., 1973.
- Haenchen, E., *The Acts of the Apostles. A Commentary*, Westminster, Philadelphia, 1971.
- Κυρτάτα, Δ.Ι., *Επίκρισις. Η κοινωνική δομή των χριστιανικών κοινοτήτων από τον πρώτο έως τον τρίτο αιώνα* (μτφρ. Ι. Κρητικός), εκδ. Εστία, Αθήνα, 1992.
- Meeks, W.A., *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, Yale University Press, New Haven, 1983.
- Οι δύο προς Θεσσαλονικείς επιστολές του Αποστόλου Παύλου. Εισηγήσεις Θ' Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων* (Ιερισσός Χαλκιδικής, 13-16 Σεπτ. 1997), εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2000.
- Παναγόπουλου, Ιω., *Ο Θεός και η Εκκλησία. Η θεολογική μαρτυρία των Πράξεων*, Αθήνα, 1969.
- Πασσάκου, Δ.Κ., *Ευχαριστία και Ιεραποστολή. Κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της παύλειας θεολογίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997.
- Sanders, E.P., *Paul and Palestinian Judaism*, Fortress Press, Philadelphia, 1977.
- Στογιάννου, Β., *Η περί ελευθερίας διδασκαλία του Απ. Παύλου και των πνευματικών ρευμάτων της εποχής*, Θεσσαλονίκη, 1970.
- Theissen, G., *The Social Setting of Pauline Christianity*, T & T Clark, Edinburgh, 1982.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

www.jesuslovesyou.gr

(Ιστοσελίδα που, στο τμήμα της «Βιβλική Ελλάδα», περιέχει ιστορικό και φωτογραφικό υλικό για όλες τις πόλεις της Ελλάδας που έχουν σχέση με τη βιβλική ιστορία).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση • Ανάγνωση του διαγράμματος των διωγμών • Ανάγνωση του τελικού κειμένου από μαθητή.	8'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η ενότητα προσφέρεται ιδιαίτερα για διαθεματική παρουσίαση. Βρισκόμαστε χρονικά στην εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και οι διωγμοί έχουν άμεση σχέση με την ίδια την ιστορία της. Οι σχετικές πληροφορίες που παίρνει ο μαθητής από το μάθημα της Ιστορίας θα πρέπει να αξιοποιηθούν κατάλληλα στην παρούσα ενότητα.
- Ο Χριστιανισμός στα μάτια των Ρωμαίων ήταν μια από τις πολυάριθμες μυστηριακές λατρείες που υπήρχαν στην αυτοκρατορία, απέναντι στις οποίες η στάση της Ρώμης ήταν αυτή της ανοχής. Με μια πρώτη, συνεπώς, ματιά δεν υπήρχε ιδιαίτερος λόγος να στραφούν εναντίον του. Το καθοριστικό στοιχείο που πρέπει να τονιστεί εδώ είναι ότι οι χριστιανοί, σε αντίθεση με τους πιστούς άλλων θρησκευτικών ομάδων, αρνούνταν να συμμετέχουν και στην αυτοκρατορική λατρεία, η οποία ήταν για τη Ρώμη τμήμα της πολιτικής ενοποίησης της αχανούς αυτοκρατορίας. Αυτή η άρνηση των χριστιανών τους καθιστούσε στα μάτια των Ρωμαίων ενόχους «πολιτικής ανυπακοής» και ήταν η κρίσιμη παράμετρος που οδήγησε στους διωγμούς.
- Συχνά, και πολλές φορές όχι άδικα, κατηγορούνται οι θεολόγοι για άγνοια των ιστορικών δεδομένων ή, ακόμα χειρότερα, για παραποίηση τους. Στην ενότητα υπάρχει ένα λεπτό σημείο που πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα: άλλο πράγμα ήταν οι μεμονωμένες διώξεις, άλλο πράγμα είναι ένας επίσημος, καθορισμένος με Διάταγμα, διωγμός. Έχουμε την τάση να θεωρούμε ότι οι διωγμοί εναντίον του Χριστιανισμού κράτησαν δυόμισι **συνεχείς** αιώνες, πράγμα ανακριβές ιστορικά. Μόνο μετά τον Δέκιο μπορούμε να αναφερόμαστε σε οργανωμένους διωγμούς.
- Χρήσιμο είναι να διαβαστεί στην τάξη ο πίνακας των διώξεων και των διωγμών, κυρίως για να έχει μια εικόνα ο μαθητής των επώνυμων μαρτύρων κάθε φάσης. Πολλά ονόματα ίσως θα τα ακούσει για πρώτη φορά. Επειδή θα είναι όμως η μοναδική φορά στη σχολική του περίοδο, για το λόγο αυτό δε θα πρέπει, λόγω στενότητας χρόνου, ο συνάδελφος να το παραλείψει αυτό.
- Μια από τις ιδεοληψίες πολλών ιστορικών είναι ότι ο Χριστιανισμός επιβίωσε, παρά τις απηνείς διώξεις, επειδή προσέφερε στους ανθρώπους τη διέξοδο μιας καλύτερης μεταθανάτιας ζωής (βλ. π.χ. Μ. Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1984, σ. 350). Μια τέτοια θέση αγνοεί το γεγονός ότι το ίδιο ακριβώς έκαναν και πολλές άλλες μυστηριακές λατρείες εκείνης της εποχής. Κρίνοντας, λοιπόν, με βάση ιστορικά δεδομένα, ο Χριστιανισμός επιβίωσε και εξαπλώθηκε σε όλη την αυτοκρατορία, γιατί μέσα σ' ένα γενικευμένο κλίμα διαφθοράς, παρακμής και απανθρωπιάς, η αγάπη, η ενότητα

και η αυτοθυσία των χριστιανών ήταν το φάρμακο που μπορούσε να γιατρέψει την καταρρέουσα αυτοκρατορία. Το μήνυμα του Χριστού και το παράδειγμα των χριστιανών έδινε στους ανθρώπους της εποχής εκείνης όχι διέξοδο μέσω μιας καλύτερης μεταθανάτιας ζωής, αλλά τον τρόπο για επιβίωση, για συμμετοχή σε μια κοινότητα όπου οι άνθρωποι μπορούσαν να διατηρήσουν τον αυτοσεβασμό τους και να δώσουν στη ζωή τους κάποιο νόημα (βλ. E.R. Dodds, *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, σσ. 210-211. Βλ. και το κείμενο της ενότητας 4).

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

Να αναζητήσετε πληροφορίες για σύγχρονους χριστιανούς μάρτυρες σε αθεϊστικά καθεστώτα του εικοστού αιώνα.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Μπορεί να επισημανθεί στους μαθητές ότι, ενώ η εποχή μας έχει ως χαρακτηριστικό την ανεξιθρησκία, υπάρχουν και σήμερα «μάρτυρες» χριστιανοί, όχι βέβαια με την έννοια του να θυσιάσουν τη ζωή τους για την πίστη αλλά με την έννοια της καθημερινής ομολογίας αυτής της πίστης, που συνεπάγεται αγώνα, θλίψεις και χλευασμούς. Είναι επίσης πιθανόν, και πρέπει να επισημανθεί, ότι πάντα υπάρχει το ενδεχόμενο και σημερινοί χριστιανοί να κληθούν να θυσιάσουν για την πίστη τους στο Χριστό.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γλαβίνα, Α., *Οι διωγμοί κατά της Εκκλησίας στην προκωνσταντίνηια εποχή*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη, 1992.
- Dodds, E.R., *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας. Από τον Μάρκο Αυρήλιο ως τον Μ. Κωνσταντίνο*, (μτφρ. Κ. Αντύπας), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995.
- Κυρτάτα, Δ., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι επτά εκκλησίες της Ασίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994.
- Πασσάκου, Δ., «*Οδηγία προς αντιστεκομένους. Κοινωνικό-ιστορικό σχόλιο στην Αποκάλυψη*», Σύναξη 45 (1993), σσ. 55-62.
- Rostovtzeff, M., *Ρωμαϊκή Ιστορία* (μτφρ. Β. Κάλφογλου), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1984, κεφάλαια XV και XXIII.
- Stark, R., *Η εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πώς το άσημο και περιθωριακό κίνημα του Χριστού εξελίχθηκε σε κυρίαρχη θρησκευτική δύναμη στο Δυτικό κόσμο μέσα σε λίγους αιώνες* (μτφρ. Λουκά, Μ.), εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα, 2005.
- Φλωρόφσκι, Γ., *Χριστιανισμός και Πολιτισμός* (μτφρ. Ν. Πουρναράς), εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1982, ιδιαίτερα το τρίτο κεφάλαιο (86-127).

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- <http://www.catacombe.roma.it/en/persecuzioni.html>
- <http://www.theologywebsite.com/history/growth-persecution.shtml>
- <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/religion/why/martyrs.html>
- http://www.cryingvoice.com/Christian_martyrs/TenPersIntro.html

10. Οι κατακόμβες: τόπος καταφυγής και μνήμης

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα ότι κατά τη διάρκεια των διωγμών, και ιδιαίτερα από την εποχή του Τραϊανού, οι χριστιανοί αναγκάστηκαν να καταφύγουν στις κατακόμβες. Για την ιστορία των κατακομβών θα μιλήσουμε στη σημερινή ενότητα.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Οι κατακόμβες: καταφύγιο για τους διωκόμενους χριστιανούς Κοιμητήρια Πώς ήταν διαμορφωμένες οι κατακόμβες; Οι διωγμοί καθιστούν τις κατακόμβες καταφύγιο για τους διωκόμενους χριστιανούς. Κάτω από τη γη η πίστη διατηρείται και δυναμώνει Κρύπτες (μικροί υπόγειοι ναοί). Η χρήση τους Συμβολικές τοιχογραφίες (ο «Καλός Ποιμένας», το περιστέρι, το ψάρι, το μονόγραμμα του Χριστού, το Α και το Ω, η άγκυρα, ο φοίνικας, ο Ιωνάς). Μήνυμα ζωής από τα έγκατα της γης Κατακόμβες που έχουν ανακαλυφθεί (Ρώμη, άλλα μέρη της Ιταλίας, Αίγυπτος) Οι κατακόμβες της Μήλου Οι κατακόμβες διαχρονικό σύμβολο αγωνιστικότητας, ηρωισμού και κατάφασης της ζωής.	8' 8' 8'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Συνοπτική ανακεφαλαίωση.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Θα ήταν προτιμότερο, όπου αυτό είναι δυνατόν, η ενότητα αυτή να μελετηθεί στο εργαστήριο πληροφορικής. Υπάρχουν άφθονες και αξιόλογες ιστοσελίδες που διαθέτουν ηχητικό και πλούσιο φωτογραφικό υλικό, ακόμα και video (βλ. στην ενότητα «Δικτυακοί τόποι»). Ο μαθητής θα μπορέσει έτσι να παρακολουθήσει με εποπτικό τρόπο την ενότητα και να την κατανοήσει καλύτερα. Όπου μια τέτοια δυνατότητα δεν παρέχεται, θα ήταν χρησιμότερο ο συνάδελφος να εκτυπώσει έγχρωμες φωτογραφίες σε διαφάνειες, ώστε αυτές να μπορούν να προβληθούν στην τάξη.

- Είναι, νομίζουμε, χρήσιμο να τονιστεί στους μαθητές ότι οι κρύπτες, οι υπόγειες δηλαδή «μικρές εκκλησίες» των κατακομβών, είναι ένα πρώιμο στάδιο στη σταδιακή διαμόρφωση των σημερινών εκκλησιών μας. Η υπενθύμιση αυτή θα χρησιμεύσει ως υπόβαθρο σε παρακάτω ενότητα, στην οποία γίνεται λόγος για την εξέλιξη της χριστιανικής ναοδομίας.
- Οι συμβολικές τοιχογραφίες θα μπορούσαν να δοθούν σε φωτοτυπίες στους μαθητές (ή κάποιες απλές απ' αυτές να σχεδιαστούν στον πίνακα), ώστε να υπάρξει εποπτικότερη προσέγγιση από την πλευρά των μαθητών.
- Το κεντρικότερο, ίσως, σημείο της ενότητας είναι να μπορέσουν οι μαθητές να αντιληφθούν τους λόγους για τους οποίους οι κατακόμβες έγιναν σύμβολο ηρωισμού των πρώτων χριστιανών. Για να γίνει αυτό αντιληπτό από τους μαθητές, πιθανόν να χρειαστεί να γίνει μια παραβολή με την αυτονόητη ασφάλεια με την οποία εμείς, οι σημερινοί χριστιανοί, μπορούμε να ασκήσουμε τη λατρεία μας. Για τους πρώτους χριστιανούς της περιόδου των διωγμών, και μόνο η προσπάθειά τους να πάνε στις κατακόμβες εμπεριείχε κίνδυνο για τη ζωή τους.
- Είναι εντυπωσιακό, και πρέπει να γίνουν έστω κάποιες νύξεις στους μαθητές, το γεγονός ότι οι χριστιανοί της εποχής εκείνης ζούσαν τόσες ώρες μέσα σε υπόγεια κοιμητήρια, έθαβαν εκεί τους νεκρούς μάρτυρες, και πάνω στους τάφους τους τελούσαν τη Θεία Ευχαριστία. Μια τέτοια στάση απέχει παρασάγγες από τη στάση που πολλές φορές έχουν σύγχρονοι χριστιανοί. Το σώμα έχει, εν πολλοίς, πάψει να θεωρείται και αυτό μέσο δοξολογίας του Θεού.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

Σε ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας (www.e-yliko.sch.gr), η οποία έχει υποστηρικτικό υλικό για διάφορα μαθήματα, ακολουθείστε τη διαδρομή: «Υποστηρικτικό υλικό» → «Φιλολογικά μαθήματα» → «Αρχαία video και ήχου», όπου σας δίνεται η δυνατότητα να κάνετε μια εικονική περιήγηση στο Κολοσσαίο, τόπο μαρτυρίου πολλών χριστιανών της περιόδου που μας ενδιαφέρει. Να κληθούν στη συνέχεια οι μαθητές να γράψουν σε μικρό δοκίμιο τις εντυπώσεις τους.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Να γίνει συζήτηση στην τάξη για τις προλήψεις που υπάρχουν, ακόμα και ανάμεσα σε χριστιανούς, σχετικά με το θάνατο και να τις αντιπαραβάλετε με τη στάση των χριστιανών στις κατακόμβες.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Delvoye, Ch., *Βυζαντινή τέχνη* (μτφρ. Μ.Β. Παπαδάκη), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1979, τόμος Α', σσ. 21-26.
 Αρχιμ. Ιερωνύμου Κοτσώνη, *Το ενθουσιαστικόν στοιχείον εις την Εκκλησίαν των μαρτύρων*, Αθήνα, 1952.
 Κοτταδάκη, Α., *Αίμα στο Κολοσσαίο. Αρχαία Μαρτύρια* (εισαγωγικά-ελεύθερη απόδοση Α. Κοτταδάκη), Αθήνα, 1977.

Snyder, G.F., *Ante Pacem: Archaeological evidence of church life before Constantine*, Mercer University Press, 2003.

Σωτηρίου, Γ., «Η χριστιανική κατακόμβη της νήσου Μήλου», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1928, σσ. 36-46.

Benko, S., και J.J. O'Rourke (εκδ.), *The Catacombs and the Colosseum. The Roman Empire as the setting of Primitive Christianity*, Judson Press, Pennsylvania, 1971.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

<http://www.arpnet.it/cinforma/messaggi/fdc/arte/catacombe%202.htm>

<http://www.anticoegetto.net/alessandriaraccoltafoto.htm>

<http://utenti.romascuola.net/bramarte/paleocristiano/architettura.htm>

<http://www.iterconfigere.net/salarcatacomb.htm>

<http://lmb93.ac-creteil.fr/public/voyages/rome/photos/cataco1.htm>

<http://digilander.libero.it/altromond/catacomb1.htm>

<http://www.milos-island.gr/greece/sightseeing/catacombs1.htm>

<http://www.catacombe.roma.it/>

<http://www.e-yliko.sch.gr/Fyy1/Istoria/fiiconbyzNa1.htm>

<http://lmb93.ac-creteil.fr/public/voyages/rome/photos/cataco1.htm>

11. Ιγνάτιος ο Θεοφόρος

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Αναφορά στους Αποστολικούς Πατέρες, στο έργο και στην προσφορά τους.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Ιγνάτιος Αντιοχείας: βίος και δράση ενός Αποστολικού Πατέρα Πνευματικό περιβάλλον και μόρφωση του αγίου Ιγνατίου Το συγγραφικό έργο και η προσωπικότητα του αγίου Ιγνατίου Ο άγιος Ιγνάτιος ως εκκλησιαστικός ηγέτης Πορεία προς το μαρτύριο. Επιστολές του Ιγνατίου: ένας «οικουμενικός» επίσκοπος πρότυπο Επιστολές του αγίου Ιγνατίου (παρρησίες, σκοπός και ύφος) Το περιεχόμενο της ενότητας στην Εκκλησία Ο αγώνας εναντίον των αιρέσεων Οι χριστιανικές αρετές και το περιεχόμενό τους. Ο «θεοφόρος» και μάρτυρας Ιγνάτιος: ένας ηγέτης φωτιά Η ονομασία «θεοφόρος» του αγίου Ιγνατίου Το μαρτύριο του αγίου Ιγνατίου: δείχνει το νόημα της θυσίας των μαρτύρων της Εκκλησίας Ο Πατέρας της Εκκλησίας, ως φορέας του ανθρωπιστικού πνεύματος του Χριστιανισμού στην Ευρώπη.	4' 10' 12'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ιγνάτιος Αντιοχείας: ένας μεγάλος Αποστολικός Πατέρας, επίσκοπος και μάρτυρας. Το κήρυγμα του Ιγνατίου έχει διαχρονική αξία.	3'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η αναφορά στη ζωή και στη δράση του αγίου Ιγνατίου να γίνει με βάση τις επιστολές του και τη θεολογία που αυτές περιέχουν.
- Να διαβαστούν και να χρησιμοποιηθούν όσο το δυνατόν περισσότερα αποσπάσματα από τις επιστολές του Ιγνατίου (στο βιβλίο του μαθητή υπάρχουν τέτοια ενδεικτικά αποσπάσματα).

- Να τονιστούν ιδιαίτερα τα σημεία της δ.ε. που δείχνουν τη στάση του χριστιανού σε δύσκολες στιγμές, τις αξίες της στάσης αυτής, καθώς και το ανθρωπιστικό μήνυμα των επιστολών του αγίου Ιγνατίου.
- Να τονιστεί το περιεχόμενο του επισκοπικού λειτουργήματος και οι ευθύνες που αυτό συνεπάγεται για τη ζωή της Εκκλησίας. Θεωρείται απαραίτητος ο συσχετισμός με τη σημερινή πραγματικότητα στην Εκκλησία.
- Να επισημανθούν τα βασικά σημεία της διδασκαλίας του αγίου Ιγνατίου και να συσχετιστούν με την κατοπινή εξέλιξη του ευρωπαϊκού πολιτισμού, του οποίου αποτελούν θεμέλια.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να καταγραφούν οι αξίες που περιέχονται στις επιστολές του αγίου Ιγνατίου και να συσχετιστούν με το ανθρωπιστικό περιεχόμενο του ευρωπαϊκού πολιτισμού.
- Να γίνει μια εργασία με θέμα τη σύγκριση των αρετών του χριστιανού, κατά τον άγιο Ιγνάτιο, και των αρετών που πρέπει να έχει ο άνθρωπος, σύμφωνα με τις αρχές του Διαφωτισμού και τις αξίες της σύγχρονης εποχής. Να εντοπιστούν κοινά σημεία και διαφορές.
- Να αναλάβει ένας μαθητής να παρουσιάσει στην τάξη το περιεχόμενο του βιβλίου του Ντάρμιπλ Ουίλιαμ, *Ταξίδι στη σκιά του Βυζαντίου*, (μψφρ. Κατ. Οικονομικού), Αθήνα, 2000. Να διαβαστούν επιλεγμένα αποσπάσματα, τα οποία αναφέρονται στη σύγχρονη Συρία και στην ζωή των εκεί χριστιανών.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Οι σύγχρονοι χριστιανοί εμφορούνται από τα ιδανικά του αγίου Ιγνατίου; Κι αν όχι, ποιοι μπορεί να είναι οι λόγοι; Με ποιους τρόπους μπορεί να αναβιώσει το μήνυμα του αγίου Ιγνατίου στην εποχή μας;
- Ποια προβλήματα της σύγχρονης εποχής απαιτούν μια χριστιανική στάση ζωής; Να αναφερθούν τα προβλήματα και να συζητηθούν με τις απαντήσεις που θα έδινε ο άγιος Ιγνάτιος.
- Στις επιστολές του αγίου Ιγνατίου ο ρόλος του επισκόπου είναι καθοριστικός για τη λειτουργία της Εκκλησίας της οποίας έχει την ευθύνη. Με αφορμή τη στάση του αγίου Ιγνατίου ως επισκόπου, να εξετάσετε το κατά πόσο οι σημερινοί επίσκοποι στην Εκκλησία είναι έτοιμοι είτε να αντιμετωπίσουν με την ίδια δύναμη δυσκολίες ανάλογες με αυτές του Ιγνατίου είτε να παρουσιάσουν έργο αντάξιο της ευθύνης που έχουν αναλάβει. Στη συζήτηση αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι η σημασία του επισκοπικού λειτουργήματος και το μέγεθος της ευθύνης του. Για να αποφευχθεί ο εύκολος καταγγελτικός τόνος, να αναφερθούν από τον θεολόγο καθηγητή και παραδείγματα που λειτουργούν ως θετικά πρότυπα των επισκόπων (από τους εθνικούς και κοινωνικούς αγώνες, από την υποστήριξη ατόμων και ομάδων που ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας, από την ιεραποστολή στον τρίτο κόσμο κ.ά.).

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Β.Ε.Π.Ε.Σ.*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι, 1955, τόμ. 2ος .
Μουστάκη, Βασ., *Οι Αποστολικοί Πατέρες*, εκδ. ΑΣΤΗΡ, Αθήναι, 1986.
Παπαδόπουλου, Στ., *ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ*, Αθήνα 1977, τόμ. Α' .
Χρήστου, Π., *Ιγνάτιος Αντιοχείας (κείμενα – μετάφραση)*, Θεσσαλονίκη, 1970.
Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1991, τόμ. Β'.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για τον Ιγνάτιο και τις επιστολές του μπορείτε να έχετε, αν ανατρέξετε στις ιστοσελίδες:

www.ocf.org/OrthodoxPage/reading/St.Pachomius/Greek/Ignatius.Smyrnaea

www.Knight.org/advent/cathen/07644a.htm

www.newadvent.org/cathen/07644a.htm

www.users.gr/oode/meletes/klasis2.htm

www.jesusporte.org/bookstore/churchfathers.htm

12. Διάταγμα των Μεδιολάνων: ένας νέος δρόμος ανοίγεται για τους χριστιανούς

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Διοκλητιανός και Κωνσταντίνος: ένα τέλος και μια αρχή.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Οι παράγοντες που οδήγησαν στο διάταγμα των Μεδιολάνων • Πολιτικά αίτια: ο Χριστιανισμός ενώνει και ειρηνεύει τη διαιρεμένη ρωμαϊκή αυτοκρατορία • Θρησκευτικά αίτια: ο χριστιανισμός αποτελεί μια νέα πραγματικότητα στη θρησκευτική ζωή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η προσωπικότητα και οι θρησκευτικές επιρροές του Μ. Κωνσταντίνου επηρέασαν τις εξελίξεις στην αυτοκρατορία.	10'
Τα ιστορικά γεγονότα πριν και μετά τις αποφάσεις των Μεδιολάνων Το κείμενο του διατάγματος • Διάταγμα του Γαλέριου για τον τερματισμό του διωγμού κατά των χριστιανών • Η συνάντηση του Κωνσταντίνου και του Γαλέριου στα Μεδιόλανα • Κείμενο του Ευσέβιου Καισαρείας.	10'
Εξελίξεις που δρομολόγησαν οι αποφάσεις στα Μεδιόλανα • Επικύρωση της ανεξιθρησκίας • Απελευθέρωση της Εκκλησίας και ανάπτυξη από αυτήν κοινωνικής δράσης • Εμπλουτισμός του Δικαίου με χριστιανικές αξίες • Δημιουργία μνημειώδους χριστιανικού πολιτισμού.	6'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Νομοθέτηση της ανεξιθρησκίας και μεταλαμπάδευση ανθρωπιστικών αξιών στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία • Νομιμοποίηση της χριστιανικής Εκκλησίας από την κρατική εξουσία • Οικοδόμηση του βυζαντινού πολιτισμού.	2'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η ιστορική παρουσίαση των γεγονότων να γίνει με τρόπο γλαφυρό και να τονιστεί η διαχρονική τους σημασία, καθώς και ο ρόλος των προσώπων που συμμετείχαν σ' αυτά.

- Τα πολιτικά και θρησκευτικά αίτια να συνδεθούν με τη βυζαντινή ιστορία που διδάσκονται οι μαθητές. Είναι χρήσιμο να υπάρχει χάρτης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας για να επιταχυνθεί ο ρυθμός του μαθήματος.
- Το κείμενο του διατάγματος που θα διαβαστεί από τους μαθητές να σχολιαστεί και να παραλληλιστεί με τις μεταγενέστερες αρχές της ανεξιθρησκίας και με τα δικαιώματα του ανθρώπου (Διαφωτισμός, Ο.Η.Ε).
- Οι εξελίξεις μετά τα Μεδιόλανα να εντοπιστούν καταρχάς στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, αλλά να επεκταθούν και στις επιρροές που άσκησαν στον μεταγενέστερο ευρωπαϊκό πολιτισμό και μάλιστα στα νομικά του θεμέλια.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να παρουσιαστεί στην τάξη οπτικό υλικό από τα μνημειακά έργα του Μ. Κωνσταντίνου, όταν έγινε μονοκράτορας. Να καταδειχτεί η θεολογική, ιστορική και πολιτιστική τους αξία.
- Στην εποχή μας, η ανεξιθρησκία και η αποδοχή του «άλλου», θεωρείται ως κάτι δεδομένο; Πού εντοπίζετε τα προβλήματα όσον αφορά το σεβασμό του «διαφορετικού»;

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Ο Μ. Κωνσταντίνος είναι μια προσωπικότητα που καθόρισε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και την πορεία του Χριστιανισμού. Εάν έλειπε από την ιστορία ο Μ. Κων/νος, ποια θα ήταν, πιθανώς, η εξέλιξη του πνευματικού πολιτισμού; Ποια θα ήταν η θέση του ανθρώπου απέναντι στην εξουσία των θεών και του εκάστοτε κοσμικού ηγέτη; Ποιο δίκαιο θα κυριαρχούσε; Ποιες κοινωνικές αξίες θα υπερερουσαν; Ποιος ηθικός κώδικας θα εφαρμοζόταν;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beck, H. G., *Η βυζαντινή χιλιετία*. μτφ. Κούροβικ Δ., εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1992².
- Guillou, A., *Ο βυζαντινός πολιτισμός*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998².
- Ostrogorsky, G., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τόμ. 1ος, εκδ. Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1978.
- Ε.Π.Ε., Ευσεβίου Καισαρείας τόμ. 3ος, Πατερικές Εκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμάς, Θεσσαλονίκη, 1991.
- Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Στ', Αθήνα, 1976.
- Καραγιαννόπουλος, Ιωαν., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τόμ. Α' (324-565), Θεσσαλονίκη, 1978.
- Ράνσιμαν, Στήβεν, *Βυζαντινός Πολιτισμός*, (μτφρ. Δετζώρτζη Δ.), εκδ. Γαλαξία, Αθήνα, 1983² και Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 1979.
- Φειδά, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμ. 1ος, Αθήνα, 1978.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνης, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. 1ος, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 1984.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για τα πρόσωπα, τα γεγονότα, τις αποφάσεις και τους συγγραφείς που μας τις παρέδωσαν μπορείτε να έχετε από τις εξής ιστοσελίδες.

www.fordham.edu/halsall/source/const1-laws2.html.

www.serve.com/byzance

www.ccel.org/g/gibbon/decline

www.library.thinkquest.org/10805/rome/html

Πληρέστερη προσωπική έρευνα μπορείτε να κάνετε μέσω των μηχανών αναζήτησης στο διαδίκτυο (in.gr, google.com, altavista.com).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

13. Χριστιανισμός – Ελληνισμός: μια ιδιότυπη συνάντηση

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Ελληνισμός και Χριστιανισμός: μια ιδιότυπη και δυναμική συνάντηση	2΄
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Η συνάντηση Χριστιανισμού και Ελληνισμού • Οικουμενικός Ελληνισμός: έργο του Μ. Αλεξάνδρου • Ρωμαϊκή αυτοκρατορία και Ιουδαϊκό κράτος • Άνοιγμα του Χριστιανισμού στα έθνη από τον Απ. Παύλο • Απολογητές και Αποστολικοί Πατέρες: η πρώτη πλήρης συνάντηση Ελληνισμού και Χριστιανισμού.	6΄
Επιδράσεις του Ελληνισμού στον Χριστιανισμό • Ελληνική γλώσσα και φιλοσοφία • Ελληνική παιδεία και κλασικές αξίες • Καλές τέχνες και μορφές δημόσιας και ιδιωτικής ζωής.	20΄
Επιδράσεις του Χριστιανισμού στον Ελληνισμό • Σχέσεις Θεού κι ανθρώπου. Αντίληψη για τον κόσμο • Χριστιανική ανθρωπολογία • Χριστιανική αντίληψη για την ιστορία και τις κοινωνικές σχέσεις • Το οικουμενικό πνεύμα του Χριστιανισμού.	20΄
Χριστιανισμός και Ελληνισμός: αντίθεση και σύνθεση • Διαφορές ελληνικής και χριστιανικής σκέψης • Σύγκρουση Χριστιανισμού και Ελληνισμού • Η Εκκλησία μπροστά σε φαινόμενα βίας • Ορθή στάση του χριστιανού μπροστά στο ελληνικό πνεύμα.	10΄
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Χριστιανισμός και Ελληνισμός: δύο κόσμοι σε μία οικουμενική αυτοκρατορία, τη βυζαντινή • Οι επιρροές μεταξύ τους είναι αμοιβαίες και συνεχόμενες σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας • Ο συνδυασμός Χριστιανισμού και Ελληνισμού θεμελιώνει τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.	2΄

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η δ.ε. πρέπει να διδασχτεί σε δύο διδακτικές ώρες, γι' αυτό και το δοκίμιο είναι εκτεταμένο. Το σχέδιο είναι ενδεικτικό, όπως είναι συμβατικός και ο χρόνος που προτείνεται για κάθε επιμέρους θεματική παράγραφο. Ο διδάσκων καθηγητής μπορεί να χειριστεί με τον πιο πρόσφορο τρόπο το υλικό του μαθήματος.
- Η ανάλυση της δ.ε. να μην είναι μονομερής υπέρ του Χριστιανισμού. Να τονιστεί ότι Χριστιανισμός και Ελληνισμός από τη στιγμή της συνάντησής τους συνυπάρχουν και συνυφαίνονται. Μπορούν να διατηρήσουν την αυτονομία τους, αλλά, όταν συνδυάζονται, δημιουργούν υψηλό πολιτισμό.
- Η ανάλυση της προσφοράς του Ελληνισμού στον Χριστιανισμό να γίνει με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια και με τα ανάλογα παραδείγματα. Ιδιαίτερα να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν ανάγλυφα αυτές τις επιρροές στην καθημερινή τους ζωή (λαϊκή και λόγια παράδοση, ήθη και έθιμα), ως απόγονοι αυτής της πολιτιστικής αλληλεπίδρασης.
- Να καταστούν ευδιάκριτες οι επιδράσεις του Χριστιανισμού στον Ελληνισμό και να φανεύ η διαφορά μεταξύ των χριστιανικών απόψεων και των εθνικών στα συγκεκριμένα ζητήματα που τίγονται στην ενότητα. Τα παραδείγματα είναι απαραίτητα.
- Όταν γίνει αναφορά στις περιπτώσεις βίας από την πλευρά φανατικών χριστιανών, να επισημανθεί ότι αυτή η στάση δεν αποτελεί ούτε προτροπή της Εκκλησίας ούτε κανενός επίσημου φορέα της, π.χ. Συνόδου ή Πατέρα της Εκκλησίας. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται εναντίον της Εκκλησίας μπορεί να τεθούν και στην τάξη. Όταν κληθεί ο καθηγητής να απαντήσει, να έχει υπόψη του τις ιστορικές πηγές για να προσεγγίσει το θέμα με τη μέγιστη δυνατή αντικειμενικότητα (Να γίνει χρήση της βιβλιογραφίας).

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να διαβαστούν κείμενα Πατέρων της Εκκλησίας που αποδεικνύουν την επιρροή του ελληνικού πολιτισμού στον Χριστιανισμό (π.χ. Γρ. Θεολόγου: ποιητικό έργο, επιτάφιος λόγος στο Μ. Βασίλειο, Ι. Χρυσοστόμου: ομιλίες κ.ά.).
- Να αναζητηθούν και να παρουσιαστούν στην τάξη επιρροές του αρχαίου ελληνικού κόσμου σε διάφορες χριστιανικές τελετές και στα Μυστήρια, π.χ. στο Γάμο, στη Βάπτισμα, στην τελευταία.
- Να γίνει μια εργασία από ομάδα μαθητών σχετικά με τις επιρροές του Ελληνισμού στη ναοδομία, στη ζωγραφική, στην αρχιτεκτονική, στη γλυπτική και στο τελετουργικό της Εκκλησίας.
- Να συγκεντρωθούν αποσπάσματα από έργα αρχαίων τραγικών και φιλοσόφων που έχουν νοηματικό δεσμό με το χριστιανικό πνεύμα και συνιστούν πρόδρομες σκέψεις για τη μετέπειτα γόνιμη συνάντηση του Ελληνισμού με την Εκκλησία.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Ποια συναισθήματα γεννά στους μαθητές η συνειδητοποίηση ότι είναι φορείς του

πολιτισμού που προέκυψε από το γόνιμο συνδυασμό Ελληνισμού και Χριστιανισμού; Αυτό τους κάνει περισσότερο υπεύθυνους ή τους δημιουργεί αισθήματα ανωτερότητας και αλαζονείας;

- Επειδή παρατηρείται μια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για την ύστερη αρχαιότητα και την εθνική λατρεία, με συνακόλουθο την υπερτίμηση του αρχαίου ελληνικού κόσμου, να γίνει μια συζήτηση στην τάξη (με ιδιαίτερη προσοχή, προετοιμασία και γνώση) σχετικά με το νόημα και τους σκοπούς τέτοιων αναζητήσεων στη σύγχρονη εποχή.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beck, H. G., *Η βυζαντινή χιλιετία* (μτφ. Κούρτοβικ Δ.), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1992².
- Guillou, A., *Ο βυζαντινός πολιτισμός*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998².
- Ostrogorsky, G., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τόμ 1^{ος}, εκδ. Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1978.
- Κουρούσης, Σ. Ι., *Ελληνική παιδεία και εθνική συνείδησης των Ελλήνων από της αρχαιότητας εις το Βυζάντιον*, εν Αθήναις, 1993.
- Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Στ' και Ζ', Αθήνα, 1976.
- Ζηζιούλα, Ι., *Ελληνισμός και Χριστιανισμός – Η συνάντηση δύο κόσμων*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 2003.
- Στασινόπουλου, Μ., *Μορφές από τον τέταρτο αιώνα μ.Χ.*, Βιβλιοθήκη Σχολής Μωραΐτη, Ψυχικό, 1972.
- Γεωργούλη, Κ. Δ., *Ιστορία της Ελληνικής φιλοσοφίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1994².
- Π. Γεωργ. Μεταλληνός, *Παγανιστικός Ελληνισμός ή Ελληνορθοδοξία*; εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2003.
- Ματσούκα, Ν., *Ιστορία της Βυζαντινής Φιλοσοφίας*, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1994.
- Περιοδικό *Σύναξη*, τεύχος 69/1999 (Ελληνικός Νεοπαγανισμός).

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες σχετικά με τη σχέση Χριστιανισμού και Ελληνισμού μπορείτε, ενδεικτικά, να έχετε από τις εξής ιστοσελίδες:

www.goarch.org/access/orthodoxy/
www.rel.gr/pages/Meletes/Zizijulas/synantisiGr.php
www.orthodoxie.net
www.Myriobiblos.gr
www.tetraktys.org
www.apostoliki-diakonia.gr/diakonia_report/volume05.htm
www.e-yliko.sch.gr/

(Στην τελευταία διεύθυνση υπάρχει πλούσιο υλικό για τη διδακτική ενότητα. Θα το δείτε στην επιλογή «φιλολογικά και θρησκευτικά μαθήματα»).

www.neotita.gr/

(Στη διεύθυνση αυτή θα βρείτε υλικό από τους Πατέρες της Εκκλησίας για την διδακτική ενότητα). (με προσωπική έρευνα στο διαδίκτυο μέσω των μηχανών αναζήτησης (in.gr, google.com, altavista.com)).

14. Αιρέσεις: εσωτερική πληγή της Εκκλησίας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Οι αιρέσεις πλήττουν την Εκκλησία των πρώτων αιώνων.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Αίτια των αιρέσεων Η αλαζονική προσωπικότητα των αιρετικών Η υπερτίμηση της λογικής και η φιλοσοφική απλοποίηση των αρχών της πίστης Ο θρησκευτικός συγκρητισμός των αιρετικών.	6'
Το νόημα των αιρέσεων Το πολιτικό κλίμα και οι θρησκευτικές συνθήκες της εποχής Οι τρεις μεγάλες αιρέσεις: Αρειανισμός, Νεστοριανισμός, Μονοφυσιτισμός.	10'
Επιπτώσεις των αιρέσεων Συνέπειες των αιρέσεων για την Εκκλησία Ανάμειξη της Πολιτείας και επιπτώσεις των αιρέσεων για την αυτοκρατορία.	10'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Η αλαζονική γνώση και ο θρησκευτικός συγκρητισμός, αιτίες των αιρέσεων Οι αιρέσεις διαίρεσαν την Εκκλησία, αλλά προκάλεσαν και πολιτική κρίση στην αυτοκρατορία Η Εκκλησία αντιμετώπισε τις αιρέσεις με τις Οικουμενικές Συνόδους και τις αποφάσεις τους.	2'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Με την ανάλυση κάθε μεγάλης αίρεσης, π.χ. του Αρειανισμού, να διαβαστούν και τα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως που αναφέρονται στην αίρεση, και στο πρωτότυπο και σε μετάφραση.
- Να περιγραφεί το θρησκευτικό κλίμα της εποχής των πρώτων μετά Χριστόν αιώνων για να γίνει κατανοητό το πώς γεννήθηκαν οι αιρετικές δοξασίες.
- Οι επιπτώσεις των αιρέσεων στην πολιτική ζωή να παρατεθούν με σαφήνεια και σε σχέση με τη στάση των αυτοκρατόρων έναντι της Εκκλησίας. Η χρήση χάρτη με τις περιοχές των αιρέσεων διευκολύνει την κατανόηση των πολιτικών επιπτώσεων.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να γίνει μια εργασία από τους μαθητές που θα περιλαμβάνει όλες τις αιρέσεις. Για καθεμία από αυτές να υπάρχει εισηγητής, ο οποίος θα παρουσιάζει το περιεχόμενο της αίρεσης, καθώς και την απάντηση της Εκκλησίας.
- Να συνδυαστεί το περιεχόμενο της δ.ε. με τις αντίστοιχες πληροφορίες του εγχειριδίου της βυζαντινής ιστορίας και να συσχετιστούν τα συμπεράσματα.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Να συζητηθεί στην τάξη το αν επιβιώνουν μέχρι σήμερα οι αιρετικοί των πρώτων χρόνων του Χριστιανισμού, σε ποιες περιοχές εντοπίζονται και πώς ονομάζονται.
- Να εξεταστεί στην τάξη η επέκταση του Ισλάμ στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Να αναλυθεί κατά πόσο συνέτεινε στην επέκταση του Ισλάμ, το εχθρικό κλίμα των κατοίκων τους που είχαν αποσχιστεί από την Ορθόδοξη Εκκλησία και είχαν δημιουργήσει δικές τους «Εκκλησίες».

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στασινόπουλου, Μ., *Μορφές από τον τέταρτο αιώνα μ.Χ.*, Βιβλιοθήκη Σχολής Μωραΐτη, Ψυχικό, 1972.

Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Στ', Αθήνα, 1976.

Καραγιαννόπουλος, Ιωάν., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τόμ. Α' (324-565), Παλαμάς, Θεσσαλονίκη, 1978.

Φειδά, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμ 1^{ος}, Αθήνα, 1978.

Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνης, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. 1ος, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 1984.

Γιανναρά, Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1983.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Για πληροφορίες σχετικά με τις αιρέσεις μπορείτε, ενδεικτικά, να ανατρέξετε στις ιστοσελίδες:

www.pyg.gr/

www.christianity.gr/facp/facp_gr.php

www.ecclesia.gr/

15. Μέγας Αθανάσιος: αγωνιστής της ορθής πίστης

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Ο 4ος μ.Χ. αιώνας. Η κρίση στην Εκκλησία και η παρουσία του Μ. Αθανασίου.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Ζωή αφιερωμένη στον αγώνα για την αλήθεια και την πίστη Ο Μ. Αθανάσιος στην Αλεξάνδρεια Ο Μ. Αθανάσιος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο Οι αγώνες του Μ. Αθανασίου εναντίον της αίρεσης του Αρείου.	10'
Η αγωνία του Μ. Αθανασίου στην Αλεξάνδρεια αγώνας για την αλήθεια Έλεγχος της αίρεσης του Αρείου Η ενανθρώπιση του Θεού και το «ομοούσιο» Φώτιση του Αγίου Πνεύματος, γνώση της Αγίας Γραφής και αξιοποίηση της Παράδοσης από τον Μ. Αθανάσιο Θεολογικές προϋποθέσεις για τη σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου.	15'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ο Μ. Αθανάσιος στην αθανασία... Συνολική εκτίμηση της προσωπικότητάς του Μ. Αθανασίου.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Να παρουσιαστεί ο αγώνας του Αθανασίου κατά της κακοδοξίας του Αρείου με παραδείγματα από τη ζωή και το συγγραφικό του έργο.
- Να διαβαστούν και να σχολιαστούν τα κείμενα της διδ. ενότητας στην τάξη.
- Να τονιστεί η σημασία της γνώσης της Αγίας Γραφής και της Παράδοσης της Εκκλησίας για την αντιμετώπιση των αιρέσεων.
- Να αναλυθούν από τον καθηγητή οι συνέπειες για την Εκκλησία στην περίπτωση που επικρατούσε η αίρεση του Αρείου.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να γίνει μια εργασία με θέμα «*Πατριαρχείο Αλεξανδρείας: ένας μακροαίωνος θεσμός. Παρελθόν και παρόν*». Στο περιεχόμενο να γίνει αναφορά στις μεγάλες προσωπικότητες που πέρασαν από την πατριαρχικό θρόνο, στη σημασία του Πατριαρχ-

χείου για την Ορθόδοξη Εκκλησία, στους αγώνες, στην πνευματική και θεολογική του παραγωγή.

- Να παρουσιαστεί η προσφορά του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας στον Ελληνισμό από την ίδρυσή του έως σήμερα. Να τονιστεί η προσφορά του στην ελληνική παροικία της Αιγύπτου, καθώς και στην ιεραποστολή στην αφρικανική ήπειρο.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Ποια είναι η σημασία του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας για την Ορθόδοξη Εκκλησία και για τον Ελληνισμό στις μέρες μας;
- Να παρουσιαστούν σε χάρτη της Αφρικής τα όρια δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και να συζητηθεί η ευθύνη του για την ιεραποστολή στην αφρικανική ήπειρο.
- Υπάρχουν σήμερα αντιλήψεις που υποστηρίζουν ότι ο Χριστός είναι κτίσμα του Θεού και όχι ο Θεός (Μάρτυρες του Ιεχωβά); Αν ο Ιησούς δεν είναι Θεός αλλά ένας χαρισματικός άνθρωπος και ένα ηθικό πρότυπο, υπάρχει σωτηρία για τον άνθρωπο και ελπίδα για την ένωση με το Θεόν (θέωση);

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Β.Ε.Π.Ε.Σ.*, τόμ. 30ος Μ. Αθανάσιος, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι, 1962.
- Παπαδόπουλου, Στ., *Αθανάσιος ο Μέγας και η Θεολογία της Οικουμενικής Συνόδου*, Αθήναι, 1975.
- Παπαδόπουλου, Στ., *ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ*, τόμ. Β', Αθήναι, 1990.
- Μουτσούλα, Η., *Η αρειανική έρις και ο Μέγας Αθανάσιος, Μέρος Β' ο Μέγας Αθανάσιος*, τόμ. Α', Σημειώσεις Πανεπιστημιακών παραδόσεων, Αθήναι, 1978.
- Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Γ', εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1987.
- Παπαθανασίου, Α., *Εισβολή και όχι φυγή. Ο αναχωρητισμός ως ιεραποστολική πρόταση*, Εκκλησία και κόσμος, εκδ. Κέντρου Μελετών Ι. Μονής Κύκκου, Λευκωσία, 2002, σελ. 67 (σχετικά με το κείμενο στο τέλος της δ.ε.).
- Νέλλα, Π., *Ζών Θεούμενον, προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, Σύναξη, Αθήναι, 1981².

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για τον Αθανάσιο και το έργο του μπορείτε να έχετε, αν πλοηγηθείτε στις ιστοσελίδες:

www.newadvent.org/cathen/07644a.htm

www.myriobiblos.gr

www.ecel.org/fathers

www.ccel.org/a/athanasius/incarnation/Ocontent.html

www.catholic.org/saints/saints/athanasius.html

16. Μέγας Βασίλειος: ένας κορυφαίος ιεράρχης

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Τα χρόνια που ακολούθησαν την Α' Οικουμενική Σύνοδο • Η κρίση στην Εκκλησία.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Αγάπη για τον άνθρωπο, δύναμη και φως από την Καππαδοκία • Οικογένεια και σπουδές • Δημόσια δράση στην Καισάρεια • Ο Βασίλειος, Αρχιεπίσκοπος Καισαρείας • Η «Βασιλειάδα».	10'
Ένας Ιεράρχης απέναντι στον κόσμο της αδικίας • Η κοινωνική ζωή στο Χριστιανισμό • Κοινωνική αλληλεγγύη και δικαιοσύνη.	15'
Οι επιστολές του Μ. Βασιλείου: εικόνα ενός Μεγάλου Πατέρα της Εκκλησίας • Το συγγραφικό έργο του Μ. Βασιλείου • Η προσωπικότητά του μέσα από αυτό.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Στα βιογραφικά στοιχεία να προσεχτεί και να τονιστεί η ευρεία μόρφωση του Μ. Βασιλείου.
- Να αναλυθεί παραστατικά το κοινωνικό έργο στην Καισάρεια και το ότι δε γινόταν καμία διάκριση στους πάσχοντες λόγω των θρησκευτικών φυλετικών ή άλλων διαφορών.
- Να επισημανθεί η σημασία του έργου της «Βασιλειάδας» για την εποχή του και να προβληθεί ως διαχρονικό παράδειγμα ανθρωπισμού.
- Να εκτεθούν με τον πλέον παραστατικό τρόπο οι κοινωνικοί αγώνες του Μ. Βασιλείου και μέσα από αυτούς ο κοινωνικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να δοθούν έργα του Μ. Βασιλείου (π.χ. «Προς τους νέους», «Κατά πλουτούντων») σε μετάφραση και να παρουσιαστούν με τη μορφή εργασίας οι βασικές θέσεις τους.

- Ο Μ. Βασίλειος καταγόταν από την Καππαδοκία, που κάποτε είχε χιλιάδες Έλληνες χριστιανούς (σημερινή Τουρκία). Ερευνούμε την ιστορία της Καππαδοκίας, τον πολιτισμό και τη ζωή που αναπτύχθηκε από τους χριστιανούς που ζούσαν εκεί και που διώχτηκαν το 1922.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπισε ο Μ. Βασίλειος υπάρχουν και σήμερα και σε ποια έκταση; Ο σύγχρονος χριστιανικός κόσμος τα αντιμετωπίζει με τον τρόπο που έδρασε ο Μ. Βασίλειος;
- Πιστεύετε ότι το μήνυμα του Μ. Βασιλείου είναι διαχρονικό; Τι θα συμβούλευε ο Μ. Βασίλειος τους σημερινούς Ιεράρχες να πράξουν, για να προκόψει πνευματικά και κοινωνικά ο κόσμος;
- Γνωρίζετε αν υπήρχαν στην εποχή του Μ. Βασιλείου άλλα ιδρύματα σαν τη Βασιλειάδα; Γιατί είναι ακόμη και σήμερα δύσκολο να οικοδομηθούν και να συντηρηθούν τέτοιου μεγέθους ιδρύματα, ενώ ο Βασίλειος μόνος του και πριν από 1600 χρόνια τόλμησε κάτι τέτοιο; Τι λείπει από την εποχή μας για να παραγάγει αντάξιο με τη Βασιλειάδα κοινωνικό έργο;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Β.Ε.Π.Ε.Σ., τόμ. 51 -57, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, 1975-1978.

Μεταλληνού, Γ., *Ορθόδοξη θεώρηση της κοινωνίας*, εκδ. Μήνυμα, Αθήνα, 1986.

Παπαδόπουλου, Στ., *Μέγας Βασίλειος, βίος και θεολογία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1981.

Παπαδόπουλου, Στ., *ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ*, τόμ. Β', Αθήνα, 1990.

Στασινόπουλου, Μ., *Μορφές από τον τέταρτον αιώνα μ.Χ.*, βιβλιοθήκη Σχολής Μωραΐτη, Ψυχικό, 1972.

Τατάκη, Β., *Η συμβουλή της Καππαδοκίας στη χριστιανική σκέψη*, Αθήνα, 1960.

Χρήστου, Π., *Ο Μέγας Βασίλειος*, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Αθήνα, 1989.

Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Γ', εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1987.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για τον Μ. Βασίλειο και το έργο του μπορείτε να έχετε, αν πλοηγηθείτε στις ιστοσελίδες:

www.myriobiblos.gr

www.eccl.org/fathers

www.ocf.org/Orthodoxpage/reading/St.Pachomius/Greek/basil8html

www.catholic.org/Saints/basilgreat.html

17. Χριστιανική άσκηση - Μοναχισμός

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η άσκηση ως μέσο για την ενίσχυση της βούλησης και της εγρήγορσης για τα βαθύτερα της πίστης.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Η ασκητική ζωή στην Εκκλησία • Ασκητές, ασκητισμός και ασκητικό ιδεώδες • Κοσμικοί χριστιανοί και άσκηση • Ο αγώνας μοναχών και λαϊκών χριστιανών.	7'
Αναχωρητισμός και κοινόβιο: οι δρόμοι της άσκησης στη χριστιανική ζωή • Ησυχία και αναχωρητισμός • Κοινοβιακός μοναχισμός.	10'
Η συμβολή του μοναχισμού στην κοινωνική και πνευματική ζωή καθώς και την τέχνη • Ο μοναχισμός ως φορέας του χριστιανικού κοινωνικού πνεύματος • Η προσφορά του μοναχισμού στις τέχνες και τα γράμματα • Ορθόδοξα μοναστήρια σ' όλο τον κόσμο και η προσφορά τους • Οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι στη ζωή του μοναχού.	12'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η διάκριση μεταξύ λαϊκών και μοναχών να καταστεί σαφές ότι είναι λειτουργική για την Εκκλησία και ότι οι δύο αυτές ομάδες συμμετέχουν εξίσου στο σώμα της Εκκλησίας.
- Το μάθημα να γίνεται με συνεχείς αναφορές στα μεγάλα μοναστήρια, π.χ. Σινά, Αγίου Όρους, την ιστορία και την προσφορά τους, ώστε να γίνεται γλαφυρό και ενδιαφέρον.
- Να τονιστεί η παρουσία ορθόδοξων μονών σε όλα τα μέρη του κόσμου και η προσφορά τους, και να γίνει αναφορά σε μεγάλες μορφές του σύγχρονου μοναχισμού (π.χ. π. Πορφύριος, κ.ά.).
- Να μην υποτιμηθούν ή παραβλεφθούν οι κίνδυνοι και οι δυσκολίες του μοναχικού βίου (π.χ. εκκοσμίκευση).
- Στην παρουσίαση του μαθήματος κρίνεται απαραίτητη, εκτός από βιβλία και κείμενα, και η αξιοποίηση εποπτικών μέσων, φωτογραφιών, πιθανώς και slides, για τη ζωή των μοναχών.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να γραφεί μια εργασία με θέμα: «*Μοναστήρια της Ανατολής*», όπου θα παρατεθεί κατάλογος των μοναστηριών, θα αναφερθούν αυτά που σήμερα λειτουργούν, θα αναφερθούν τα σημαντικότερα και η ιστορία τους.
- Ομάδα μαθητών να επεξεργαστεί το θέμα του ασκητισμού στη νεοελληνική λογοτεχνία. Ως βοήθεια δίνονται οι εξής συγγραφείς: Κόντογλου, Παπαδιαμάντης, Καζαντζάκης, Θεοτοκάς, Σεφέρης. Στην εργασία θα γίνεται αναφορά στους συγγραφείς, τα έργα τους και σύντομη παρουσίαση του περιεχομένου τους.
- Να γίνει μια εργασία με αντικείμενο την ασκητική ζωή και το μοναχισμό στην Ορθόδοξη Εκκλησία σε παραβολή με τις άλλες χριστιανικές ομολογίες και θρησκείες. Να βρεθούν κοινά σημεία και διαφορές.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Αφού διαβαστούν αποσπάσματα από βιβλία για το μοναχικό βίο, π.χ. Γεροντικά, Φιλοκαλία, να συζητηθεί στην τάξη η ζωή και οι απαιτήσεις του μοναχικού βίου.
- Να τεθεί σε ανοιχτό διάλογο στην τάξη η παρουσία μοναχικού βίου σ' όλα τα μεγάλα θρησκευόμενα, π.χ. Βουδισμός Ισλάμ, αλλά και η διαφορά τους από τον χριστιανικό ασκητισμό. Θα μπορούσε να γίνει μια προετοιμασία της συζήτησης με σχετική εισήγηση από κάποιους μαθητές βασισμένη στα στοιχεία που θα συγκεντρώσουν από την έρευνα που θα έχουν κάνει.
- Να συζητηθεί το αν υπάρχουν σήμερα μεγάλες μορφές στο μοναχισμό της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Από τον καθηγητή ή και από μαθητές που γνωρίζουν θα μπορούσε να γίνει αναφορά στον γέροντα Σιλουανό, στον γέροντα Παΐσιο, τον πατέρα Πορφύριο, τον γέροντα Ιάκωβο Τσαλίκη, τη μοναχή Γαβριηλία, έτσι ώστε να φανεί η διαχρονικότητα της παρουσίας μεγάλων μορφών στο μοναχισμό.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Β.Ε.Π.Ε.Σ., τόμ. 53, 57, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 1975-1978.
- Φειδά, Βλ., *Βυζάντιο*, Αθήναι 1991³.
- Παπαδόπουλου, Στ., *ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ*, τόμ. Β', Αθήναι, 1990.
- Φιλοκαλία των νηπτικών και ασκητικών* 16, Σιναΐτου Ιωάννου, Κλίμαξ, πατερικά εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», Θεσ. 1996.
- Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Ε', εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Θεοδώρου, Ε., *Η ανθρωπιστική και πολιτιστική διάσταση του μοναστικού ιδεώδους*, Αθήναι, 1983.
- Οι Θρησκείες*, Εκπαιδευτική και Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 21ος, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι, 1992.
- Ευδοκίμωφ, Π., *Η Ορθοδοξία*, εκδ. Β. Ρηγόπουλου, Αθήναι, 1972.
- Γεροντικών, σταλαγματιές από την πατερική σοφία*, εκδ. Ρηγόπουλος, Θεσ/νίκη, 1969⁴.
- Το Γεροντικόν*, εκδ. Ο Απόστολος Βαρνάβας, Αθήναι α.χ.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για το μοναχισμό μπορείτε να έχετε, αν πλοηγηθείτε στις ιστοσελίδες:

www.ecclesia.gr

www.medialab.ece.ntua.gr/athos/gr/general/mon.htm

www.culture.gr/2/21/218/index-gr.html

www.epnet.gr/mones/Kutlumusi/ekdosis.htm

www.exarter.gr/gr/agion-oros/agion-oros.htm

www.e-yliko.sch.gr/gymndrast.htm

www.e-yliko.sch.gr/religymn.htm

www.neotita.gr

(Στην τελευταία διεύθυνση θα δείτε την οδηγία «Μαθητικά» και από εκεί θα ανοίξετε την σελίδα «από εφήβους για εφήβους», όπου θα βρείτε πολλά κείμενα και εικόνες για τους Πατέρες της Εκκλησίας και τις αρετές που απαιτούνται για να είναι κανείς ασκητής, είτε λαϊκός είτε μοναχός).

Επίσης στους μηχανισμούς αναζήτησης: yahoo.com, altavista.com, google.com, in.gr. με την πληκτρολόγηση των λέξεων: *μοναχισμός*, *ασκητισμός*, *Λειμωνάριον*, *Λαυσαϊκόν*, *Συναξαριστής*, *μοναστήρια* ή και επιμέρους *ονομασίες μονών*, θα έχετε πολλές ιστοσελίδες, εικόνες και πληροφορίες για το μοναχισμό.

18. Ο ρόλος των Οικουμενικών Συνόδων στη ζωή της Εκκλησίας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Νεστοριανισμός και Μονοφυσιτισμός: αφορμές για δύο Οικουμενικές Συνόδους, την Γ' στην Έφεσο και τη Δ' στη Χαλκηδόνα.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
«Και Θεός και άνθρωπος» Αίρεση του Νεστορίου και Γ' Οικουμενική Σύνοδος Αίρεση του Ευτυχί και σύγκληση της Δ' Οικουμενικής Συνόδου Συνοδικές εργασίες και «Όρος» της Δ' Οικουμενικής Συνόδου Προχαλκηδόνιες Εκκλησίες. Οι Σύνοδοι: Η αρχή της συλλογικότητας στην Εκκλησία Αποστολική Σύνοδος (49 μ.Χ.) Οικουμενική Σύνοδος (προϋποθέσεις, διαδικασία, αποφάσεις) Είδη συνόδων «Όροι»-«δόγματα» και «ιεροί κανόνες».	10' 10'
«Φύλακας της Ορθοδοξίας είναι ο λαός» Το Σώμα της Εκκλησίας ενώπιον των αποφάσεων μιας Συνόδου Η υιοθέτηση των αποφάσεων των Συνόδων είναι επιλογή των πιστών, όπως και το αν θα παραμείνουν στο Σώμα της Εκκλησίας.	5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση κειμένου.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Να αποφευχθεί η αναλυτική επανάληψη των αιρέσεων του Νεστορίου και του Ευτυχί. Να γίνει επιγραμματική αναφορά του περιεχομένου τους και αναλυτικότερη έκθεση της ορθόδοξης πίστης.
- Να παρουσιαστεί η Γ' Οικουμενική Σύνοδος ως εισαγωγή για τη Δ' Οικουμενική, εφόσον αντιμετώπισαν το ίδιο ζήτημα (μονοφυσιτισμός) από διαφορετική σκοπιά.
- Να εκτεθούν παραστατικά οι εργασίες της Δ' Οικουμενικής Συνόδου και να διατυπωθεί με ακρίβεια και σαφήνεια ο «όρος» της.

- Να επισημανθεί και να αναλυθεί το τι εννοούμε με τον όρο «προχαλκηδόνιες Εκκλησίες».
- Να αναλυθεί το συνοδικό σύστημα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, παρουσιάζοντας το περιεχόμενο και τη σημασία του.
- Να υπογραμμιστεί ο ρόλος του λαού για την επικύρωση των αποφάσεων Συνόδων και για τη διατήρηση του ορθόδοξου φρονήματος και της πίστης.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να γίνει μια εργασία με θέμα «*Αρμενική Εκκλησία: ιστορία, οργάνωση, σχέση με την Ορθόδοξη Εκκλησία, προοπτικές*».
- Να παρουσιαστεί ένας πίνακας με όλες τις όλες τις σχετικές πληροφορίες που απαιτούνται για τις Οικουμενικές Συνόδους.
- Να συγκεντρωθούν πληροφορίες σχετικά με τις προσπάθειες για τη σύγκληση Πανορθόδοξου Συνόδου και για τα θέματα που πρόκειται να συζητηθούν.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Να επισημανθούν στο χάρτη και να καταγραφούν οι τόποι στους οποίους έγιναν Οικουμενικές και άλλες σημαντικές Σύνοδοι. Κατόπιν, να συζητηθεί ο πολιτισμός και το επίπεδο της θεολογικής παιδείας αυτών των τόπων που μπόρεσαν, σε εποχές μεσαίωνα στη Δυτική Ευρώπη, να παραγάγουν υψηλή θεολογία και ανθρωπιστικές σπουδές.
- Ως παράδειγμα κανόνων Οικουμενικών Συνόδων μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο κη' της Δ' Οικ. Συνόδου, ο οποίος επικυρώνει τα ίσα προεβεία τιμής της Νέας Ρώμης – Κωνσταντινούπολης με την Παλαιά. (Για τη σημασία των δύο θρόνων ας παρουσιαστεί σε απόδοση το κείμενο του Γρ. Θεολόγου – Έπη, στιχ. 562 κ.ε., PG 37, 1060 κ.ε.:)

«Δύο οὐ δέδωκεν ἡλίους φύσις,
 δισσάς δέ Ρώμας τῆς ὅλης Οἰκουμένης
 λαμπτήρας ἀρχαῖόν τε καί νέον κράτος,
 τόσον διαφερόντως ἀλλήλων, ὅσον
 τὴν μέν προλάμπειν ἡλίου, τὴν δ' ἐσπέραν,
 κάλλει δέ κάλλος ἀντανισχεῖν συζύγως...».

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γιανναρά, Χ., *Αλφαβητάρι της πίστης*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1983.
 Beck, H.G., *Η βυζαντινή χιλιετία*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992.
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτ. Αθηνών, τόμ. Ζ', Αθήνα, 1978.
 Καραγιαννόπουλου, Ι., *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α', εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη, 1995
 Mango, C., *Βυζάντιο*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1990.
 Φειδά, Β., *Βυζάντιο*, Αθήνα, 1991.

Χριστοφιλοπούλου, Α., *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α', Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 1984.

Ware, K., *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1996.

Ζηξιούλα, Ιωάν., «Ο συνοδικός θεσμός», στον συλλογικό τόμο «*Τιμητικό αφιέρωμα εις τον Μητροπολίτη Κίτρους Βαρνάβαν*», Αθήνα, 1980, σσ. 1-30.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για τη Δ' Οικουμενική Σύνοδο και το συνοδικό σύστημα μπορείτε να έχετε, αν πλοηγηθείτε στις ιστοσελίδες:

www.fordham.edu/halsall/basis/chalcedon.html

www.ecclesia.gr

www.e-yliko.sch.gr/religymn.htm

(Στην τελευταία διεύθυνση υπάρχει υλικό -εικόνες και κείμενα- για τις Οικουμενικές Συνόδους).

19. Εικονομαχία: μια τραγωδία που συγκλόνισε την Εκκλησία

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Εικονόφιλοι και εικονομάχοι: δύο ομάδες πιστών σε σύγκρουση, εξαιτίας της προσκύνησης των εικόνων.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Τα αίτια της εικονομαχίας Ισλαμικές και ιουδαϊκές επιρροές Ίσαυροι: μια εικονομαχική δυναστεία Υπερβολές των εικονολατρών Κοινωνική και οικονομική πολιτική των Ισαύρων. Δύο αιώνες συγκρούσεων για τις εικόνες A' φάση της εικονομαχίας B' φάση της εικονομαχίας (Και στις δύο φάσεις: ιστορικά γεγονότα, πρόσωπα, αποφάσεις, συνέπειες). Τιμούμε τις εικόνες και προσκυνούμε το πρόσωπο Σύγκληση – αποφάσεις Θεολογία της εικόνας από την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο Σύνοδος του 843μ.Χ. – επικύρωση της Ζ' Οικ. Συνόδου Κυριακή Ορθοδοξίας.	7' 7' 12'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση κειμένου.	3'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Να αντιληφθούν οι μαθητές το θεολογικό και ιδεολογικό περιεχόμενο των αιτίων που οδήγησαν στην εικονομαχία, καθώς και τις συνέπειές της.
- Να μάθουν για τις αποφάσεις της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου και την επικύρωσή τους από την Σύνοδο του 843 μ.Χ.
- Να παρουσιαστεί με ακρίβεια και σαφήνεια η θεολογία της εικόνας, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η απάντηση σε ερωτήματα του τύπου: «γιατί υπάρχουν θαυματουργές εικόνες και πώς αυτές θαυματουργούν;».
- Να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές το νόημα της Κυριακής της Ορθοδοξίας.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να γίνει μια εργασία με θέμα «Ο εικονισμός του Θεού στις άλλες θρησκείες».
- Να συγκεντρωθούν πληροφορίες για την επιρροή του ισλαμικού πολιτισμού στους χριστιανούς της Ανατολής.
- Να παρουσιαστεί σε μια σύντομη εργασία το περιεχόμενο του όρου «εικόνα» στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, στη χριστιανική θεολογία και στις σύγχρονες αντιλήψεις.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Να διαβαστούν από μαθητές σύντομα αποσπάσματα από το έργο του Ι. Δαμασκηνού, «Πρός τούς διαβάλλοντας τās άγίας εικόνας, λόγοι τρεῖς». Φιλοσοφική και θεολογική βιβλιοθήκη αρ.8, Θεσ/νίκη, εκδ. Πουρναρά, 1988 (κειμ. και μτφρ. Ν. Ματσούκα) και να συζητηθούν στην τάξη (π.χ. σελ. 175, 177, 243-5, 271, 275, 349-353).
- Να συζητηθεί με τη βοήθεια του θεολόγου καθηγητή στην τάξη το ποιες χριστιανικές ομολογίες σήμερα αρνούνται την απεικόνιση του Θεού και να συσχετιστεί η θεολογία τους με αυτή των εικονομάχων.
- Να αξιολογηθεί με βάση τη λογική, το συναίσθημα και από παιδαγωγική σκοπιά η παρουσία των εικόνων στη ζωή των χριστιανών. Να εντοπιστούν σημεία υπερβολής στη λατρεία τους και να σχολιαστούν.
- Να συζητηθεί το γεγονός ότι η αναστήλωση των εικόνων οφείλεται σε δύο γυναίκες αυτοκράτειρες. Να τεθεί το ζήτημα της θέσης των γυναικών στη βυζαντινή κοινωνία και στη σημερινή. Όχι γενικά και αόριστα, αλλά της συμμετοχής και δράσης τους σε σημαντικά γεγονότα που γράφουν ή αλλάζουν την ιστορία. (Μπορεί για το θέμα *Γυναίκα στη βυζαντινή κοινωνία* να δοθούν και εργασίες στους μαθητές. Θα τους βοηθήσουν αποσπάσματα από έργα του Φ. Κουκουλέ και του Σ. Ράνσιμαν που έχουν εκτενείς αναφορές στο θέμα).

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δαμασκηνού, Ι., «Πρός τούς διαβάλλοντας τās άγίας εικόνας, λόγοι τρεῖς», Φιλοσοφική και θεολογική βιβλιοθήκη αρ.8, Θεσ/νίκη, (κειμ. και μτφρ. Ν. Ματσούκα), εκδ. Πουρναρά, 1988.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτ. Αθηνών, τόμ. Η', Αθήναι, 1979.
- Αγγελή, Δ., *Αισθητική Βυζαντινή. Η έννοια του κάλλους στον Μέγα Βασίλειο*, εκδ. Οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα, 2004.
- Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Ε', εκδ. Κυρομάνος, Θεσ/νίκη, 1992.
- Χριστοφιλοπούλου, Α., *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Β', Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 1984.
- Φειδά, Β., *Βυζάντιο*, Αθήνα, 1991.
- Ware, K., *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1996.
- Ματσούκα, Ν., *Ιστορικές και θεολογικές προϋποθέσεις εικονοφίλων και εικονομάχων*, Μνήμη Σάρδεων Μαξίμου, τ.3, (1989) σσ 347-360.

- Κόρδης, Γ.Δ., *Μορφή και εικόνα. Η προβληματική για τη σχέση μορφής και εικόνας κατά τους εικονομάχους και εικονοφίλους*, Διδ. Διατρ., Αθήνα, 1991.
- Ζωγραφίδη, Γ., *Βυζαντινή φιλοσοφία της εικόνας. Μια ανάγνωση του Ιωάννη Δαμασκηνού*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997.
- Φλορόφσκυ, Γ., *Η εικονοκλαστική έριδα στο έργο του ιδίου Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, μτφρ. Ν. Πουρνάρα σσ 128-151, εκδ. Πουρνάρα, Θεσ/νίκη, 1982.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- www.fordham.edu/halsall/source/icono-cncl754.html
- www.fordham.edu/halsall/source/johndam-icons.html
- www.ecclesia.gr
- www.catholic.org/saints/saints/johndamascus.html

20. Εκκλησιαστική τέχνη Α': Ναοδομία, αγιογραφία

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Α. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Στα προηγούμενα μαθήματα γνωρίσαμε την ίδρυση, την εξάπλωση, την οργάνωση της Εκκλησίας. Με ποιους τρόπους, όμως, εξέφρασαν οι χριστιανοί των πρώτων αιώνων την πίστη τους και μέσα από ποιες μορφές τέχνης;	2'
Β. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Στη συγκεκριμένη ενότητα θα δούμε: α) την εξέλιξη της ναοδομίας β) την εξέλιξη της αγιογραφίας γ) τους συμβολισμούς των μερών του ναού, των εικόνων και δ) τους αγιογραφικούς κύκλους. Ρυθμοί ναών Ευκτήριοι Οίκοι Ρυθμός βασιλικής: ορθογώνια αίθουσα χωρισμένη σε κλίτη με σειρές κιόνων (4ος αι.). Περίκεντρος ναός Ρυθμός βασιλικής με θόλο: στήριξη θόλου σε ορθογώνια βάση με τη χρησιμοποίηση σφαιρικών τριγώνων (6ος αι.) Βυζαντινός σταυροειδής εγγεγραμμένος (9ος αι.) συμβολίζει τον ορατό και αόρατο κόσμο. Αγιογραφία Νωπογραφίες, ψηφιδωτά, φορητές εικόνες έχουν στοιχεία από την ελληνορωμαϊκή παράδοση Η βυζαντινή αγιογραφία διαφοροποιείται μετά τον 8ο αιώνα. Αγιογραφικοί κύκλοι Στο χριστιανικό ναό έχουμε συγκεκριμένη θέση για ομάδες εικόνων ανάλογα: α) με τα δόγματα, β) με τα γεγονότα της ζωής του Θεανθρώπου και γ) με τη λατρεία της Εκκλησίας.	2' 10' 8' 5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση κειμένου.	3'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Για τη διδασκαλία των κεφαλαίων για την τέχνη καθοριστικής σημασίας είναι η αξιοποίηση εποπτικών μέσων. Περιγράφεται ο ρυθμός του ναού ή η εικόνα και συγχρόνως οι μαθητές τα βλέπουν μέσα από το βιβλίο ή από διαφάνειες (slides) ή από το διαδίκτυο. Σκοπός της ενότητας είναι να γνωρίσουν και να αναγνωρίζουν στο εξής οι μαθητές το ρυθμό του ναού, τα μέρη του, το συμβολισμό τους, τη θέση των εικόνων και το τι δηλώνει η θέση αυτή μέσα στο ναό. Κυρίως να συνειδητοποιήσουν την αξία και την ιδιαιτερότητα της βυζαντινής παράδοσης στη ναοδομία και την αγιογραφία. Η εξέλιξη της χριστιανικής τέχνης ήταν ενιαία στην Ανατολή όσο και στη Δύση κατά τους δέκα πρώτους μ.Χ. αιώνες. Στηριζόταν στην κοινή πολιτιστική βάση του ελληνιστικού και του ελληνορωμαϊκού κόσμου, που αναπτύχθηκε στη λεκάνη της Μεσογείου.
- Με τη λήξη της Εικονομαχίας η Εκκλησία έχει ορίσει το τι είναι εικόνα του Χριστού, της Θεοτόκου, των αγίων (θεολογία της εικόνας). Οι Πατέρες της Εκκλησίας (Μ. Φώτιος, Θεόδωρος Στουδίτης) όρισαν επίσης κάποιο πλαίσιο στα κείμενά τους σχετικά με το πώς αρμόζει να απεικονίζονται τα άγια πρόσωπα. Η βυζαντινή αγιογραφία διαφοροποιείται από την τέχνη των προηγούμενων αιώνων και παρουσιάζει τα ώριμα δείγματά της τον 11ο μ.Χ. αιώνα. Επιλέγονται ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των ιερών προσώπων που επαναλαμβάνονται και τυποποιούνται, αφαιρώντας τη φυσικότητα από την εικόνα. Δεν μπορούν πλέον οι τεχνίτες να δημιουργήσουν νέες μορφές αυθαίρετα, γιατί κριτήριο τους είναι η αναγνωρισιμότητα της μορφής και η μεταφορά της στις επόμενες γενιές, όπως τη διαφύλαξε και τους την παράδωσε η Εκκλησία. Μπορούν να διαμορφώσουν όμως το ζωγραφικό τρόπο (τεχνοτροπία). Όπως στα κείμενα του Ευαγγελίου οι Ευαγγελιστές έχοντας διαφορετικό τρόπο εκφοράς του λόγου εκφράζουν την ίδια αλήθεια, αποφεύγοντας το περιττό, έτσι και οι βυζαντινοί αγιογράφοι απομακρύνουν το πρόσκαιρο και διασώζουν το διαχρονικό.
- Οι προηγούμενες προϋποθέσεις δεν εμπόδισαν για ιεραποστολικούς λόγους την Εκκλησία να δέχεται και εικόνες διαφορετικές (π.χ. στην Αφρική Χριστούς με νέγρικα χαρακτηριστικά). Τα επιχειρήματα αναπτύσσονται διεξοδικά στα: Η. Βουλγαράκη, «Ιεραποστολή. Δρόμοι και δομές», σσ. 142-147, περιοδικό *Σύναξη*, αφιέρωμα «Η εικαστική παράδοση: δημιουργία ή μίμηση;», τ. 88, Αθήνα 2002. Επίσης, το γεγονός ότι είναι δυτικής τεχνοτροπίας κάποιοι πολύ γνωστές εικόνες στον Ελλαδικό χώρο (π.χ. Παναγία της Τήνου) δεν εμποδίζει τους πιστούς να τις τιμούν ως θαυματουργές.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Μετά τη διδασκαλία της διδ. ενότητας 20 να επισκεφθούν οι μαθητές το Βυζαντινό Μουσείο ή ιστορικές Μονές και ναούς της περιφέρειάς τους, και κατά ομάδες να καταγράψουν: α) εικόνες ιστορικής σημασίας, β) ναούς ιστορικής σημασίας. Στη συνέχεια να βρουν περισσότερα στοιχεία γι' αυτούς, να τα παρουσιάσουν στην τάξη και να τα σχολιάσουν.
- Σε χάρτη της Ελλάδας να τοποθετηθούν με καρτελάκια τα βυζαντινά μνημεία και να αναφέρεται η εποχή κατά την οποία χτίστηκαν.

- Σε παγκόσμιο χάρτη να τοποθετηθούν όλα τα μνημεία της διδ. ενότητας 20, καθώς και άλλα γνωστά των δέκα πρώτων αιώνων που θα βρουν οι μαθητές (θα βοηθούσε η κατάρτιση στην αρχή ενός καταλόγου μνημείων που θα ελεγχθεί από τον καθηγητή). Απώτερος σκοπός αυτής της δραστηριότητας είναι να καταδειχτεί η ενιαία ανάπτυξη της εκκλησιαστικής τέχνης, μέχρι την εποχή του Σχίσματος τουλάχιστον, σε Ανατολή και Δύση.
- Ας αναζητηθούν θρύλοι και παραδόσεις για την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. Με ποια ιστορικά γεγονότα συνδέεται ο ναός αυτός;

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Γιατί μετά τον 9ο μ.Χ. αιώνα ο αγιογράφος δεν μπορεί να αλλάξει τις μορφές των ιερών προσώπων κατά την κρίση του;
- Γιατί στους ναούς μας μερικές φορές δεν έχουμε εικόνες βυζαντινές που ανήκουν στην παράδοσή μας, αλλά έχουμε εικόνες άλλης τεχνοτροπίας;
- Η βυζαντινή παράδοση στις εικόνες διακρίνεται για την πνευματικότητα και όχι για τη συναισθηματική φόρτιση των εικονιζόμενων προσώπων. Γιατί συμβαίνει αυτό;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ευδοκίμοφ, Π., *Η τέχνη της εικόνας. Θεολογία της ωραιότητας*, (μτφρ.Κ.Χαραλαμπίδης), εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1980.
- Κόντογλου, Φ., *Έμφρασις της ορθοδόξου εικονογραφίας*, Αθήνα, 1960, τ. α'.
- Κόρδη, Γ., *Εικόνα, εικόνισμα, εικονουργία*. εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1998.
- Κρουμβάχερ, Κ., *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, εκδ. Γρηγοριάδης, ανατύπωση, Αθήνα 1974, τόμοι 3.
- Lassus, Jean, *Παγκόσμια ιστορία τέχνης*, (μτφρ. Δ. Σολωμού), εκδ. Χρυσός Τύπος, Αθήνα, χ.χ., τ. 4ος.
- Μιχελή, Π., *Αισθητική θεώρησης της βυζαντινής τέχνης*, Αθήνα, 1972.
- Quenot, Michel, *Η Εικόνα θέα της Βασιλείας*, (μτφρ. Στ. Γιαγκάζογλου), εκδ. Τέττος, Κατερίνη 1993.
- Ουσπένσκυ, Λ., *Η θεολογία της εικόνας*, (μτφρ. Σπ. Μαρίνης), εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1993.
- Ράις Τάλμποτ, Ταμάρα, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των βυζαντινών*. μετάφρ. Φ. Βώρου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1988.
- Ράνσιμαν, Στήβεν, *Βυζαντινός πολιτισμός*, μτφρ. Δετζώρτζη, εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα, 1983.
- Κόρδη, Γ., *Οι προσωπογραφίες του Φαγιούμ και η βυζαντινή εικόνα*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2001.
- Διονυσίου του εκ Φουρνά, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, εκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, εν Πετρούπολει, 1909 (ανατύπωση εκδ. Σπανός).
- Νικολαΐδη, Α.Β., *Η κοινωνική δυναμική των εορτών*, Αθήνα, 1998.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- <http://www.patriarchate.org/> (ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ)
- <http://www.ouranoupoli.com/athos/athos.html> (Θησαυροί του Αγίου Όρους)
- <http://www.culture.gr>
- <http://www.culture.gr/2/21/218/e218m6.html> (Μονή Βατοπεδίου, με έκθεση εικόνων)
- <http://www.ecclesia.gr>
- <http://www.myriobiblos.gr/museum.html>
- <http://www.byzarticon.gr/grbyzart.html>

21. Εκκλησιαστική τέχνη Β': Υμνολογία

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Α. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Από τις εκκλησιαστικές τέχνες εξετάστηκε ήδη η ναοδομία και η αγιογραφία. Μια άλλη τέχνη, η υμνογραφία, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και αυτή, ήδη από την ίδρυσή της.	1'
Β. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Υμνογραφία είναι η ποίηση και η μελωδία που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία ενός ύμνου. Οι πρώτοι ύμνοι προέρχονταν από την Παλαιά Διαθήκη. Τα θέματα της Υμνογραφίας Τριαδικότητα του Θεού, Πάθος και Ανάσταση, η σύλληψη «εκ Πνεύματος Αγίου» και η ενανθρώπιση του Ιησού Χριστού κ.ά. Πηγές των θεμάτων: η Αγία Γραφή, τα απόκρυφα ευαγγέλια, τα Συναξάρια, τα Μαρτυρολόγια, τα συγγράμματα των Πατέρων και διάφορα ιστορικά γεγονότα. Είδη ύμνων Κοντάκιο: Ρωμανός ο Μελωδός Κανόνας: Ανδρέας ο Κρήτης, Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κοσμάς, επίσκοπος Μαΐουμά. Η εκκλησιαστική μουσική Προέλευση αρχαία ελληνική Ήχοι 8 (τέσσερις κύριοι και τέσσερις πλάγιοι) Η βυζαντινή μουσική δε συνοδεύεται από όργανα Περισσότερες υποδιαίρεσεις ανάμεσα στους φθόγγους της μουσικής κλίμακας απ' όσες στην ευρωπαϊκή μουσική.	3' 4' 10' 8'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση του τελικού κειμένου.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Σκοπός της ενότητας είναι να γνωρίσει ο μαθητής τον πλούτο, ποιητικό και μουσικό, των εκκλησιαστικών ύμνων. Αυτοί έχουν καταγραφεί στα εκκλησιαστικά βιβλία: *Μηναία, Παρακλητική, Πεντηκοστάριο, Τριώδιο, Ωρολόγιο το Μέγα*. Λίγα

χρόνια μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας τον 15^ο μ. Χ αιώνα, όλα τα εκκλησιαστικά βιβλία άρχισαν να εκδίδονται στη Βενετία από Έλληνες και ξένους τυπογράφους και εκδότες. Χρειάζεται όμως ακόμη πολλή δουλειά από τους ερευνητές, προκειμένου να δουν το φως της δημοσιότητας και πολλοί άλλοι ωραίοι ύμνοι που βρίσκονται μέσα σε Κώδικες, ένας θησαυρός φυλαγμένος στα μοναστήρια και στις μεγάλες Βιβλιοθήκες της πατρίδας μας, αλλά και της Ευρώπης.

- Μέχρι και τον 4ο αιώνα η εκκλησιαστική μουσική ήταν πολύ απλή. Βασίστηκε στην αρχαία ελληνική μουσική (τη μόνη που είχε τότε πλήρες σύστημα γραφής και θεωρίας). Είναι γνωστό ότι στις περιοχές που εδραιώθηκε ο Χριστιανισμός τους τρεις πρώτους αιώνες (Παλαισίνη – Συρία), εκεί όπου έζησαν οι πρώτοι υμνογράφοι – μελωδοί, η ελληνική μουσική είχε διαδοθεί από το Μ. Αλέξανδρο και τους Σελευκίδες. Έπαιξε σημαντικό ρόλο λοιπόν, όπως και η ελληνική γλώσσα για τους ύμνους, στη γένεση και διαμόρφωση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής.
- Η βυζαντινή μουσική έχει επηρεάσει βαθιά τα τραγούδια του ελληνικού λαού, δημοτικά και λαϊκά, κυρίως τα προερχόμενα από τη Μικρά Ασία. Εκεί η βυζαντινή παράδοση τροφοδοτούσε με τους διαμορφωμένους σε οκτώ ήχους της τους λαϊκούς καλλιτέχνες (φανερά μέχρι την καταστροφή του 1922 και σε εποχές που το ελληνικό στοιχείο ανθούσε, σιωπηρά σήμερα, που αν και είναι βυζαντινοί οι ήχοι, χαρακτηρίζονται ως «τουρκική» μουσική από αδαείς).
- Σήμερα, ίσως δεν είναι τόσο ευχάριστοι στην ακοή των σύγχρονων Ελλήνων οι ήχοι των τροπαρίων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η μουσική της εποχής μας δεν χρησιμοποιεί «δύσκολους» ήχους, ώστε να μπορεί να είναι κατανοητή από τους πολλούς. Όμως, τραγούδια που θυμίζουν βυζαντινή μουσική παράδοση (π.χ. Π. Θαλασσινού, Η. Κατσούλη «Μουτζουρωμένο το γυαλί», Β. Δημητρίου «Το πεπρωμένο») δείχνουν ότι οι δημιουργοί της σύγχρονης ελληνικής μουσικής τιμούν την μακραίωνη ιστορία της, που έχει διασωθεί μέσα από την βυζαντινή μουσική. Έτσι οι ήχοι της Εκκλησίας ξανάρχονται στην καθημερινή ζωή, δείχνοντας τον ανεξάντλητο πλούτο τους.
- Καλό είναι να ζητηθεί η συνεργασία των συναδέλφων της Μουσικής, ώστε, με αφορμή σχολικές γιορτές, να γίνει εκμάθηση παρόμοιων τραγουδιών, αλλά και γνωστών βυζαντινών ύμνων, όπως είναι οι «Τη Υπερμάχου», «Η Παρθένος σήμερα» κ.ά. για να πάρουν οι μαθητές μια μικρή γεύση από την παράδοσή μας.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Όσοι μαθητές γνωρίζουν κάποιο μουσικό όργανο, ας παίξουν το «Η Παρθένος σήμερα...» από μουσικό κείμενο σε ευρωπαϊκή μουσική γραφή, και στη συνέχεια ας ακουστεί σε βυζαντινή εκτέλεση.
- Σε τέσσερις ομάδες μαθητών να ανατεθεί η μελέτη των 24ων Οίκων του Ακαθίστου Ύμνου (6 Οίκοι ανά ομάδα). Να εντοπίσουν και να καταγράψουν τα εκφραστικά μέσα (μεταφορές, υπερβολές, παρομοιώσεις κ.ά.).
- Να ακουστούν στην τάξη δημοτικά τραγούδια και να γίνει σύγκριση της μουσικής τους με την εκκλησιαστική.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Γιατί οι βυζαντινοί ύμνοι δεν ψάλλονται με τη συνοδεία μουσικών οργάνων;
- Πόσο αναγκαίες είναι η κατανόηση ενός ύμνου αλλά και η μουσική κατάρτιση του ψάλλη, προκειμένου να αποδοθεί σωστά ο ύμνος;
- Γιατί η Εκκλησία χρησιμοποίησε ύμνους για να κάνει γνωστές βασικές αλήθειες της πίστης και να αποτρέψει τούς πιστούς από τις αιρέσεις;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλυγιζάκη, Α., *Η οκταηχία στην ελληνική λειτουργική υμνογραφία*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1985.
- Κορακίδου, Α., *Ρωμανού του Μελωδού ύμνος και λόγος*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1990.
- Κρουμβάχερ, Κ., *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, (μτφρ. Γ. Σωτηριάδου) Αθήναι, 1897. (3τομο έργο).
- Μητσάκη, Κ., *Βυζαντινή Υμνογραφία, από την Καινή Διαθήκη ως την Εικονομαχία*. εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1986.
- Χρήστου, Π. *Ο Μέγας Κανών Ανδρέου Κρήτης*, εκδ. Μ. Τριανταφύλλου, Θεσσαλονίκη, 1952.
- Χρήστου, Π. *Υμνογραφία της αρχαϊκής Εκκλησίας*, Ε.Ε.Θ.Σ.Α.Π.Θ., ανάτυπο τόμ. γ', Θεσσαλονίκη, 1958.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- <http://www.goarch.org/en/multimedia/audio> (Βυζαντινή μουσική από την ιστοσελίδα της Αρχιεπισκοπής Αμερικής)
- <http://www.ecclesia.gr>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

22. Εκχριστιανισμός των σλαβικών λαών

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η πολιτική του Βυζαντίου να εκχριστιανίσει τους Σλάβους, για να βελτιώσει τις μεταξύ τους σχέσεις, λειτούργησε ως πρόκληση για την Εκκλησία να αποδείξει το ποιοτικό της έργο. Πώς ξεπέρασε πρακτικά τις αντικειμενικές δυσκολίες; Με ποιο τρόπο έφεραν σε πέρας το έργο της Ιεραποστολής οι αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος;	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή • Τον 9ο αιώνα οι Σλάβοι της Μοραβίας ζητούν από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Μιχαήλ Γ', να διδαχθούν την ορθόδοξη πίστη στη γλώσσα τους. Αποστέλλονται οι Κύριλλος και Μεθόδιος στη Μοραβία. Κύριλλος και Μεθόδιος • Οι δύο ιεραπόστολοι ήταν τα ιδανικά πρόσωπα για την ανάληψη του δύσκολου έργου του εκχριστιανισμού των Σλάβων, λόγω παιδείας και ορθόδοξου ήθους • Δημιουργούν σλαβικό αλφάβητο από το μηδέν και αρχίζει η μετάφραση της Αγίας Γραφής και της Θείας Λειτουργίας στα σλαβικά • Το ιεραποστολικό έργο των Κυρίλλου και Μεθοδίου διδάσκει δημοκρατικότητα και σεβασμό στην ιδιαιτερότητα του άλλου, όχι μόνο στη θεωρία, αλλά και στην πράξη • Η νεοσύστατη σλαβική Εκκλησία οργανώνεται αυτοδύναμα και έχει τη δυνατότητα να παραμείνει ανεξάρτητη • Με το σλαβικό αλφάβητο δόθηκε η δυνατότητα στους Σλάβους να επικοινωνήσουν με τους άλλους λαούς και να εξελιχθούν πολιτιστικά. Η συμβολή των εκχριστιανισθέντων σλαβικών λαών στην εκκλησιαστική τέχνη και στη βίωση και έκφραση της ορθόδοξης πνευματικότητας • Στις ίδιες ιεραποστολικές βάσεις στηρίχθηκε και ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων, των Νοτιοσλάβων και των Ρώσων • Σύμμαχος στο ιεραποστολικό έργο των Βυζαντινών στη Ρωσία στάθηκε η μετάφραση ορθόδοξων κειμένων από τα σλαβικά στα ρωσικά • Οι Ρώσοι μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα έδωσαν δείγματα της δικής τους ορθόδοξης πνευματικότητας στον τομέα της τέχνης και στο μοναχικό βίο.	5' 13' 6'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Ανάγνωση κειμένου.	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Σκοπός της ενότητας είναι να φανεί το οικουμενικό πνεύμα της Εκκλησίας, η οποία σέβεται τον πολιτισμό του λαού που εκχριστιανίζει και συμβάλλει στην ανάπτυξη του.
- Να τονιστεί ότι, όταν η γλώσσα αποτελεί εμπόδιο, τότε η Εκκλησία δε διστάζει να μεταφράσει το λόγο της σε όποιο γλωσσικό ιδίωμα εξυπηρετεί καλύτερα το σκοπό της ιεραποστολής.
- Πρέπει να τονιστεί, επίσης, ότι οι δύο ιεραπόστολοι φρόντισαν να διασφαλίσουν από ξένες επιρροές και το μέλλον της κοινότητας που δημιούργησαν.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Συγκέντρωση εποπτικού υλικού για τον Α. Ρουμπλιώφ και για τις περιόδους εικονογραφίας στη Ρωσία.
- Ομάδες μαθητών να συγκεντρώσουν πληροφορίες για το σλαβικό αλφάβητο και να βρουν από ποιους λαούς χρησιμοποιείται σήμερα.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Στη διεκδίκηση Ολυμπιάδας παρελθόντος έτους, η τότε Γιουγκοσλαβία διακόσμησε το περίπτερό της με εικόνες των Κυρίλλου και Μεθοδίου, γεγονός που σχολιάστηκε από τον Τύπο της εποχής. Αλλά και στην Τσεχία και στη Βουλγαρία (δύο χώρες υπό ένταξη στην Ε.Ε) η μέρα που η μνήμη των Κυρίλλου και Μεθοδίου είναι εθνική γιορτή και αργία. Να συζητηθεί το τι φανερώνουν όλα αυτά τα γεγονότα.
- Ο πρώην Πρόεδρος της Ρωσίας Γκορμπατσώφ, σε ομιλία του, είχε πει ότι χάρη στον εκχριστιανισμό των Ρώσων και στη σχέση τους με τη βυζαντινή κουλτούρα το ρωσικό έθνος έφθασε μέχρι το Διάστημα. Να συζητηθεί η άποψή του στην τάξη.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Φώτιος, Πατριάρχης, Επιστολαί, ΡΓ 102.

Νικήτας Παφλαγών, ΡΓ 105, 488 κ. εξ.

Lemerle, Paul, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, (Μτφρ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, εκδ. Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα, 1981.

Meyendorff, J., *Βυζάντιο και Ρωσία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1988.

Ostrogorsky, G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, εκδ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1979, τόμ. Β'.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Η', Αθήνα, 1979.

Ράνσιμαν, Στ., *Βυζαντινός πολιτισμός*, (μτφρ. Δ. Δετζώρτζη), εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα, 1978.

Στεφανίδου, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1990.

Ταρνανίδη, Ι., *Πτυχές της σλαβικής Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη, 1991.

Ταχιάου, Απ. Αιμ., *Κύριλλος και Μεθόδιος: Οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992.

Φειδά, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τεύχος Α', Αθήνα, 1992.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

<http://www.catholic.org/saints/vladimir.html>

www.novsu.ac.vu/novgorod/icon_gallery/english/niq_main.html

www.edpa.coled.umn.edu/iconics/wander/default.html

http://www.hermitagemuseum.org/html/En/03/hm3_6_8_d.html (Ρωσικό Μουσείο Hermitage)

23. Η εξάπλωση του Χριστιανισμού στη Δυτική Ευρώπη

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η Ευρώπη σήμερα θεωρείται μια χριστιανική ήπειρος. Πώς συνέβη αυτό; Στο προηγούμενο μάθημα ασχοληθήκαμε με την Ανατολή. Σήμερα θα δούμε τι έγινε στη Δύση.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή • Εγκατάσταση φύλων στη Δυτική Ευρώπη (αξιοποίηση γνώσεων από το μάθημα της Ιστορίας) • Οικουμενική Αυτοκρατορία – Οικουμενική αποστολή της Εκκλησίας.	2'
Χριστιανοί ιεραπόστολοι στη Δυτική Ευρώπη • Κέλτες, Βησιγόθοι (4ος αι.) • Φράγκοι (γερμανικά φύλα, 5ος - 6ος αι.) • Βρετανικά νησιά (Αγγλία, Σκωτία, Ιρλανδία, 5ος αι. κ. εξ.) • Σκανδιναβοί (από τον 9ο αι.) • Ισλανδία, Γροιλανδία (έως τα τέλη 10ου αι.).	7'
Ο άγιος Πατρίκιος: παράδειγμα ιεραποστόλου στη Δύση • Η ζωή του (385/90-461 μ.Χ.) • Το έργο του (ένθετο κείμενο του βιβλίου) • Η σημασία του έργου για τους Ιρλανδούς.	5'
Μοναχικά τάγματα: ιεραποστολική δράση και αποτελέσματα • Ποια ήταν και ποια γενικά χαρακτηριστικά είχαν • Βενεδικτινοί, Φραγκισκανοί (εικόνα 2), Ιησουΐτες, ιπποτικά τάγματα • Το έργο τους, η ιεραποστολική τους δράση. Αποτίμηση.	7'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση, όπως αυτή του βιβλίου • Ανάγνωση του τελικού κειμένου από μαθητή.	8'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Πολλές φορές λησμονούμε ότι η εξάπλωση του Χριστιανισμού στη Δυτική Ευρώπη έγινε από την ενιαία Εκκλησία και ότι άρχισε μερικούς αιώνες πριν από το Σχίσμα. Η πίστη που διαδιδόταν στους νέους χριστιανούς ήταν η διδασκαλία που σήμερα

ονομάζουμε «Ορθοδοξία». Δεν πρέπει λοιπόν να συγχέεται η Δυτική Εκκλησία της εποχής που μας ενδιαφέρει με τη Δυτική Εκκλησία που προέκυψε μετά τη διάσπαση του 1054.

- Είναι ιδιαίτερα χρήσιμο, κατά την παρουσίαση της υποενότητας για την εξάπλωση του Χριστιανισμού, ο συνάδελφος να χρησιμοποιεί χάρτη της Ευρώπης της εποχής εκείνης (6ου - 11ου αι.), ώστε οι διδασκόμενοι να έχουν εποπτική παράσταση των γεγονότων. Επιπλέον, είναι απαραίτητη η διασύνδεση με πληροφορίες από το μάθημα της Ιστορίας, εφόσον σ' αυτή την τάξη οι μαθητές διδάσκονται νεότερη Ευρωπαϊκή ιστορία.
- Η ειδική περίπτωση της Ιρλανδίας και του αγίου Πατρικίου προσφέρεται για την επίτευξη δύο επιμέρους εκπαιδευτικών στόχων. Πρώτον, ο μαθητής μπορεί να έρθει σε επαφή με ένα «ζωντανό» παράδειγμα δυτικού χριστιανού ιεραποστόλου και να συνειδητοποιήσει ότι η εξάπλωση του Χριστιανισμού στη Δύση δεν ήταν μια αυτοματοποιημένη και αναπόφευκτη διαδικασία, αλλά μια διαδικασία που απαιτήσε πίστη και ηρωισμό. Δεύτερον, να κατανοήσει τη σημασία που έχει ο Χριστιανισμός στη σύγχρονη Ιρλανδία, αφού η χώρα αυτή αποτελεί –μαζί με την Ελλάδα– ένα κλασικό παράδειγμα στενής αλληλεξάρτησης Πολιτείας και Εκκλησίας (βλ. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες).

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Παρότι αναφέρεται σε μεταγενέστερη εποχή, μπορεί να προταθεί στους μαθητές να δουν στο video, στο σπίτι τους, την ταινία «The Mission» (Η Αποστολή). Στην επόμενη συνάντηση στην τάξη, αφού οι μαθητές εκφράσουν τις εντυπώσεις και τις παρατηρήσεις τους, να σχολιάσουν τις διαφορές της ιεραποστολικής τακτικής ανάμεσα στην επίσημη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και στον ιεραπόστολο της ταινίας.
- Ο συνάδελφος μπορεί να φέρει σε φωτοτυπία στην τάξη τις πρώτες σελίδες του σημερινού συντάγματος της Ιρλανδίας, για να σχολιαστεί η επίδραση της χριστιανικής πίστης στην σύνταξή του.
- Προκειμένου οι μαθητές να συνειδητοποιήσουν την παρουσία και τη δράση των δυτικών μοναχικών ταγμάτων στην Ελλάδα, μπορεί να τους ανατεθεί μια εργασία για την ιστορία της Μονής Λαζαριστών στη Θεσσαλονίκη ή για την παρουσία καθολικών μοναχών και μονών-σκητών στο Άγιον Όρος ή και αλλού.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Με βάση τις δύο ενότητες για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και της Δυτικής Ευρώπης, μπορεί να οργανωθεί μια συζήτηση στην τάξη για την αποτίμηση της ιεραποστολικής πρακτικής τόσο της Ανατολικής όσο και της Δυτικής Εκκλησίας. Να τονιστούν με «ιστορική αμεροληψία» τα θετικά, αλλά και τα προβληματικά στοιχεία της καθεμιάς.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστασίου, Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμ. α', Θεσσαλονίκη, 1979, ιδιαίτερα σσ. 328-336, 445-457.
- Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 21: Οι Θρησκείες, Εκδοτική Αθηνών 1992, σσ. 270-277 («Μοναχισμός»), 412-414 («Χριστιανισμός»).
- Κανόν του αγίου Βενεδίκτου*, (μτφρ. Βακόνδιου), Α., εκδ. Καλός Τύπος, Αθήνα χ.χ.
- Καραγεώργος, Β., *Η αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Μεσαιωνική Περίοδος*, τόμος α', Ιστορικές εκδόσεις Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1987, σσ. 131-153.
- Παπαθανασίου, Θ.Ν. και Παπαθανασίου-Ταμαρέση Ε., *Δρόμοι Κελτών, δρόμοι Σαξόνων*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 2002.
- Παπαθανασίου, Θ.Ν., «(Αυτο)κριτική ερμηνεία της καταστροφής παγανιστικών ιερών από χριστιανούς», *Σύναξη* 69 (1999), σσ. 49-65.
- Φειδάς, Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα, 1977.
- Brown, P., *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity AD 200-1000*, Blackwell, Oxford, 1996.
- Chittister, Joan, D., *The Rules of Benedict: Insights for the Ages*, Crossroad, New York, 1992.
- King, Peter, *Western Monasticism: A History of the Monastic Movement in the Latin Church* (Cistercian Studies Series, 185), Cistercian Publications 2000.
- Mayeul, De Dreuille, *From East to West: A History of Monasticism*, Crossroad, New York, 1999.
- Neill, Stephen, *A History of Christian Missions* (Pelican History of the Church, τόμος 6), Viking Press, 2η έκδοση, 1994. Στα ελληνικά: *Χριστιανικές Ιεραποστολές* (μτφρ. Παν. Παπαδημητράκου), Ελληνική Αδελφότης Ορθοδόξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, Θεσσαλονίκη, 1987.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- http://xaosearch.com/330602/A_Concise_History_of_the_Christian_World_Mission:_A_Panoramic_View_of_Missions_from_Pentecost_to_the_Present.html (συνοπτική ιστορία της παραγωγής χριστιανικής ιεραποστολής)
- <http://facultyweb.fontbonne.edu/~jgresham/fgic/digital.html> (ψηφιακή βιβλιοθήκη με διάφορα θέματα που αφορούν ειδικότερη πληροφόρηση του συναδέλφου)
- <http://celtdigital.org/Christianity.html> (πληροφοριακό υλικό για τον Κελτικό Χριστιανισμό)

24. Οι άγιοι Ειρηναίος Λυώνος και Αμβρόσιος Μεδιολάνων

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Προετοιμασία για την αναγραφή του τίτλου στον πίνακα: Τι είναι ο «επίσκοπος» / Θ' αναφερθούμε σε δύο επισκόπους των πρώτων αιώνων.	3'
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Ένα πρόσωπο του παρελθόντος μας ενδιαφέρει σήμερα; (Μας ενδιαφέρει, εάν υπάρχουν αντίστοιχα προβλήματα στην Εκκλησία του σήμερα).	
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Ειρηναίος: η ζωή και η δράση του Συγγραφικό έργο του Ειρηναίου (κυρίως εναντίον των αιρέσεων). Αμβρόσιος: η ζωή και η δράση του Συγγραφικό έργο του Αμβροσίου (εναντίον των αιρέσεων / ερμηνεία των Μυστηρίων / ποιητικό έργο) Το παράδειγμα του Ειρηναίου και του Αμβροσίου για τους σύγχρονους χριστιανούς: σταθεροί στην πίστη / αγώνας για την ενότητα της Εκκλησίας / άμυνα κατά των αιρέσεων / ακλόνητοι στην αλήθεια.	23'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Για την παρουσίαση της καινούριας διδακτικής ενότητας θα πρέπει να δημιουργήσει ο καθηγητής το συνδυαστικό κρίκο με τη σύγχρονη εκκλησιαστική πραγματικότητα (το πρόσωπο και η θέση του επισκόπου στην Εκκλησία).
- Σημεία αποφυγής/ εστίασης:
Στην εισαγωγική παρουσίαση του μαθήματος, ο καθηγητής θα πρέπει να αποφύγει τη δημιουργία συζήτησης με τους μαθητές για τη θέση των επισκόπων στη σύγχρονη Εκκλησία. Αντίθετα, στο θέμα αυτό μπορεί να επιμείνει (σημείο εστίασης) και να κατευθύνει τη συζήτηση με τους μαθητές, μετά από την ολοκλήρωση της παρουσίασης των δύο επισκόπων.
Όταν ολοκληρωθεί η παρουσίαση των δύο επισκόπων, ο καθηγητής θα πρέπει να δώσει μία σχετική ελευθερία στους μαθητές, ώστε να εκφραστούν σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται το μήνυμα του Ειρηναίου και του Αμβροσίου σήμερα.
Κατά την παρουσίαση του τρίτου μέρους (την προβολή των δύο επισκόπων ως σύγχρονων παραδειγμάτων), ο διδάσκων θα πρέπει να εστιάσει στη σχέση των επισκόπων με την κρατική εξουσία.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Τα πρόσωπα του Ειρηναίου και του Αμβροσίου δρουν σε χρονικές περιόδους και έρχονται σε επαφή με άλλα πρόσωπα και γεγονότα, τα οποία οι μαθητές έχουν γνωρίσει στο πλαίσιο του μαθήματος της ρωμαϊκής και βυζαντινής ιστορίας της Β' Γυμνασίου.
- Εκτός, όμως, από τη ρωμαϊκή και βυζαντινή ιστορία της Β' Γυμνασίου, τόσο η Λυών όσο και τα Μεδιόλανα συνδέονται με την πολιτιστική ιστορία της Ευρώπης.
- Εκτός από την αναφορά σε θέματα βυζαντινής και ευρωπαϊκής ιστορίας και πολιτισμού, ο καθηγητής θα πρέπει να «ανοίξει» έναν ακόμα διαθεματικό ορίζοντα: το θέμα της θρησκευτικής ειρήνης ως παράγοντας κοινωνικής ηρεμίας και ευημερίας. Ο μαθητής μπορεί να εκφράσει απόψεις ή να καταγράψει κάποιες σκέψεις (αυτό αποτελεί μία «δραστηριότητα») για το θέμα της θρησκευτικής ειρήνης ως παράγοντα κοινωνικής συνοχής.
- Μία ακόμα διαθεματική δραστηριότητα είναι αυτή που αφορά το νομικό και κοινωνικό πλαίσιο των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας (με αφορμή, κυρίως, τη σύγκρουση του Αμβροσίου με τον Θεοδόσιο). Στο θέμα αυτό θα πρέπει να τονιστεί η διάκριση των δύο εξουσιών και η προτεραιότητα του ηθικού νόμου έναντι του νόμου της εκάστοτε εξουσίας.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Κάθε θέμα που αφορά το σύγχρονο Χριστιανισμό της Ελλάδας ή της Ευρώπης. Επειδή οι δύο επίσκοποι αποτελούν μορφές της χριστιανικής κληρονομιάς της Ευρώπης, θα πρέπει να προτείνονται για συζήτηση θέματα που τίθενται – σε κάθε χρονική συγκυρία – στο ευρύτερο πλαίσιο «Χριστιανισμός και Ευρώπη».

3. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Για τον Ειρηναίο:

Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, τόμ. 5, Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 1995, σσ.89-92.

Αγουρίδου, Σ., «Ο άνθρωπος κατά τον αγ. Ειρηναίο εν αντιθέσει προς την περί ανθρώπου εικόνα των Γνωστικών», στο συλ. έργο *Απόψεις χριστιανικής ανθρωπολογίας*, Θεσσαλονίκη, 1970.

Θεοδώρου, Α., *Η περί ανακεφαλαίωσης διδασκαλία του Ειρηναίου*, Αθήνα, 1972.

Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυρομάνος, 1991, σσ.690-718.

Για τον Αμβρόσιο:

Παπαδόπουλου, Στ., *Πατρολογία*, τόμ. Β', Αθήνα 1992, σσ.644-666 (όπου καταχωρίζεται πλήθος ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας, την οποία μπορεί να αξιοποιήσει ο καθηγητής ανάλογα με τη γλωσσομάθειά του).

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Για τον Ειρηναίο:

www.newadvent.org/cathen/08130b.htm

www.saintirenaeus.org

www.ewtn.com/library/MARY/IRENAEUS.htm

magnificat.ca/cal/engl/06-28htm

www.catholic-forum.com/saints/sainti06.htm

www.catholic-forum.com/saints/sainti71.htm

www.themiracleofstjoseph.org/speaker1673.htm

Για τον Αμβρόσιο:

www.litenecy.com/php/speople.php?rec=true&UID=5730

www.newadvent.org/cathen/01383c.htm

www.orteliusmaps.com/ortbib/ortbibsourcesr.htm

www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc02/htm/iv.vi.cxciii.htm

25. Η Εκκλησιαστική τέχνη στη Δύση

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Εξετάστηκαν ήδη η ναοδομία, η αγιογραφία και η μουσική των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Από τον 9ο μ.Χ. αιώνα έχουμε πολιτιστική διαφοροποίηση Δύσης και Ανατολής. Ποια ακριβώς ήταν η εξέλιξη στη δυτική εκκλησιαστική τέχνη;	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Επιθέσεις διαφόρων βαρβαρικών φύλων στη Δύση μεταξύ 5ου μ.Χ. και 11ου μ.Χ. αιώνα Τα φύλλα αυτά, ύστερα από τον εκχριστιανισμό τους αξιοποίησαν την παλαιοχριστιανική τέχνη εισάγοντας και νέα στοιχεία. Η Ναοδομία, η εικονογραφία και η γλυπτική στη δυτική χριστιανική τέχνη Ρομανικός ρυθμός: η εκκλησία-κάστρο. Αυστηρό ύφος στη γλυπτική και στη ζωγραφική Γοτθικός ρυθμός: τάση ανύψωσης, πλαστικότητα στη ζωγραφική και στη γλυπτική 15ος μ.Χ. αιώνας: μελέτη της αρχαιότητας. Χαρακτηριστικό της ζωγραφικής ο νατουραλισμός, προσπάθεια να εμφανιστεί το αντικείμενο απέναντι από το θεατή ως αυτόνομη πραγματικότητα. Ναός του Αγ. Πέτρου, Βατικανό. 16ος μ.Χ. αιώνας: Ναός του Αγ. Πέτρου, χώρος έκφρασης μεγάλων καλλιτεχνών. Δυτική υμνολογία και μουσική Το Γρηγοριανό μέλος είναι μονοφωνικό και το διακρίνει ο ελεύθερος ρυθμός.	3' 10' 6' 5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση κειμένου	4'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Για τη διδασκαλία του συγκεκριμένου κεφαλαίου προτείνεται η αξιοποίηση εποπτικών μέσων. Επομένως, πρέπει να χρησιμοποιηθούν οι εικόνες της ενότητας ή

άλλες παρεμφερείς από βιβλία τέχνης ή από τις προτεινόμενες διευθύνσεις στο διαδίκτυο.

- Σκοπός της ενότητας είναι να αντιληφθεί ο μαθητής ότι, αν και η εκκλησιαστική τέχνη είναι ενιαία μέχρι το Σχίσμα, σε μεταγενέστερες εποχές και στις βορειότερες περιοχές της Ευρώπης, κοινότητες ή λαοί εξέφρασαν καλλιτεχνικά τη χριστιανική τους πίστη με διαφορετικό τρόπο απ' ότι οι Ορθόδοξοι. Και, τέλος, να συνειδητοποιήσει ότι η καλλιτεχνική έκφραση της πίστης έχει σχέση με τον πολιτισμό του κάθε λαού.
- Η έξοδος από το Μεσαίωνα έφερε στην τέχνη όπως και στα γράμματα προβληματισμό και αναζήτηση του καινούριου. Στην Αναγέννηση, οι καλλιτέχνες θέλησαν να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση ότι η μορφή υπάρχει αυτόνομα σε ένα δικό της χωροχρόνο, ανεξάρτητα από το θεατή. Αυτό το πέτυχαν με τη γραμμική προοπτική και με τη φωτοσκίαση. Η Σύνοδος στο Τριδέντο (1545 μ.Χ. – 1563 μ.Χ.) είδε την εικόνα διακοσμητικά. Επέτρεψε την τοποθέτηση αγαλμάτων στο ναό, όπως και μη βιβλικών θεμάτων στην εικονογράφηση των ναών.
- Στους ναούς της Δύσης οι αρχιτέκτονες και οι ζωγράφοι, εκφράζοντας τις προσωπικές τους απόψεις για την τέχνη, αναπαριστούν θρησκευτικά θέματα. Αναλώνονται σε μια προσπάθεια να παρουσιάσουν με τέλειο τρόπο όλες τις λεπτομέρειες του παρόντος βίου, που όμως, ως υλικός, είναι φθαρτός και αναλώσιμος και συχνά παραβλέπουν το σύνολο της ανθρώπινης πραγματικότητας, που συμπεριλαμβάνει και το χώρο της πίστης και των αγίων. Αυτές βέβαια οι καλλιτεχνικές τους «προτάσεις» θα έπρεπε να αρέσουν και στους χορηγούς τους (μαικήνες), στους Πάπες, στους ευγενείς, στους πλούσιους αστούς. Στην Βασιλική του Αγ. Πέτρου, λοιπόν, έχουμε έργα μεγάλων αρχιτεκτόνων, ζωγράφων και γλυπτών, που τους έκαναν γνωστούς στο χριστιανικό κόσμο.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Οι μαθητές να συγκεντρώνουν πληροφορίες για τα βιτρώ και την τέχνη τους.
- Ομάδες μαθητών να διαβάσουν κείμενα ελλήνων αρχιτεκτόνων και αγιογράφων (Πικιώνης, Κόντογλου, Τσαρούχης, βλ. σχετική βιβλιογραφία) που σχολιάζουν τη δυτική εκκλησιαστική τέχνη και να τα παρουσιάσουν στην τάξη.
- Μαθητές να συγκεντρώνουν άρθρα από τον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο και στοιχεία από το διαδίκτυο για έργα παγκοσμίως γνωστά, που φιλοτεχνήθηκαν στις εποχές για τις οποίες μιλήσαμε στη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα (π.χ. Πιετά).
- Ποιοι ρυθμοί ναών, και ποιων αιώνων, είναι κοινοί στην Ανατολική και στη Δυτική Εκκλησία και γιατί;
- Ποια σχέση βλέπεις ανάμεσα στο ρυθμό της βασιλικής και σε μεσαιωνικούς ναούς;

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Γιατί ο 15ος αιώνας «ανακαλύπτει» την αρχαιότητα; Ποια η σχέση του γεγονότος αυτού με τη διάδοση της τυπογραφίας;
- Ποια σπουδαία οικοδομήματα και ποια έργα τέχνης βρίσκονται στη Φλωρεντία και

- ανήκουν στις εποχές που εξετάσαμε; Γιατί υπάρχουν τόσο πολλά σ' αυτή την πόλη;
- Ποια σχέση έχει η ανάπτυξη του εμπορίου του 15ου αιώνα με την εμφάνιση πολλών καλλιτεχνών και έργων τέχνης κυρίως στην Ιταλία;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γιανναράς, Χρ., *Η Ελευθερία του ήθους*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2002³, σσ. 327-375.
- Kidson, P., *Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης*, εκδ. Χρυσός Τύπος, τόμοι 6, 7, 8, και 9.
- Gombrich, E. H., *Χρονικό της Τέχνης*, (μτφρ. Λίνα Κάσδαγλη), εκδ. Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα, 2002.
- Michels, Ulrich, *Άτλας της Μουσικής*, (μτφρ. Ι. Ε. Μ. Α.), εκδ. Φ. Νάκας, Αθήνα, 1994.
- Eco, Umberto, *Τέχνη και κάλλος στην αισθητική του μεσαίωνα*, εκδ. «Γνώση», Αθήνα, 1992.
- Eco, Umberto, *Ζητήματα αισθητικής στο Θωμά Ακινάτη*, εκδ. «Δελφίνι», Αθήνα, 1993.
- Eco, Umberto, *Ιστορία της Ομορφιάς*, (μτφρ. Δ. Δότση-Χ. Ρομπότης), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2004.
- Καλοκύρη, Κ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, εκδ. Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη, 1972.
- Τσαρούχη, Γ., *Εγώ ειμί πτωχός και πένης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1989.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- www.artonline.it
- www.greatbuildings.com
- www.vatikanrelationshipscatholic-orthodox..
- www.hyperhistory.com (πληροφορίες για την ιστορία της τέχνης κ.α.)
- <http://www.music.prinseton.edu/chant.html/east.html> (Γρηγοριανό Μέλος).
- <http://witcombe.sbc.edu/ARTHLinks.html>
- <http://www.abcgallery.com/alfaind.html>

26. Το σχίσμα του 1054 μ.Χ.: γεγονός μεγάλης οδύνης

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η διαίρεση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σήμανε και τη διαίρεση και σταδιακή απομάκρυνση των Εκκλησιών της Ρώμης και της Νέας Ρώμης.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Απομάκρυνση Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας. Αίτια του Σχίσματος • Διαφορές και συγκρούσεις μεταξύ των δύο Εκκλησιών πριν από το Σχίσμα • Αίτια του Σχίσματος: – Θεολογικά: filioque, πρωτείο Πάπα – Πολιτικά: προσάρτηση της Ν. Ιταλίας στη δικαιοδοσία της Ρώμης.	6'
Το Σχίσμα: γεγονότα και σύγκρουση των Εκκλησιών • Μ. Κηρουλάριος και Ουμβέρτος, Πρωταγωνιστές της κρίσης • Σάββατο 16/7/1054 μ.Χ.: το Σχίσμα • Κυριακή 24/7/1054 μ.Χ.: η απάντηση της Κωνσταντινούπολης.	6'
Συνέπειες του Σχίσματος σε Ανατολή και Δύση • Ανατολή: – Πνευματική κυριαρχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου – Διατήρηση της παράδοσης της Εκκλησίας • Δύση: – Κυριαρχία του Πάπα. Σταυροφορίες – Νέα σχίσματα (Προτεσταντισμός). Απομάκρυνση από το συνοδικό σύστημα.	10'
Προσπάθειες άρσης του Σχίσματος των Εκκλησιών • Σύνοδος Λυών, 1274 μ.Χ. • Σύνοδος Φερράρας – Φλωρεντίας, 1438-9 μ.Χ. • 1964 μ.Χ.: συνάντηση-ορδόσημο.	6'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η εξέταση των ιστορικών γεγονότων πρέπει να γίνει με τρόπο αντικειμενικό και με άξονες τις ιστορικές και τις εκκλησιαστικές πηγές.
- Για να γίνει κατανοητό το σχίσμα των Εκκλησιών, πρέπει να συνδεθεί με τα προηγούμενα γεγονότα (Εικονομαχία, ρήξη Φωτίου με τον Πάπα Νικόλαο Α').
- Να γίνει συγκριτική παρουσίαση των προσωπικοτήτων του Ουμβέρτου και του Μ.

Κηρουλάριου. Το Σχίσμα είναι ζήτημα σύγκρουσης των παραπάνω προσώπων, αλλά, πρωτευόντως, αποκλίσεων της ρωμαϊκής Εκκλησίας από την παράδοση της Εκκλησίας.

- Να γίνουν σαφείς οι συνέπειες του Σχίσματος για την ανατολική αυτοκρατορία (θετικές και αρνητικές), π.χ. η ακμή της πνευματικότητας παρά τη διαρκή πολιτική κρίση, η ανάπτυξη του σλαβικού πολιτισμού κ.ά.
- Να σημειωθεί ότι τη Δυτική Εκκλησία ταλανίζουν διαδοχικά σχίσματα, (οι συνέπειες σε Ανατολή και Δύση είναι καλό να παρατίθενται συγκριτικά και με παραδείγματα).
- Οι προσπάθειες άρσης του Σχίσματος πρέπει να εξεταστούν μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής τους και αξιολογηθούν με βάση αυτό.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Ομάδα μαθητών μπορεί να συγκεντρώσει υλικό σχετικά με το Σχίσμα από βιβλία ιστορίας (Ostrogorsky, Vasiliev, Εκδοτική Αθηνών κ.ά.) και να παρουσιάσει μια εργασία στην οποία θα διακρίνονται οι προσωπικές απόψεις των ιστορικών πάνω στα ιστορικά γεγονότα.
- Να γίνει μια επίσκεψη σε ρωμαιοκαθολική εκκλησία και να συζητηθεί το Σχίσμα των Εκκλησιών με κάποιον εκπρόσωπό της. Να αναζητηθούν βιβλία σχολικά ή άλλα που θα περιέχουν τις απόψεις της Δυτικής Εκκλησίας για το Σχίσμα και τις συνέπειες του. Τα αποτελέσματα αυτής της δραστηριότητας να παρουσιαστούν και να συζητηθούν στην τάξη.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Η στάση της Δυτικής Εκκλησίας απέναντι στην Ανατολική και η συμπεριφορά των αντιπροσώπων της που οδήγησαν στο Σχίσμα.
- Αξιολόγηση των αιτιών του Σχίσματος μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας.
- Κριτική των προσπαθειών για ένωση των Εκκλησιών. Τι θα έκαναν οι μαθητές στη θέση του Μάρκου του Ευγενικού; Πώς θα αντιδρούσαν, εάν ήταν πολιτικά πρόσωπα εκείνη την εποχή; Τι θα κέρδιζε ή τι θα έχανε η Ανατολή Εκκλησία από την Ένωση;
- Την ίδια εποχή που γινόταν η Σύνοδος των Εκκλησιών στη Φερράρα – Φλωρεντία, στη Γερμανία οι τοπικοί ηγεμόνες αναζητούσαν τρόπους ένωσης μεταξύ τους και αναγνώριση της πολιτικής τους οντότητας. Εάν ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ πήγαινε στη Γερμανία και όχι στην Ιταλία, και αν οι Γερμανοί ηγεμόνες ήταν πιο συνεπείς από τον Πάπα στις υποσχέσεις τους στον αυτοκράτορα, πώς νομίζετε ότι θα εξελισσόταν η ιστορία του 1453 μ.Χ.;
- Να τεθούν σε συζήτηση και να αξιολογηθούν ενέργειες της Ανατολικής και της Δυτικής Εκκλησίας που απαλύνουν τις διαφορές και συντείνουν σε ένα πνεύμα συμφιλίωσης. Τέτοιες ενέργειες είναι η άρση των αναθεμάτων, τα θεολογικά συνέδρια, οι έδρες ορθόδοξης θεολογίας σε Πανεπιστήμια καθολικών χωρών. Στη συζήτηση να τονιστεί ότι σε αρκετές καθολικές εκκλησίες της Γερμανίας το «Πι-

στεύω» απαγγέλλεται χωρίς προσθήκες, όπως και το ότι στην Ευρώπη έχουν δοθεί πολλοί ναοί σε ορθόδοξους για λειτουργική χρήση.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ostrogorsky, G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*. τόμ. Β', εκδ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1989.
PG, 120, 741-746 (Περιεχόμενο εγγράφου που αναθεματίζει την Ανατολική Εκκλησία).
PG, 120, 836 κ.ε. (Επιστολή Λέοντος Αχρίδος προς τον πάπα Λέοντα Θ').
PL, 143, 973- 1000, 120, 1012-1022 (Επίθεση του Ουμβέρτου στην Ανατολική Εκκλησία και στις απόψεις της).
PL, 143,744-769, 931-974 (Απάντηση του Ουμβέρτου στην επιστολή Λέοντα Αχρίδας και αναίρεση κατηγοριών από την πλευρά της Ρώμης).
 Runciman, S., *The Eastern Schism*, Oxford, 1955.
 Sherrard, Ph., *Η Εκκλησία, ο Παπισμός και το Σχίσμα*, εκδ. Πεμπτουσία, Αθήνα, 1992.
 Ware, K., *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1996.
 Άμαντος, Κ., *Ιστορία Βυζαντινού κράτους*, ΟΕΔΒ, Αθήνα.
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Η', Αθήνα, 1979.
 Καραγιαννόπουλος, Ι., *Ιστορία Βυζαντινού κράτους*, Θεσσαλονίκη, 1991.
 Μεθοδίου, Αρχ. Πρ. Θυατείρων και Μ. Βρετανίας, *Η εκκλησιαστική αντιπαράθεση Ελλήνων και Λατίνων από της εποχής του Μ. Φωτίου μέχρι της Συνόδου της Φλωρεντίας*, Αθήνα, 1990.
 Μπούμης, Π., *Τα αναθέματα Ρώμης – Κωνσταντινούπολης και η κανονικότης της άρσεως αυτών*, Αθήνα, 1980.
Οι Θρησκείες, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. 21ος , Αθήνα, 1992.
 Στεφανίδου, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1990.
 Φειδά, Β., *Βυζάντιο*, Γ' εκδ., Αθήνα, 1991
 Φειδά, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, πανεπιστημιακά παραδόσεις, Αθήνα, 1973.
 Χριστοφιλοπούλου, Αικ., *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Β², εκδ. Βάνιας Θεσσαλονίκη, 1997².

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

Πληροφορίες για το Σχίσμα μπορείτε να έχετε, αν ανατρέξετε σε ιστοσελίδες - εργαλεία αναζήτησης (google.com, altavista.com, yahoo.com), πληκτρολογώντας: Σχίσμα Εκκλησιών.
 Μπορείτε να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του Βατικανού:
www.vatikanrelationshipsatholic-orthodox.
 Αλλά και ιστοσελίδες επιμέρους Ορθόδοξων Εκκλησιών, π.χ. www.ecclesia.gr, που παρέχουν σχετική ενημέρωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

27. Ο Μαρτίνος Λούθηρος: Η Μεταρρύθμιση στη δυτική Χριστιανοσύνη

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Α. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Από τον 11ο αι. η εξουσία του Πάπα στη Δύση είναι απόλυτη. Εποφθαλμιά και την Ανατολή.	
Β. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Από τον 11ο αιώνα, εκτός από τη θρησκευτική εξουσία ο Πάπας αποκτά και κοσμική εξουσία.	1'
Η κρίση στους κόλπους της δυτικής χριστιανοσύνης Η συγκέντρωση εκκλησιαστικής και πολιτικής εξουσίας στο πρόσωπο του Πάπα οδήγησε σε εκκοσμίκευση, θεολογικές αυθαιρεσίες και αδιέξοδα. Οι πρώτοι μεταρρυθμιστές θανατώνονται.	1'
Λούθηρος Γερμανός θεολόγος που εξέφρασε την ανάγκη για Μεταρρύθμιση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, επηρεασμένος από τον ουμανισμό. Διαφοροποιήθηκε από τον Πάπα και τις διδασκαλίες του για τη σωτηρία του ανθρώπου. Δημιούργησε τη νέα Εκκλησία των Διαμαρτυρομένων (Προτεσταντών).	10'
Ο Ζβίγκλιος Έφερε τη Μεταρρύθμιση στην Ελβετία.	5'
Ο Καλβίνος Είχε ακραίες θέσεις και απολυτοποίησε την αξία της Αγίας Γραφής.	7'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση κειμένου.	3'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Ο μαθητής στη συγκεκριμένη ενότητα, την οποία έχει διδαχθεί και στην Ιστορία της Β΄ Γυμνασίου, πρέπει να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους η Ρωμαιο-

καθολική Εκκλησία τον 15ο αιώνα εμφανίζεται να περνά κρίση, που κορυφώνεται τον επόμενο αιώνα με τη Μεταρρύθμιση.

- Η δυτική θεολογική σκέψη μετά τον 13ο αιώνα εξαντλείται σε αγώνα για να αποδείξει το ορθό στη διδασκαλία της Εκκλησίας, συνεχίζοντας την προσπάθειά της να επιβληθεί στους πιστούς. Όπλο στον αγώνα της αυτό είναι ο Σχολαστικισμός.
- Με τις σταυροφορίες, από τον 11ο αιώνα και μετά, η Δυτική Ευρώπη έρχεται σε επαφή με τα κείμενα του Αριστοτέλη, διά μέσου της αραβικής γραμματείας που μετέφραζε και σχολίαζε τα κείμενα αυτά. Ο συνδυασμός της θεολογικής σκέψης του Μεσαίωνα και της αριστοτελικής φιλοσοφίας δημιούργησε τη σχολαστική φιλοσοφία. Σκοπός της ήταν η λογική ερμηνεία και κατανόηση των αληθειών της πίστης, η εναρμόνιση της πίστης με τη γνώση και της θείας αποκάλυψης με τη φιλοσοφία. Ο συνδυασμός αυτός δεν είναι πάντα εφικτός. Επίσης, όταν γίνεται προσπάθεια τα δόγματα να κατανοηθούν με τη λογική, ελλοχεύει ο κίνδυνος ο Χριστιανισμός να οδηγηθεί σε αίρεση. (Π.χ. ο κυριότερος εκφραστής του Σχολαστικισμού, Θωμάς Ακινάτης, έλεγε ότι η ουσία του Θεού βρίσκεται στο «νοείν», ενώ ο Θεός είναι απρόσιτος ως προς την ουσία του).
- Η λογική στήριξη της αλήθειας της Εκκλησίας κλονίστηκε, όπως ήταν φυσικό, στις συνειδήσεις των πιστών τους επόμενους αιώνες από μια σειρά κοσμοϊστορικών αλλαγών, όπως ήταν η εφεύρεση της τυπογραφίας, η στροφή στη μελέτη αρχαίων πηγών, που γέννησε τον Ουμανισμό, η φυγή λογίων από το Βυζάντιο πριν και μετά την Άλωση, που έφεραν τον γόνιμο τρόπο της σκέψης τους στη Δύση, οι ανακαλύψεις νέων ηπείρων κτλ.
- Η αντίδραση από τη μεγάλη μάζα των πιστών ωριμάζε σιγά-σιγά, καθώς συνειδητοποιούσαν ότι η πίστη δεν ήταν αποτέλεσμα επιλογής τους, αλλά τους επιβαλλόταν με διάφορους τρόπους ή ακόμη ότι διαφωνούσαν με πολλές διδασκαλίες της Δυτικής Εκκλησίας, χωρίς να εισακούονται.

Οι πιστοί επιδίωξαν λοιπόν αλλαγές στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και, όταν αυτή αρνήθηκε να τις δεχθεί, δημιούργησαν την έκρηξη που λέγεται Προτεσταντισμός.

2.2 Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να βρείτε πληροφορίες για τον ανθρωπιστή Έρασμο και για τη σχέση του με τη Μεταρρύθμιση.
- Γιατί ο Μαρτίνος Λούθηρος μετέφρασε την Αγία Γραφή στα γερμανικά;
- Πώς η ανακάλυψη νέων χωρών τον 15ο αι. συνετέλεσε στην απόρριψη της θρησκευτικής αυθεντίας ;

2.3 Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Να συγκρίνετε την ορθόδοξη διδασκαλία για τη σωτηρία του ανθρώπου με τον απόλυτο προσορισμό του Καλβίνου (Κυρίλλου Ιεροσολύμων *Κατηχήσεις*, Ιωάννου Δαμασκηνού, *Πηγή γνώσεως*).
- «Πίστις χωρίς των έργων νεκρά εστί», λέει ο Απόστολος Ιάκωβος (*Επιστολή Ιακώβου* 2,20). Ποια είναι η σχέση με την παπική διδασκαλία περί καλών έργων;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Καρμίρη, Ι. *Ορθοδοξία και προτεσταντισμός*, τόμ. Α' Αθήναι, 1937.
Βασιλειάδη, Ν., *Χριστιανισμός και ανθρωπισμός*, εκδ. «Σωτήρ», Αθήναι, 1978.
Ματσούκα, Ν. *Ο προτεσταντισμός*, εκδ. Πουρναράς, Θεσ/νίκη, 2000.
Ματσούκα, Ν. *Λόγος και Μύθος. Με βάση την αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσ/νίκη, 1997.
Τσελεγκίδη, Δ. *Η ικανοποίηση της θείας δικαιοσύνης κατά τον Άνσελμο Καντερβουρίας. Θεολογική προσέγγιση από ορθόδοξη άποψη.*, εκδ. Πουρναράς, Θεσ/νίκη, 1995.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

http://www.historicist.com/protestant_history.htm

28. Η εξάπλωση της Μεταρρύθμισης και οι συνέπειές της για τη δυτική χριστιανοσύνη

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η διαμαρτυρία κατά των αυθαιρεσιών της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, που βρήκε τον εκφραστή της στο πρόσωπο του Λούθηρου, αφορούσε πολλούς λαούς της κεντρικής Ευρώπης.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή • Η Μεταρρύθμιση εξαπλώθηκε ταχύτατα στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη προκαλώντας θρησκευτικές και πολιτικές ταραχές και συγκρούσεις.	2'
Η επικράτηση της Μεταρρύθμισης • Με την ειρήνη της Αυγούστας, το 1555, η Γερμανία χωρίστηκε σε ρωμαιοκαθολικές και προτεσταντικές περιοχές. Αργότερα και η Ευρώπη χωρίστηκε με τον Τριακονταετή πόλεμο.	8'
Η θέση της Βίβλου στη ζωή των πιστών • Η σημασία της Βίβλου απολυτοποιήθηκε, αφού η απόρριψη της Ιερής Παράδοσης άφηγε κενά στην πίστη. Βίβλος – χάριτος Πάπας.	8'
Νέες μορφές έκφρασης στην εκκλησιαστική τέχνη • Η εκκλησιαστική τέχνη απορρίφθηκε από τους Προτεστάντες ως ειδωλολατρία.	3'
Νέα σχήματα στη χριστιανική μαρτυρία και λατρεία • Καθιερώθηκε ο θεσμός των πρεσβυτέρων (από τον Καλβίνο) που έχουν κυρίως διοικητικές αρμοδιότητες στη χριστιανική κοινότητα (καταργούνται οι επίσκοποι).	3'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Ανάγνωση κειμένου.	4'

2.ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η συγκεκριμένη ενότητα είναι ιστορική, και προτείνεται για την παρουσίασή της η τετραμερής μέθοδος. Η μέθοδος αυτή προτείνεται ειδικά για τα μαθήματα της εκκλησιαστικής ιστορίας και γενικά για τα ιστορικά μαθήματα. Τα στάδιά της είναι:
 - α) Προπαρασκευή. Ο καθηγητής προετοιμάζει ψυχολογικά και βιωματικά τους μαθητές.

- β) Προσφορά του νέου μορφωτικού αγαθού (δηλαδή της νέας διδακτικής ενότητας). Παρουσίαση του μαθήματος από τον καθηγητή.
- γ) Σύλληψη. Εμβάθυνση, οργάνωση των επιμέρους ενοτήτων, των ιστορικών στοιχείων, των ερωταποκρίσεων. Από το επιμέρους στο όλο οδηγείται η τάξη σε συμπεράσματα.
- δ) Εφαρμογή. Σύντομη τελική παρουσίαση της νέας διδακτικής ενότητας και εξέταση δυνατότητας εφαρμογής του συμπεράσματος στη ζωή των μαθητών.
- Οι μαθητές στην παρούσα διδ. ενότητα πρέπει να κατανοήσουν γιατί ο Προτεσταντισμός διαφοροποιήθηκε αρκετά από την αρχική μορφή του, μετά το θάνατο του Λούθηρου, και για ποιο λόγο έχουμε πολεμικές συγκρούσεις ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες μετά την επικράτηση των δεύτερων σε ένα μέρος της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης.
 - Παρότι ο Προτεσταντισμός έχει ως αρχή του τη διάκριση πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας, αναγκάστηκε από τις πρώτες περιόδους της εξάπλωσής του να ζητήσει τη στήριξη της κοσμικής εξουσίας (ειρήνη της Αυγούστας). Η πολεμική που δέχτηκε από τη ρωμαιοκαθολική εξουσία ήταν δριμύτατη και μόνο χάρη στην υποστήριξη που του παρείχαν οι ηγεμόνες εξασφάλιζε την επιβίωσή του.
 - Η θρησκευτική πολεμική οδήγησε τον Προτεσταντισμό σε απολυτοποιήσεις και ακρότητες όπως το θέμα της Αγίας Γραφής ή η άκριτη απόρριψη της Ιερής Παράδοσης και άλλων ουσιαστικών στοιχείων της χριστιανικής πίστης.
 - Η ένταση και η ταχύτητα εξέλιξης των γεγονότων στον Προτεσταντισμό ήταν τέτοια, ώστε δεν υπήρχε χρόνος και νηφαλιότητα για ουσιαστικότερη έρευνα των πηγών από τον Λούθηρο ούτε ουσιαστική επικοινωνία με την Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία ήδη από το 1453 ήταν εμπερίστατη και κάτω από αλλόθρησκο κατακτητή.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να βρείτε πληροφορίες για τον ανθρωπιστή Μελάγχθωνα και για τη σχέση του με τη Μεταρρύθμιση.
- Να βρείτε πληροφορίες για τον Α. Ντύρερ και τους σύγχρονους του ζωγράφους στην Γερμανία.
- Πώς φαίνεται μέσα από την τέχνη η λαϊκή απαίτηση για θρησκευτική Μεταρρύθμιση τον 16ο αι. στη Γερμανία ;
- Να συγκρίνετε την ορθόδοξη διδασκαλία για τη σωτηρία του ανθρώπου με τον απόλυτο προορισμό του Λούθηρου (Κυρίλλου Ιεροσολύμων *Κατηχήσεις*, Ιωάννου Δαμασκηνού *Πηγή γνώσεως*)
- Να βρείτε πληροφορίες για τη «νύχτα του αγίου Βαρθολομαίου» και το ρόλο που διαδραμάτισε στην επικράτηση του Ρωμαιοκαθολικισμού στη Γαλλία.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Πώς επηρέασαν οι ουμανιστικές αντιλήψεις του 15ου αιώνα την απολυτοποίηση της Αγίας Γραφής από τους Προτεστάντες;
- Γνωρίζουμε ότι ο Ουμανισμός έχει πρωτοεμφανιστεί στο Βυζάντιο. Ποια η διαφορά του με τον Ουμανισμό της Δύσης;

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βέμπερ, Μάξ, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (μτφρ. Μ. Κυπραίου), εκδ. Γκούτεμπεργκ, Αθήνα, 1978.
- Λούθηρου, Μαρτίνου, *Για την εγκόσμια εξουσία και μέχρι που εκτείνεται η υπακοή μας σ' αυτήν*, μτφρ. Γ. Γρηγορίου, εισαγωγή Κ. Ψυχοπαίδης, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2004.
- Ματσούκα, Ν., *Οικουμενική κίνηση, (ιστορία, θεολογία)*, εκδ. Πουρναράς, Θεσ/νίκη, 2000.
- Τσελεγκίδη, Δ., *Η σωτηριολογία του Λουθήρου*, έκδ. Πουρναράς, Θεσ/νίκη, 1991.
- Κανελλόπουλου, Π., *Ο χριστιανισμός και η εποχή μας*, εκδ. Εστίας, Αθήνα, 2004.
- Νικολαΐδη, Απ. Β., *Εξηγήσεις και Παρεξηγήσεις* (στο χώρο της Θεολογίας), Αθήνα, 1992.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

- <http://www.cofe.anglican.org> (Church of England)
- http://www.historicist.com/protestant_history.htm
- <http://www.gec.gr>

29. Προσπάθειες ανασυγκρότησης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Κατά την κρίση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας η εξάπλωση της Μεταρρύθμισης (Προτεσταντισμού) έπρεπε να αντιμετωπιστεί άμεσα και αποφασιστικά.	1'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία συγκάλεσε τη Σύνοδο στο Τριδέντο και επιστράτευσε την τέχνη στη διαμάχη με τους Προτεστάντες.	1'
Η Σύνοδος του Τριδέντο Συγκλήθηκε για να αντιμετωπίσει τις νέες διδασκαλίες του Προτεσταντισμού και παγίωσε τη διδασκαλία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.	8'
Το τάγμα των Ιησουϊτών Ιδρυτής ήταν ο Ιγνάτιος Λογιόλα. Στόχος είναι η ιεραποστολή και ειδικότερα η στήριξη και η εξάπλωση της ρωμαιοκαθολικής πίστης.	6'
Ρυθμός Μπαρόκ Πληθωρικότητα στην αρχιτεκτονική και στη διακόσμηση, θεατρικότητα στη ζωγραφική. Στόχος ήταν η συγκίνηση των πιστών.	8'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση κειμένου.	6'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Μετά την επικράτηση της Μεταρρύθμισης (Προτεσταντισμού) σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αναγκάστηκε να πάρει μέτρα για να την αναχαίσει. Δεν αρκούσε πλέον η απόρριψη και ο αφορισμός του Λούθηρου και των άλλων μεταρρυθμιστών, ούτε ωφελούσε η χρησιμοποίηση παλαιότερων πρακτικών, όπως η *Ιερά Εξέταση*. Η Σύνοδος στο Τριδέντο είναι Σύνοδος που επιβεβαιώνει την εμμονή στις παπικές απόψεις που είχαν διαμορφωθεί από τον 11ο αιώνα και μετά.
- Στήριξη στη ρωμαιοκαθολική διδασκαλία πρόσφεραν οι Ιησουϊτες και κυρίως ο ιδρυτής τους, Ιγνάτιος Λογιόλα.

- Από τον 16ο αιώνα και μετά τρεις πνευματικές δυνάμεις θα διαμορφώσουν την πνευματική πορεία της Δυτικής Ευρώπης, επηρεάζοντας σαφώς και την Ανατολική: ο Ανθρωπισμός, ο Ρωμαιοκαθολικισμός και ο Προτεσταντισμός. Ένα τυχαίο γεγονός συμβολίζει, προφητικά θα έλεγε κανείς, αυτή την πραγματικότητα. Στο Παρίσι σχεδόν ταυτόχρονα φοιτούσαν σε κολλέγιο ο Έρασμος (Ανθρωπισμός), ο Καλβίνος (Μεταρρύθμιση) και ο Ιγνάτιος Λογιόλα (Ρωμαιοκαθολικισμός). Τρία ιστορικά πρόσωπα, που οι ιδέες τους συγκρούστηκαν πολλές φορές, αλλά συνέβησαν και οι τρεις τελικά στη διαμόρφωση του πολιτισμού της Δυτικής Ευρώπης.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές ερωτήσεις – δραστηριότητες

- Να βρείτε πληροφορίες για ναούς του ρυθμού μπαρόκ στην Ευρώπη.
- Ποιο ρόλο παίζει ο ναός του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη στην εμφάνιση και στην αντιμετώπιση του Προτεσταντισμού;

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Να βρείτε πληροφορίες για διάφορα ρωμαιοκαθολικά μοναχικά τάγματα και να τα συγκρίνετε με το τάγμα των Ιησουϊτών.
- Να συγκρίνετε την πνευματικότητα των αναχωρητών των πρώτων χριστιανικών αιώνων με τις επιδιώξεις του τάγματος των Ιησουϊτών.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γιανναρά, Χρ., *Αλήθεια και ενότητα της Εκκλησίας*, Αθήνα, 1977.
- Gombrich, E. H., *Το χρονικό της τέχνης*, (μτφρ. Λίνας Κάσδαγλη), εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2003.
- Κανελλόπουλου, Π., *Ο χριστιανισμός και η εποχή μας*, εκδ. Εστίας, Αθήνα, 2004.
- Ματσούκα, Ν., *Η οικουμενική κίνηση. Ιστορία, Θεολογία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσ/νίκη 1986.
- Μάμφορντ, Λιούις, *Η προσωπικότητα στην ιστορία*, (μτφρ. Κ. Κουρεμένος), εκδ. «Ύψιλον» Βιβλία, Αθήνα, 1988.
- Νικολαΐδη, Α.Β., *Θέματα Οικουμενικής Κίνησης*, Αθήνα, 1998.
- Φούγια, Μ.Γ., *Ορθοδοξία, Ρωμαιοκαθολικισμός και Αγγλικανισμός*, Αθήνα, 1996.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

www.vaticanrelationshipscatholic-orthodox
www.hyperhistory.com

30. Η Ανατολική Εκκλησία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το Βυζάντιο το 15ο αι. υποδουλώνεται στους Οθωμανούς Τούρκους.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν πολυεθνικό κράτος. Για τη διακυβέρνησή του ήταν απαραίτητη η παροχή προνομίων στους κατακτημένους.	2'
Εθναρχία: Ο Μωάμεθ Β' αναγνωρίζει την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στους ορθόδοξους λαούς της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας.	5'
Εξισλαμισμοί: Γίνονται αφορμή για την εμφάνιση νεομαρτύρων	5'
Κοινότητες: Τα προνόμια έδωσαν την ευκαιρία να δημιουργηθούν αυτοδιοικούμενες κοινότητες σε όλη την οθωμανική επικράτεια.	5'
Παιδεία των υποδούλων: Η Εκκλησία με τους εκκλησιαστικούς ηγέτες και τους διδασκάλους της διαπαιδαγωγεί το λαό.	5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση τελικού κειμένου.	6'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η συγκεκριμένη ενότητα είναι ιστορική και προτείνεται για την παρουσίασή της η τετραμερής μέθοδος. Η μέθοδος αυτή προτείνεται ειδικά για τα μαθήματα της εκκλησιαστικής ιστορίας και γενικά για τα ιστορικά μαθήματα. Τα στάδιά της είναι:
 - Προπαρασκευή. Ο καθηγητής προετοιμάζει ψυχολογικά και βιωματικά τους μαθητές.
 - Προσφορά του νέου μορφωτικού αγαθού (δηλαδή της νέας διδακτικής ενότητας). Παρουσίαση του μαθήματος από τον καθηγητή.

- γ) Σύλληψη. Εμβάθυνση, οργάνωση των επιμέρους ενοτήτων, των ιστορικών στοιχείων, των ερωταποκρίσεων. Από το επιμέρους στο όλο οδηγείται η τάξη σε συμπεράσματα.
- δ) Εφαρμογή. Σύντομη τελική παρουσίαση της νέας διδακτικής ενότητας και εξέταση δυνατότητας εφαρμογής του συμπεράσματος στη ζωή των μαθητών.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Να βρείτε πληροφορίες για τους νεομάρτυρες που πιθανόν υπάρχουν στην περιοχή σας. Αναζητήστε το βίο και το μαρτύριό τους στο «Νέο Μαρτυρολόγιο» του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου ή σε άλλα σχετικά βιβλία.
- Ποιες κοινότητες και για ποιους λόγους άκμασαν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο;
- Να βρείτε πληροφορίες για τη σχολή της Δημητσάνας. Ποιες προσωπικότητες του αγώνα είχαν σπουδάσει σ' αυτή;

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Γιατί η στάση των νεομαρτύρων είχε απήχηση στη λαϊκή συνείδηση;
- Δικαιολογείται και πώς η στάση των κρυπτοχριστιανών;
- Να διαβάσετε στην τάξη κείμενο από τις Διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού. Ποιες αντιλήψεις έχει για την παιδεία, για τις σχέσεις των δύο φύλων, την κοινωνική δικαιοσύνη, το «αφιλάργυρο» των ποιμένων;
- Να βρείτε πληροφορίες για τη δράση εκκλησιαστικών διδασκάλων της περιόδου της Τουρκοκρατίας και να βρείτε σε ποιον τομέα διακρίθηκαν και προσέφεραν ιδιαίτερα.
- Στο έργο πολλών λογίων κληρικών του 18ου αιώνα (Ευγένιος Βούλγαρης, Νικηφόρος Θεοτόκης), παρατηρούμε ότι δεν μένουν αμέτοχοι στην πνευματική κίνηση της εποχής τους, τον Διαφωτισμό. Επίσης, παρακολουθούν τις εξελίξεις στο χώρο των θετικών επιστημών και της φιλοσοφίας, χωρίς να απορρίπτουν τις ορθόδοξες παραδόσεις. Να διαβαστούν αποσπάσματα από έργα τους και να συζητηθούν στην τάξη (Αποσπάσματα βρίσκονται και στο βιβλίο του π. Γ. Μεταλληνού που αναφέρεται στη βιβλιογραφία).

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ζακυνθνού, Δ., *Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεότεραν ιστορίαν του Ελληνισμού*, Αθήναι, 1957.
- Ζιώγα, Π., *Προβλήματα παιδείας του ελληνισμού κατά τον πρώτο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσ/νίκη, 1982.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Ι, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών 1974, σσ. 92-156.
- Κούκκου, Ε., *Διαμόρφωσις της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήναι, 1971 .
- Μενούνου, Β.Ι., *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές*, εκδ. Τήνος, Αθήνα, 1979.
- Μεταλληνού, Γ., *Τουρκοκρατία. Οι Έλληνες στην οθωμανική αυτοκρατορία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήναι, 1988.

- Νικοδήμου Αγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, εκδ. Αστήρ, Αθήναι, 1961.
- Παπαδόπουλου, Στυλιανού, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον γένος*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, εν Αθήναις 1974.
- Ράνσιμαν, Σ., *Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, (μτφρ. Μ. Παπαρθόδου), εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα, 1979.
- Στεφανίδου, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα, 1978⁴.
- Σφυρόερα, Β., *Οι Έλληνες επί Τουρκοκρατίας*, Αθήναι, 1975.
- Φωτιάδη Κ., *Ο εξισλαμισμός της Μ. Ασίας και οι Κρουπτοχριστιανοί του Πόντου*, εκδ. Κατάρι, Αθήνα, 2003.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

<http://www.parliament.gr>

<http://www.ascsa.edu.gr/gennadius/www.htm>

31. Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Από τα Βυζαντινά χρόνια και κατά την Τουρκοκρατία η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας υπαγόταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο αγώνας του 1821 δημιούργησε εμπόδια σ' αυτή τη σχέση.	3'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Μαζί με την ανακήρυξη της ελληνικής ανεξαρτησίας θα έπρεπε να δοθεί και εκκλησιαστική αυτοτέλεια με πατριαρχική έγκριση	3'
Ο βασιλιάς Όθωνας και οι αντιβασιλείς του θέλουν την Εκκλησία υποταγμένη στην πολιτική εξουσία	4'
Ο προτεστάντης υπουργός εκκλησιαστικών Μάουρερ διαμορφώνει τις προϋποθέσεις, ώστε το 1833 να κηρυχθεί η Εκκλησία της Ελλάδας αυτοκέφαλη χωρίς πατριαρχική έγκριση	5'
Η περίοδος της αντιβασιλείας και η βασιλεία του Όθωνα περιορίζουν και μειώνουν το ρόλο της Εκκλησίας της Ελλάδας	5'
Οργάνωση και δράση της ελλαδικής Εκκλησίας.	5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Ανάγνωση τελικού κειμένου.	5'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Όπως και η προηγούμενη ενότητα, έτσι και η συγκεκριμένη είναι ιστορική. Προτείνεται λοιπόν στον καθηγητή για την παρουσίασή της η τετραμερής μέθοδος διδασκαλίας, όπως περιγράφεται στις μεθοδολογικές παρατηρήσεις της διδακτικής ενότητας 30.
- Καλό είναι, επειδή στην διδ. ενότητα 31 προβλέπεται αναφορά στη δράση της Εκκλησίας της Ελλάδας σήμερα, να ενθαρρυνθούν οι μαθητές να διατυπώσουν τις δικές τους απόψεις ή αντιρρήσεις και να προτείνουν τρόπους που θα βοηθήσουν στο να γίνουν οι πιστοί ενεργά μέλη της Εκκλησίας. Επίσης, θα πρέπει να τονιστούν και συγκεκριμένες ελλείψεις ή προβλήματα που παρουσιάζει η σύγχρονη ορθόδοξη κοινωνία.
- Ο Ελληνικός λαός έχει ζυμωθεί με την ορθόδοξη πίστη σε βαθμό που να την ταυτίζει συχνά με την εθνική του ταυτότητα. Μια προσεκτική ματιά, όμως, θα επισημά-

νει ελλείψεις και λάθη στον τρόπο με τον οποίο βιώνει την πίστη του. Στο πλήρωμα της Εκκλησίας της Ελλάδας υπάρχει η αντίληψη ότι Εκκλησία είναι μόνο οι κληρικοί και ότι αυτούς αφορά η ενασχόληση με τα προβλήματά της. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι δεν ερωτώνται οι λαϊκοί για ουσιαστικά θέματα της ζωής της Εκκλησίας, όπως η εκλογή των ποιμένων τους, ούτε προβλέπεται τρόπος να συμμετέχουν στη διοίκηση της Εκκλησίας. Άλλοι ορθόδοξοι χριστιανοί γίνονται τυπικά μέλη της Εκκλησίας με το βάπτισμά τους, μεγαλώνοντας όμως ελάχιστα βιώνουν την πίστη τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν γίνεται συστηματική κατήχηση των ορθόδοξων χριστιανών από την ποιμαίνουσα εκκλησία. Το αποτέλεσμα είναι να έχει ατονήσει ο ορθόδοξος τρόπος ζωής, να παρατηρείται ανεπίτρεπτη άγνοια σε βασικά θέματα της πίστης και να εμφανίζεται έντονος συγκρητισμός.

2.2. Πρόσθετες ερωτήσεις-δραστηριότητες

- Ποιες τάσεις επηρέασαν την αυθαίρετη ανακήρυξη της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας ως αυτοκέφαλης; Ποιοι τις εκπροσωπούσαν; Να βρείτε πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση τους.
- Πώς πρέπει να κινείται ο πιστός, ώστε να γίνει ενεργό μέλος της ενορίας του;
- Να συγκεντρώσετε στοιχεία για τη δράση της ενορίας σας μιλώντας με τους ιερείς και τους λαϊκούς συνεργάτες τους.
- Να βρείτε πληροφορίες για τη δράση της Αποστολικής Διακονίας.
- Να επισκεφτείτε το ραδιοφωνικό σταθμό της Εκκλησίας της Ελλάδας. Θα μπορούσατε να οργανώσετε το πρόγραμμα μιας ραδιοφωνικής εκπομπής, ώστε να προβάλει δραστηριότητα της τάξης ή του σχολείου σας ή θέματα της παιδείας γενικότερα;
- Μια ομάδα μαθητών να ετοιμάσει ένα πίνακα μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδας και να βρει πληροφορίες για τη δράση τους και για σχολές και ιδρύματα που λειτουργούν στους κόλπους τους.

2.3. Πρόσθετα θέματα για συζήτηση

- Να φτιάξετε ερωτηματολόγιο σχετικά με τις ανάγκες της ενορίας σας. Να βρείτε τι θα μπορούσατε να κάνετε γι' αυτές ως άτομα ή ως τάξη ή ως σχολείο.
- Συζητήστε στην τάξη πώς θα θέλατε να είναι το κατηχητικό σχολείο, ώστε να σας εκφράζει.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βοβολίνη, Κ., *Η Εκκλησία εις τον αγώνα της ελευθερίας 1453-1953*, Αθήναι, 1952.
- Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος, Κανονάριον-Επετηρίς. Κανονική οργάνωσις της Ορθόδοξου Εκκλησίας*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, 2005.
- Frazee, A.Ch., *Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία 1821-1852*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.
- Κονιδάρη, Γ., *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. Β', Αθήναι, 1972.
- Κωνσταντινίδου, Ε., *Η εν Ελλάδι Εκκλησία κατά την επαναστατικήν και την μέχρι της αφίξεως του Όθωνος μεταβατικήν εποχήν*, Αθήναι, 1970.

Μεταλληνού, Γ., *Παράδοση και αλλοτρίωση. Τομές στην πνευματική πορεία του Νεώτερου Ελληνισμού κατά την μεταβυζαντινή περίοδο*, Αθήνα, 1986.
Μπαστιά, Κ., *Ο Παπουλάκος. (Μαρτυρία)*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1963.
Σκανδάμη, Α., *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος 1832-1862*, Αθήνα, 1961.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (Ιστοσελίδες)

<http://www.ecclesia.gr>

<http://www.patriarchate.org/>

<http://www.parliament.gr>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΗΜΕΡΑ

32. Οι Ρωμαιοκαθολικοί στην εποχή μας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Ένα σεβαστό τμήμα του πληθυσμού της γης, καθώς και ένα μικρό του πληθυσμού της Ελλάδας, είναι ρωμαιοκαθολικοί. Αξιίζει να μιλήσουμε για το τμήμα αυτό και, κυρίως, να γνωρίσουμε κάποιες νεότερες και σύγχρονες τάσεις του, οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τη σχέση του με τις υπόλοιπες χριστιανικές ομολογίες.	3'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή • «Ρωμαιοκαθολική» ονομάζουμε την Εκκλησία η οποία αποκόπηκε από τη Ορθόδοξη μετά από το Σχίσμα. Η Εκκλησία αυτή έχει ως διοικητική έδρα το Βατικανό. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στο σύγχρονο κόσμο • Αναφορά στις χώρες που έχουν μεγάλο αριθμό πιστών της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας • Η σημερινή θέση των Ρωμαιοκαθολικών στην Ελλάδα. Η Β' Σύνοδος του Βατικανού • Η αναγκαιότητα σύγκλησης της Συνόδου (ανάγκη προσέγγισης της σύγχρονης σκέψης και του πολιτισμού / επαναπροσδιορισμός των σχέσεων με τις άλλες χριστιανικές Εκκλησίες) • Βασικές αποφάσεις της Συνόδου και ευρύτερες συνέπειες για την παρουσία του Ρωμαιοκαθολικισμού στο σύγχρονο κόσμο. Η θεολογία της απελευθέρωσης • Ο τόπος και τα αίτια εμφάνισής της • Η στάση της επίσημης Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας απέναντί της • Τα βασικά σημεία της διδασκαλίας της • Οι κυριότεροι εκπρόσωποί της.	5' 5' 7' 7'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Σύνοψη του υλικού, όπως αναφέρει το σχολικό βιβλίο • Ανάγνωση των κειμένων από μαθητή.	3'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Το περιεχόμενο της ενότητας είναι ένα πολύ λεπτό θέμα διότι άπτεται των σχέσεων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με την Ορθόδοξη και αναφέρεται στις θρησκευτικές πεποιθήσεις ενός τμήματος του πληθυσμού της Ελλάδας. Είναι, επίσης, πολύ πιθανό να υπάρχουν κάποιοι μαθητές που ανήκουν στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ή οι ορθόδοξοι μαθητές να έχουν ρωμαιοκαθολικούς συγγενείς ή φίλους από τους τόπους καταγωγής τους.
- Για τους παραπάνω λόγους ο διδάσκων πρέπει να είναι ακριβής στα λεγόμενά του, να αποφεύγει αιχμηρούς χαρακτηρισμούς (οι οποίοι δυνατόν να προδιαθέσουν αρνητικά ακόμα και τους ορθόδοξους μαθητές) και να αναδεικνύει με νηφαλιότητα τη μορφή του σύγχρονου Ρωμαιοκαθολικισμού.
- Στην εισαγωγή ο καθηγητής πρέπει να τονίσει ότι η διδακτική ενότητα θα περιτραφεί γύρω από δύο βασικά θέματα για τους ακόλουθους λόγους: η Β' Σύνοδος του Βατικανού καθορίζει το πλαίσιο ζωής του σύγχρονου Ρωμαιοκαθολικισμού και η θεολογία της απελευθέρωσης αποτελεί θέμα που άπτεται των σύγχρονων κοινωνικοπολιτικών προβλημάτων.
- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον πρέπει να δοθεί στα αποτελέσματα της Β' Συνόδου ως προς τις σχέσεις με την Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς και στο θέμα του αν το Βατικανό μπορεί να υιοθετήσει επίσημα κινήματα, όπως η θεολογία της απελευθέρωσης (εδώ θα τεθεί το θέμα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ως κρατικής εξουσίας).

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Η αναφορά στο σύγχρονο Ρωμαιοκαθολικισμό θα μπορούσε να διανθιστεί με αναφορά στα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα των λαών στους οποίους υπάρχει ισχυρή ρωμαιοκαθολική παρουσία. Πρόκειται περί πλούσιων ή φτωχών λαών; Οι πολιτικές τους ιδεολογίες σχετίζονται με τη ιδιότητά τους ως ρωμαιοκαθολικών; Μπορεί να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα απ' όλα αυτά ή δεν υπάρχει δυνατότητα συσχετισμών;
- Από τη Γενική Ιστορία της Γ' Γυμνασίου διαθεματικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ενότητες για την ευρωπαϊκή ιστορία κατά το Μεσαίωνα. Η περίοδος αυτή βοηθά στην κατανόηση του Ρωμαιοκαθολικισμού των νεότερων χρόνων.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

Μπορεί να προκληθεί συζήτηση γύρω από τις παραστάσεις των μαθητών σχετικά με τη παρουσία των ρωμαιοκαθολικών στην Ελλάδα σήμερα. Να συζητηθούν τα πιθανά προβλήματα συνύπαρξης με τους ορθόδοξους, καθώς και οι απόψεις των μαθητών για τα σημεία που χωρίζουν, αλλά και που συνδέουν τις δύο Εκκλησίες.

2.4. Ενδεικτικές οδηγίες για τις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Οι πρωτοβουλίες της Β' Συνόδου του Βατικανού ήταν επιβεβλημένες, διότι η Ρω-

μαιοκαθολική Εκκλησία είχε ανάγκη να διευθετήσει τα προβλήματά της και ως προς την εσωτερική της δομή και διοίκηση και ως προς τη λατρεία και ως προς τη σχέση με τους άλλους χριστιανούς.

2. Η θεολογία της απελευθέρωσης δεν βρίσκεται σε αντίθεση με τη διδασκαλία του Χριστού. Το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας, της προσωπικής ελευθερίας και το δικαίωμα στην εργασία, είναι αξίες οι οποίες προβάλλονται και στην Καινή Διαθήκη. Η μόνη διάσταση με το κήρυγμα του Χριστού παρουσιάζονται όταν η θεολογία της απελευθέρωσης εξελίσσεται σε δυναμική διεκδίκηση, με τη χρήση βίας.

3. Τα επιχειρήματα είναι ότι, πολλοί μη Ρωμαιοκαθολικοί Χριστιανοί τιμούν την Καινή Διαθήκη, έχουν πίστη και αγάπη στο Θεό, είναι βαπτισμένοι και αναγνωρίζουν τα Μυστήρια, έχουν ιερατικό αξίωμα, τελούν τη Θεία Ευχαριστία και τιμούν τη Θεοτόκο.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιωαννίδου, Β., *Η Β' Σύνοδος του Βατικανού*, Αθήνα, 1963 (ανάτυπο από το περιοδικό *Εκκλησία*).

Καλογήρου, Ι., *Η εν Βατικανώ γενική ρωμαιοκαθολική σύνοδος και η οικουμενική προσπάθεια αυτής κατ' Ορθόδοξον θεώρησιν*, Θεσσαλονίκη, 1965 (ανάτυπο του περιοδικού *Γρηγόριος Παλαμάς*, 560-561, 1965).

Καρμίρη, Ι., *Η Β' εν Βατικανώ Γενική Σύνοδος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, 1963.

Καρμίρη, Ι., *Ορθοδοξία και Ρωμαιοκαθολικισμός Ι. Η Β' Βατικάνιος Σύνοδος και η έναντι αυτής και των ενωτικών τάσεων της θέσις της ορθόδοξου Εκκλησίας*, Αθήνα, 1964.

Nissiotis, N., «Die Ekklesiologie des Zweiter Vatikanischen konzils in orthodoxer Sicht und ihre ökumenische Bedeutung», στο περιοδικό *Kerygma und Dogma* 3(1964), σσ.153-148.

Ορθόδοξος θεώρησις της Β' Συνόδου του Βατικανού (επιμελ. Μ. Σπυροπούλου), Αθήνα, 1967.

Χαρκιανάκι, Στ., Αρχιμ., *Το περί Εκκλησίας σύνταγμα της Β' Βατικανής Συνόδου*, Θεσσαλονίκη, 1967.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

www.catholic.org

www.vatican.va/phone_en.htm

www.catholic.net

www.catholic_ew.org.uk

33. Οι Προτεστάντες στην εποχή μας

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Εκτός από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία που γνωρίσαμε στην προηγούμενη ενότητα, υπάρχει μία ακόμα μεγάλη ομάδα Χριστιανών: οι Προτεστάντες. Θα μάθουμε τις βασικές αρχές της διδασκαλίας τους, καθώς και τις σχέσεις τους με την Ορθόδοξη Εκκλησία παλαιότερα και σήμερα.	3'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Σύνδεση με διδακτικές ενότητες 27 και 28. Οι βασικές αρχές του Προτεσταντισμού Αντίδραση προς την ταύτιση εκκλησιαστικής και κρατικής εξουσίας Αποδοχή μόνο της Αγίας Γραφής και άρνηση της παράδοσης Απόρριψη της απόδοσης τιμής στη Θεοτόκο, στους αγίους, στις εικόνες και στα λείψανα Προσωποκρατική αντίληψη της θρησκείας Ο Θεός σώζει τον άνθρωπο με τη Χάρη του και χωρίς την ανθρώπινη συνεργασία (ο άνθρωπος δε σώζεται με τα έργα του). Η σχέση του Προτεσταντισμού με την Ορθόδοξη Εκκλησία Κατά τους πρώτους αιώνες εμφάνισης του Προτεσταντισμού δεν αναπτύσσονται ιδιαίτερες σχέσεις με την Ορθοδοξία Σήμερα υπάρχει συνεργασία Ορθοδόξων και Προτεσταντών στο πλαίσιο του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών, καθώς και σε πρωτοβουλίες εκκλησιαστικών φορέων σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης. Η Προτεσταντική Εκκλησία στη σημερινή Ελλάδα Παρουσία κυρίως των Ευαγγελικών, Αντβεντιστών και Πεντηκοστιανών Προσηλυτιστικές προσπάθειες κυρίως από προτεσταντικά κέντρα ου εξωτερικού.	5' 5' 6' 6'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
Σύνοψη του υλικού, όπως αναφέρεται στο σχολικό βιβλίο. Ανάγνωση των κειμένων από τους μαθητές.	5'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Επειδή η εμφάνιση και η εξέλιξη του Προτεσταντισμού σηματοδοτούνται από αντίδραση προς τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και από βίαια – σε κάποιες περιπτώσεις – ιστορικά γεγονότα, ο καθηγητής θα πρέπει να αποφύγει τις εξάρσεις του όποιου θρησκευτικού φανατισμού, κυρίως σε βάρος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.
- Το στοιχείο των συνεχών μεταρρυθμίσεων του Προτεσταντισμού θα πρέπει να εξαρθεί από τον διδάσκοντα ως το κύριο χαρακτηριστικό της Προτεσταντικής Εκκλησίας. Μέσα από το στοιχείο αυτό θα πρέπει να επεξηγηθεί η πολυδιάσπαση του Προτεσταντισμού.
- Ιδιαίτερη βαρύτητα θα πρέπει να δοθεί στην ανάγκη ανάπτυξης σχέσεων μεταξύ της Ορθόδοξης και της Προτεσταντικής Εκκλησίας, δεδομένης της συνύπαρξής τους στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών.
- Πολύ ευαίσθητο είναι το θέμα του προσηλυτισμού που ασκείται από την Προτεσταντική Εκκλησία στον ελληνικό χώρο. Χωρίς ιδιαίτερες εξάρσεις, ο καθηγητής θα πρέπει αφενός μεν να στιγματίσει τις ενέργειες αυτές, αφετέρου δε να τις διαχωρίσει από την ελλαδική Προτεσταντική Εκκλησία.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Στην Γενική Ιστορία της Γ' Γυμνασίου οι μαθητές πληροφορούνται για τις προσριβές μεταξύ Ρωμαιοκαθολικών και Προτεσταντών, που ακολούθησαν μετά τη Μεταρρύθμιση. Ο καθηγητής μπορεί να ανακαλέσει στη μνήμη των μαθητών τις πληροφορίες αυτές, ώστε να κατανοήσουν καλύτερα το μέγεθος της αντίδρασης που προξένησε η εμφάνιση του Προτεσταντισμού.
- Οι Προτεσταντικές Εκκλησίες αναλαμβάνουν πολλές φορές πρωτοβουλίες, που γίνονται αντικείμενο σχολιασμού από τα Μ.Μ.Ε. (όπως το θέμα της ιεροσύνης των γυναικών, των χειροτονιών ομοφυλόφιλων κ.ά.). Ο καθηγητής μπορεί να προκαλέσει συζήτηση, προτρέποντας τους μαθητές να αναφέρουν τυχόν πληροφορίες περί της προτεσταντικής Εκκλησίας τις οποίες έλαβαν από τα Μ.Μ.Ε.

2.3. Ενδεικτικά θέματα προς συζήτηση στην τάξη

Θα μπορούσε να τεθεί από τον καθηγητή το θέμα του προσηλυτισμού που ασκούν κάποια προτεσταντικά κέντρα του εξωτερικού και να συζητηθεί με τους μαθητές η γενικότερη στάση των ορθοδόξων έναντι αυτών των προτεσταντικών προσπαθειών.

2.4. Ενδεικτικές οδηγίες για τις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Οι αρχές της διδασκαλίας του Προτεσταντισμού που βρίσκονται σε πλήρη διάσταση με την Ορθοδοξία είναι η απόρριψη της ιεροσύνης και η μη απόδοση τιμής στη Θεοτόκο και στους αγίους.

2. Η ανάπτυξη στην Ελλάδα ενός διαλόγου με τις Προτεσταντικές Εκκλησίες είναι

δυνατή μόνον εφόσον σταματήσει ο προτεσταντικός προσηλυτισμός. Ο διάλογος θα εξυπηρετήσει στην ανακάλυψη της Ορθοδοξίας από τον Προτεσταντισμό, αλλά και στην καλύτερη συνεργασία Ορθοδοξίας και Προτεσταντισμού, με δεδομένη τη συμμετοχή και των δύο στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bainton, R.H., *Εδώ στέκομαι. Η ζωή του Μαρτίνου Λούθηρου* (μτφρ. Γ. Ζερβόπουλος), Πειραιάς, Ελεύθερες εκδόσεις, 1986².
- Δελικωνσταντή, Κ., «Η εσωτερικότητα της ελευθερίας κατά το Λούθηρο και η φιλοσοφική αμφισβήτησή της στην εποχή μας», περιοδικό *Παρηασός* 27 (1985), σσ. 295-308.
- Flagg, Columba Graham «Η Ορθοδοξία μέσα σε προτεσταντικό περιβάλλον», περιοδικό *Σύναξη* 51(1994), σσ. 65-72.
- Ζούμα, Ε., *Jus sacrum et jus publicum. Σχέσεις Εκκλησίας και πολιτείας κατά την Αυγουσταία Ομολογία*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Πουρναράς, 1990.
- Μάγιεντορφ, Ι., «Η σημασία της μεταρρύθμισης στην ιστορία της Χριστιανοσύνης», περιοδικό *Σύναξη*, 51(1994), σσ. 9-26.
- Ματσούκα, Ν., *Ο Προτεσταντισμός*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Πουρναράς, 1995.
- Τσελεγγίδη, Δ., *Η σωτηριολογία του Λουθήρου. Συμβολή στη μελέτη της θεολογίας του Λουθήρου από ορθόδοξη άποψη*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Πουρναράς, 1991.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (Ιστοσελίδες)

www.historicist.com/protestant_history.htm
www.leunberg.net
www.ekd.de/english.html

34. Η Ορθοδοξία στο σύγχρονο κόσμο

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
Οι ετερόδοξες Εκκλησίες (Ρωμαιοκαθολική και Προτεσταντική) ήταν το αντικείμενο των προηγούμενων ενοτήτων. Θα μας απασχολήσει τώρα η Ορθόδοξη Εκκλησία, που είναι και η κυρίαρχη στην χώρα μας, καθώς και η παρουσία της στον σύγχρονο κόσμο.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή Η Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελεί τη συνέχεια της μίας αδιαίρετης Εκκλησίας πριν από το Σχίσμα, γι' αυτό και αποκαλείται ορθόδοξη («Ορθοδοξία» = «ορθή πίστη»). Η Ορθοδοξία στη σημερινή Ευρώπη Η Ορθόδοξη Εκκλησία έχει έντονη παρουσία στην Ελλάδα, την Κύπρο, στις περισσότερες Βαλκανικές χώρες και στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης Σε κάποιες περιπτώσεις, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ευρώπης υπέστη διωγμούς από αθεϊστικά καθεστάτα Η παρουσία της Ορθοδοξίας στην Ευρώπη είναι σημαντική, διότι τονίζει το σεβασμό στις πολιτιστικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες των λαών και προβάλλει μια χριστιανική Εκκλησία που δεν ενδιαφέρεται για την κοσμική εξουσία. Η Ορθοδοξία στο σύγχρονο κόσμο Σε όλο το σύγχρονο κόσμο υπάρχουν Ορθόδοξες Κοινότητες, που υπάγονται στα διάφορα Ορθόδοξα Πατριαρχεία Είναι αξιοσημείωτη η παρουσία και αποδοχή της Ορθοδοξίας σε χώρες με αθεϊστικά καθεστάτα ή με ισχυρές πολυθεϊστικές θρησκείες Στο χώρο της ιεραποστολής, η Ορθόδοξη Εκκλησία εργάζεται με ζήλο και συνέπεια για τη διάδοση της Ορθοδοξίας. Οι σχέσεις των Ορθόδοξων Εκκλησιών Οι «διορθόδοξες» σχέσεις αποτελούν αίτημα και αναγκαιότητα για όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες Η κοινή πίστη αποτελεί το συνεκτικό δεσμό των Ορθόδοξων Εκκλησιών, οι οποίες διατηρούν κάποιες ιδιαιτερότητες στη λατρεία και στον τρόπο διοίκησης Πολλά θέματα σχέσεων μεταξύ των Ορθόδοξων Εκκλησιών αναμένεται να συζητηθούν και να διευθετηθούν από μία μέλλοντική Πανορθόδοξη Σύνοδο.	2' 5' 5' 3'

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
Β. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ (συνέχεια)	
Η στάση των ετεροδόξων απέναντι στην Ορθοδοξία • Παλαιότερα υπήρξαν μεμονωμένες περιπτώσεις διώξεων των ορθοδόξων • Σήμερα οι ετεροδόξοι αναζητούν στην Ορθοδοξία την κοινή χριστιανική κληρονομιά, την οποία εκείνοι έχουν απωλέσει μετά από το Σχίσμα • Έναντι των απαιτήσεων αυτών, η Ορθοδοξία θα πρέπει να αναλάβει τις ευθύνες της. Ιστορία και σύγχρονος ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης • Το κύρος του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης ως Οικουμενικού (εγγυητή της ενότητας των ορθοδόξων σε όλη την οικουμένη) προέρχεται από τον 4ο αιώνα και έχει κατοχυρωθεί με κανόνες Οικουμενικής Συνόδου • Προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο πρέπει να υπάρχει σεβασμός από τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες • Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ασκεί τα πνευματικά ηγετικά του καθήκοντα με σεβασμό προς τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες.	5' 5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Σύνοψη του υλικού, όπως αναφέρει το σχολικό βιβλίο. • Ανάγνωση των κειμένων από τους μαθητές.	3'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η ανάπτυξη του θέματος πρέπει να περιέχει όλα τα στοιχεία, που θα καταδεικνύουν την έννοια της «ορθής πίστης» (Ορθοδοξία), χωρίς την συγκριτική απαξίωση των υπόλοιπων δύο χριστιανικών ομολογιών.
- Ο καθηγητής θα πρέπει να εστιάζει το ενδιαφέρον των μαθητών στο γεγονός ότι η Ορθοδοξία ήταν η κοινή παράδοση και πίστη όλων των Χριστιανών κατά την πρώτη χιλιετία και σήμερα αποτελεί τον εκκλησιαστικό εκείνο χώρο που διατηρεί την ενότητά του μέσα στην ποικιλία.
- Ιδιαίτερα για το ρόλο της Ορθοδοξίας στην Ενωμένη Ευρώπη, θα πρέπει να εξασφαλιστεί η Ορθοδοξία ως θεματοφύλακας του ευρωπαϊκού Χριστιανισμού, των μαρτύρων και των μεγάλων εκκλησιαστικών μορφών.
- Ιδιαίτερα για το θέμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου απαιτείται αντικειμενική τοποθέτηση από τον καθηγητή, ώστε να αποφευχθούν τυχόν μεροληπτικές θέσεις που σχετίζονται με προσωπικές θέσεις περί τα εκκλησιαστικά θέματα.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Υπάρχει δυνατότητα διαθεματικής αναφοράς στη Γενική Ιστορία της Γ' Γυμνασίου,

στα θέματα που αφορούν την Δυτική ευρωπαϊκή Εκκλησία. Με αφορμή τα θέματα αυτά μπορεί να γίνουν συζητήσεις για τις παραδόσεις που διεφύλαξε η Ορθοδοξία.

- Η στάση του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά την Τουρκοκρατία προσφέρει μία ακόμα για διαθεματικές δραστηριότητες δυνατότητα.

2.3. Ενδεικτικά θέματα για συζήτηση στην τάξη

- Οι σύγχρονες πολιτικές τάσεις στην Ευρώπη και ο Χριστιανισμός (το θέμα του Ευρωπαϊκού Συντάγματος): μπορεί να τεθεί προς συζήτηση με άξονα την ύπαρξη της Ορθοδοξίας. Το ερώτημα συνοψίζεται στο εάν η Ορθοδοξία είναι γνωστή-σε όλες τις παραμέτρους της-στην Ευρώπη.

2.4. Ενδεικτικές οδηγίες για τις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Υπενθυμίζει στην Ευρώπη το ποια είναι η «μία, αγία, καθολική και αποστολική Εκκλησία» / Τονίζει την οικουμενικότητα του Χριστιανισμού (θέμα απαραίτητο για τον οικουμενικό ρόλο που θέλει να διαδραματίσει η Ενωμένη Ευρώπη / Αναδεικνύει τον σεβασμό προς την εθνική, πολιτισμική και θρησκευτική ταυτότητα των λαών.

2. Η άρνηση ταύτισής της με την κοσμική εξουσία / Ο σεβασμός προς τον άνθρωπο ως εικόνας του Θεού / Το ήθος του μαρτυρίου.

3. Θα ήταν ευχής έργον να αναλάμβανε εντονότερα αυτό τον ρόλο. Όμως, θα πρέπει να υπάρξουν οι πνευματικές προϋποθέσεις του αλληλοσεβασμού με τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες, ώστε ο ρόλος αυτός να αναδειχθεί ως φυσική κατάληξη και όχι ως προσχεδιασμένη επιβολή.

3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Clément, O., «*Αθεία, δυτικός χριστιανισμός και Ορθοδοξία*», στο περιοδικό *Σύναξη*, 5(1983), σσ. 13-22. Δαμασκηνού, Μητρ. Ελβετίας, *Ορθοδοξία και κόσμος*, Κατερίνη, έκδ. Τέρτιος, 1993.

Ματσούκα, Ν., *Δογματική και συμβολική θεολογία Β΄. Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Πουρναράς, 1992.

Παπαδόπουλου, Α., *Μαρτυρία και διακονία της Ορθοδοξίας σήμερα. Οικουμενικά Ι και ΙΙ*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Κυριακίδη, 1989, 1991.

Ορθοδοξία και Οικουμενή (χαριστήριος τόμος προς τιμήν του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α΄, Αθήνα, Αρμός, 2000).

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (ιστοσελίδες)

www.oca.org

www.russian.orthodox_org.ru/en.htm

www.antiochian.org

www.ecclesia.gr

www.ocf.org/orthodoxPage

www.orthodoxalbania.org

35. Το όραμα και οι προσπάθειες για την ενότητα των χριστιανών

1. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΧΡΟΝΟΣ
A. ΑΦΟΡΜΗΣΗ	
• Η σημερινή ενότητα θα μας πληροφορήσει για τις πρωτοβουλίες που ανέλαβαν οι διάφορες χριστιανικές Εκκλησίες προκειμένου να επιτευχθεί η ένωσή τους.	2'
B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΝΟΤΗΤΑ	
Εισαγωγή • Η τακτική της χριστιανικής Εκκλησίας, όταν υπήρχαν προβλήματα ενότητας, ήταν πάντα ο διάλογος. A. Η εγκύκλιος του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1920 • Κάλεσμα για θεολογικό διάλογο • Αρνητική απάντηση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. B. Ίδρυση και δραστηριότητες του Π.Σ.Ε. • Ανταπόκριση της Προτεσταντικής Εκκλησίας στην εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου • Ίδρυση του Π.Σ.Ε. το 1948 στο Άμστερνταμ • Οι δραστηριότητες του Π.Σ.Ε. Γ. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δραστηριοποιείται για την ενότητα • Β' Βατικανή Σύνοδος: απόφαση ενεργότερης συμμετοχής στο διάλογο • Συναντήσεις αγάπης και διαλόγου του Πατριάρχη Αθηναγόρα και του Πάπα Παύλου ΣΤ' • Πρωτοβουλίες καλής θέλησης: η άρση των αναθεμάτων και η επιστροφή ιερών λειψάνων. Δ. Οι προσπάθειες διαλόγου μεταξύ Ρωμαιοκαθολικών και Ορθοδόξων σήμερα • Η Ουνία: μόνιμο πρόβλημα στις σχέσεις των δύο Εκκλησιών • Οργάνωση συνεδρίων και κοινών εκδηλώσεων.	3' 5' 5' 5'
Γ. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	
• Συνοπτική ανακεφαλαίωση, όπως αυτή του βιβλίου. • Ανάγνωση κειμένων από τους μαθητές.	5'

2. ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

2.1. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

- Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν είχε εξ αρχής συμμετοχή στο διάλογο. Αυτό δεν θα πρέπει να προβάλλεται επίμονα, με πιθανό αποτέλεσμα τη δημιουργία προβλημάτων στο σύγχρονο διάλογο.
- Πρέπει να εξαρθεί η αναγκαιότητα του διαλόγου μεταξύ των χριστιανικών Εκκλησιών, τόσο ως απόρροια της βούλησης του Χριστού όσο και ως επιταγή της εκκλησιαστικής ιστορίας.
- Οι προσπάθειες διαλόγου μεταξύ Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν θα πρέπει να οδηγήσουν στην παρανόηση ότι έχει επιτευχθεί ένωση των δύο Εκκλησιών.

2.2. Πρόσθετες διαθεματικές δραστηριότητες

- Η αρχική διστακτικότητα των Ορθόδοξων Εκκλησιών στο διάλογο με τους Ρωμαιοκαθολικούς ανασύρει ιστορικές μνήμες εχθρότητας ή ουδετερότητας των Ρωμαιοκαθολικών έναντι των Ορθοδόξων: Σταυροφορίες, Άλωση Κωνσταντινούπολης, Ελληνική Επανάσταση. Αυτά είναι θέματα με τα οποία ασχολείται και η Γενική Ιστορία.
- Θέματα της Γενικής Ιστορίας, επίσης, είναι και τα σχετικά με την κατάσταση της Ευρώπης μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εδώ μπορεί να γίνει συσχέτισμός της ανάγκης ενότητας των χριστιανών με την ανάγκη ενότητας των λαών.

2.3. Ενδεικτικά θέματα προς συζήτηση στην τάξη

Με βάση τη γεωγραφική κατανομή των διαφορετικών χριστιανικών Ομολογιών σ' όλο τον κόσμο, μπορεί να συζητηθούν σύγχρονα θέματα και προβλήματα των λαών αυτών των περιοχών, καθώς και το κατά πόσο ο διαχωρισμός ή η ενότητα των χριστιανικών Εκκλησιών ευθύνεται γι' αυτά ή συμβάλλει στην επίλυσή τους.

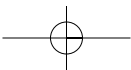
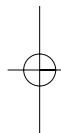
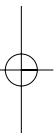
3. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

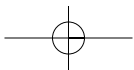
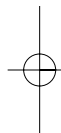
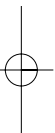
- Ανδρούτσου, Χ., «Αι της ενώσεως των Εκκλησιών βάσεις κατά τα αρτιφανή των Ορθοδόξων Εκκλησιών γράμματα», *Μελέται και Διατριβαί, τόμος Α΄, Εκκλησιολογία*, Θεσσαλονίκη, 1964, σσ. 81-130.
- Βαρέλλα, Ε., *Διορθόδοξοι και οικονομικαί σχέσεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης κατά τον Κ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 1994 (*Ανάλεκτα Βλατάδων* 58).
- Clapsis, Emmanuel, *Orthodoxy in Conversation*, έκδ. ΠΣΕ-Τιμίου Σταυρού, Γενεύη-WCC Publication, Geneva, Holy Cross Orthodox Press, Brooklin, 2000.
- Δαμασκηνού (Μητροπολίτου Ελβετίας), *Θεολογικοί διάλογοι, μία ορθόδοξος προοπτική, Διάλογος Ι*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Κυριακίδη, 1986.
- Ζαφείρη, Χ. (Μητροπολίτου Περιστερίου), *Ορθοδοξία και Ρωμαιοκαθολικισμός. Ο αρξάμενος θεολογικός διάλογος*, Αθήνα, 1981.

- Λιάντα, Γ., *Ο διμερής θεολογικός διάλογος Ορθοδόξων και Παλαιοκαθολικών*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Ζήτη, 2000.
- Ματσούκα, Ν., *Οικουμενική κίνηση (ιστορία-θεολογία)*, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Nissiotis, N., «The Witness and the Service of Eastern orthodoxy to the One undivided Church», στο βιβλίο C. G. Patelos, *The Orthodoxy Church in the Ecumenical Movement (Documents and Statements 1902–1975)*, Geneva 1978, σσ. 231-241.
- Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμενικός Διάλογος*, (επιμ. Π. Βασιλειάδης), εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, 2005.
- Παπαδόπουλου, Α., «Ο Οικουμενικός διάλογος και η ενότης της Ορθοδοξίας», *Γρηγόριος Παλαμάς* 64 (1981) {σε ανάτυπο}.
- Του ίδιου, *Θεολογικός διάλογος Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών*, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, έκδ. Κυριακίδη, 1996.
- Σταυρίδου, Β., *Ιστορία της Οικουμενικής κινήσεως*, Θεσσαλονίκη 1996² (*Ανάλεκτα Βλατάδων* 47).
- Τσέτσι, Γ., *Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην ίδρυση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών*, Κατερίνη, 1998.

4. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (Ιστοσελίδες)

www.patriarchate.org
www.vaticanrelationschipsatholic-orthodox
www.wcc-coe.org

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.